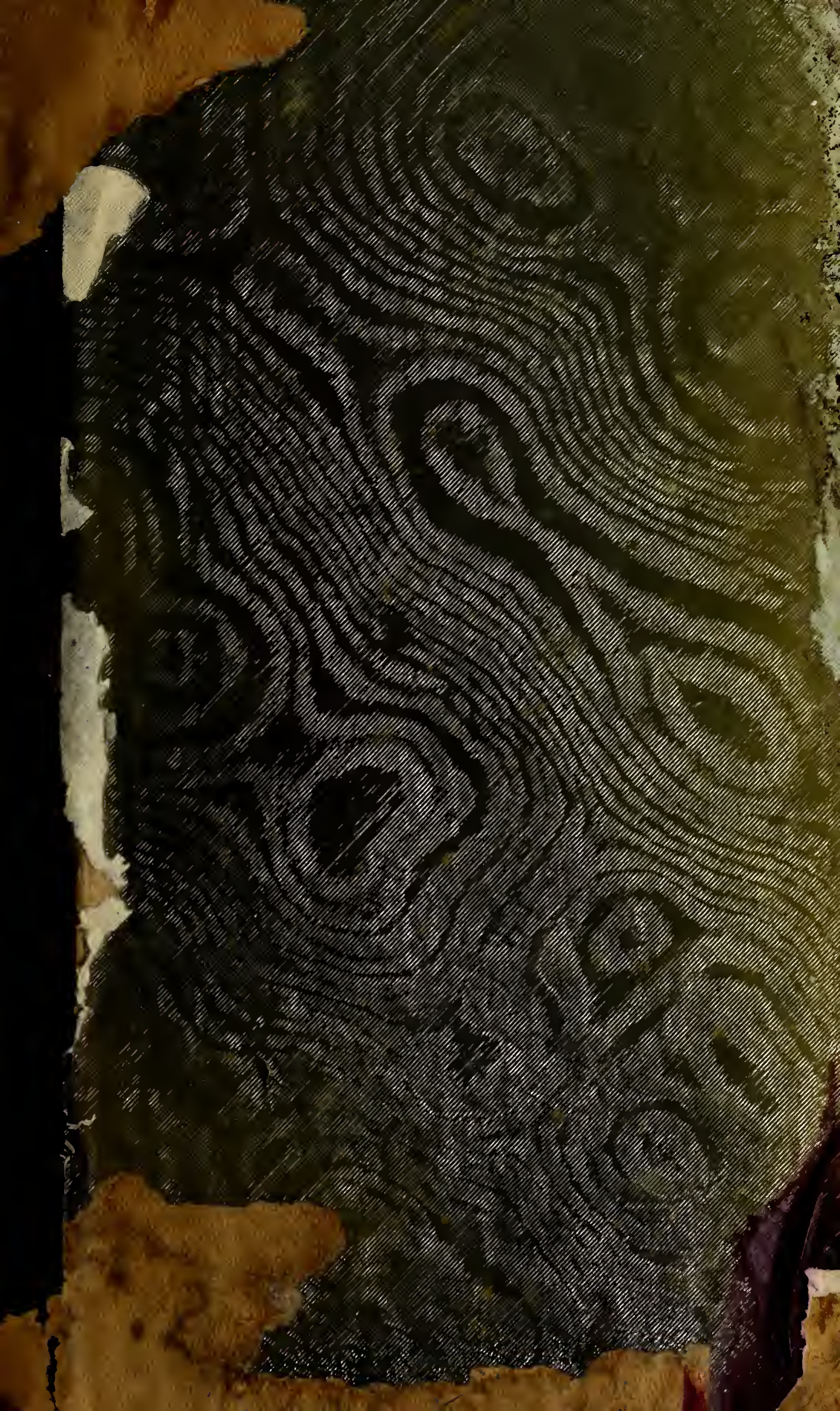


[illegible]

MAGYAR ORSZÁGNAK,

'S A' HOZZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK

MOSTANI ÁLLAPOTJA

STATISTIKAI ÉS **GEOGRAPHIAI**

TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Hatodik Kötet. *Katonai Végvidék.*

PESTEN,

TRATTNER-KÁROLYI TULAJDONA,

URI UTCZA 612. SZÁM.

1840.

Admittitur ad typum.

Pestini, die 18. Febr. 1840.

Reseta m. p.

Supplens Censor Librorum Regius.

ELŐBESZÉD.

E' hatodik Kötettel, Magyarország földleirása, a' Katonai Végvidék statistikájával együtt be van fejezve.

Van-e ennyi fáradozásimnak valami közhaszna, valami érdeme: arról szólanom, tilt a' szerénység. De hogy olly férjfiak, mint: *Csaplovics*, *Horvát István*, *Kölcsey Ferencz*, *Röszler*, *Schedel*, egyes botlásokon fen nem akadva, az egészről nagy dicsérettel emlékeztek: az, számtalan kellemetlenségeimre balzsam, tövises pályám folytatására ösztön, munkásságomért egyetlenegy jutalom vala. Azonban, az érdemnek, ha van, igen csekély része sajátom. A' sokkal nagyobb rész azon lelkes hazafiak tulajdona, kik engem nem csak egyes adatokkal, hanem kéziratokkal is segitettek; valamint az is, hogy illy roppant költséggel járó munka világra jöhetett, főképen a' t. cz. aláiró uraknak, 's *különösen Trattner-Károlyi' könyvnyomóintézetének* tulajdonitható; mellynélfogva mindnyájoknak az egész Hon szine előtt,

*

hálás köszönetemet nyilvánitani, fő kötelességemnek ismerem.

Kiadhatom-e még azon dolgozataimat, mellyek szándékomban voltak: egészségem, és a' n. é. olvasó közönség kegyes pártfogása határozandja-meg; mellyért tehát továbbra is alázatosan esedezik.

Pesten, nov. 28ikán, 1839.

a' szerző.

FOGLALAT.

MAGYAR KATONAI VÉGVIDEK.

ELSŐ RÉSZ.

ALAPEREJE.

I. SZAKASZ. FÖLD.

1. §. Fekvése. Határai.

A' Katonai Végvidék, a' Magyar birodalomnak, nevezetesen Horváth, Magyar, Erdély országnak, Törökországgal szomszédos határszélein nyúlik-el, még pedig Dalmátiától kezdve egész fel Bukovináig; 's ha a' legvégső dél-nyugoti ponttól, vagy is a' Zermagna völgyétől, a' másik északkeleti végső pontig, az aranyos Besztercze mentiben fekvő Piatra hegység völgyéig közép vonal húzatnék, ez 108 geographiai mértföldet tenne. E' szerint az egész Vidék, Lipszky után, az északi szélesség 44° 8′ 30″ 's 47° 33′ 40″ és a' keleti hosszúság 32° 34′ 0″, és 44° 9′ 0″ közt fekszik, azaz egyenlő fekvésű a' kies éghajlattal biró Velencze és Lombárd országokkal, 's déli Francziországgal. Ezen térföld, a' polgári törvényhatóságok határaitól elkülönözött Egészet képez; kivévén Erdélyországban a' három székely, és az első oláh ezeredeket, mellyeknek elkülönzött vidékei nincsenek, hanem a' polgári törvényhatóságok közt vegyesen osztattak-fel. Továbbá minden egyes végvidék rendeltetéséhez képest határos a' Török birodalommal, kivévén a' varasdi végvidéket, melly a' szélektől elválva a' vármegyék közt fekszik; ismét a' sichelburgi kerületet, (A'

szluini ezerednek egy része, 's Zágráb vgye és Krajna ország közt foglalt helyet), és a' második oláh ezeredet. Azon vonal, melly a' török határt érinti, 's melly éjjel nappal őriztetik, Liechtenstern szerint 227,7, mások szerint csak 182 mértföldet tesz, 's a' portával kötött egyességeken, különösen a' sistovi békességkötésen, 's az ahhoz tartozó 1791. aug. 4-kén kötött különös egyezkedésen alapszik, melly a' bánsági végvidéken Orsova szigetjével általellenben egy csekély térséget (hossza a' Cserna vizétől, az Alion töve mentiben, a' Bachna patakig 2420 öl) mint neutralis földet tűzött-ki, 's a' károlyvárosi végvidékhez Czettin és Dresnik helyeket adá. — A' hoszszan nyuló Végvidéknek, határai is nagyon különbözők. A' károlyvárosi végvidéket délre Dalmátországtól a' Wellebit hegysorai választják-el; keletre Török-Horvátország felé a' Plischevicz hegyeken túl, helylyel helylyel az Unna és Korona vizek mentiben megy a' határ, 's mesterséges határokra csak itt ott van szükség, a' további keleti határt a' báni végvidék felé a' Petrowa Gora teszi; északra magas bérczek, völgyek, közönként a' Dobra és Kulpa vizek vonnak határt Zágráb vgye 's a' Magyar Tengerpart, és végvidékünk közt; nyugotra fekszik az adriai tenger, mellynek itten való része Morlak-csatornának neveztetik. A' szluini ezeredhez tartozó sichelburgi kerületről fentebb szólottunk. — A' báni végvidéknek legtermészetesebb határok jutottak; mert északra Zágráb vgyétől a' Kulpa és Száva folyók; kelet északra a' gradiskai végezeredtől ugyan csak a' Száva; kelet-délre Török-Horvátországtól az Unna vize; délre és nyugotra a' Petrova Gora 's Zrina hegyei Török Horvátországtól, 's a' károlyvárosi végvidéktől szakitják-el. A' varasdi végvidéknek szomszédja északról Kőrös vgye, mellytől a' kalniki 's kapronczai hegyek, 's a' Dráváig némelly mocsárok, 's ismét Somogy vgye, mellytől a' Dráva vize választják el; keletre Verőcze, Posega vgyék, a' gradiskai végezered, elébb a' Harsány 's Billovo hegyek, majd az Illova vize vonván határt; délre Posega, Kőrös, Zágráb vgyék; nyugotra Kőrös, 's egy kis részben Zágráb vgye, nagyobb részt a' Lónya, majd a' Glogovnicza vizei tűzvén-ki a' határt. A' magyar végvidéknek, melly most hibásan szlavoniainak neveztetik, holott felállitása alkalmával helyesebben m a g y a r n a k nevez-

tetett, *) határai északról Posega, Verőcze, Szerem vgyék, 's egy kis részben a' Duna, melly Bács vgyétől, 's a' végvidékhez tartozó, de a' Tisza és Duna összefolyó vizek szegeletében elválva fekvő Csajkás vidéktől választja-el; keletre a' német-bánsági végezeredtől szinte a' Duna által szakittatik-el; délre egész hosszúságban a' Száva von határt Török-Horvát, Bosnyák, Szerb országok közt; nyugotra a' varasdi végvidéktől, Posega és Zágráb vgyéktől, az Ilova és Lónya vizek választják-el. A' bánsági végvidék határos északra Torontál, Temes, Krassó, Hunyad vgyékkel; keletre Havasalföldével, vagy Oláhországgal, 's egy kis részben Szerb országgal; délre Szerb országgal; nyugotra a' péterváradi végezereddel 's Csajkások kerületével; Szerb országtól a' Duna, a' péterváradi ezeredtől ugyan ezen folyó, a' Csajkásoktól a' Tisza, Oláhországtól sziklás bérczek, 's kis részben a' Cserna vize, az emlitett megyéktől felváltva folyók, mocsárok, hegyek, völgyek, vagy mesterséges határok választván-el. Az erdélyi végvidék különösen elválva nem lévén a' polgári törvény hatóságoktól, ennek határát megszabni lehetetlen. Igy az első oláh ezered keresztűlmegy Hunyad, Alsó és Felső Fejér vgyéken, a' szebeni, szászvárosi székeken, Fogaras és Brassó vidékein. Itt dél-keletre hozzá csatlakozik a' 2-ik székely ezered, melly a' Háromszékben, 's az udvarhelyi székhez tartozó Bardócz fiók székben osztatott-fel. Ettől északra esik a' Csik és Gyergyó székekben lévő 1-ső székely ezered. Legfentebb az észak-keleti részen van a' 2-ik oláh ezered, mellynek vidéke Kolos és Doboka vgyéből, 's a' beszterczei kerülethez tartozó radnai járásból kivágva, egy összefüggő egészet képez, de a' török határszéleket sehol sem érinti. Erdélyországnak déli és keleti határjai 1769-ben, határjárás 's igazitás alkalmával, kiebb terjesztettek, 's ezeket a' porta 1791-ben, a' sistovi békesség kötésben elismervén, helybenhagyta, 's most ezen tér visszaszerzett havasok neve alatt (revindicirte Gebirge) legfelsőbb helyről szabad használás végett a' végőröknek engedtetett által.

---

*) Lásd Hietzinger, Statistik der Militärgränze, I. Th. l. 30.

2. §. Nagysága.

A' Magyar Katonai Végvidék, még mindég azon tartományok közé tartozik, mellynek nagysága hiteles mérnöki felmérés hiányában bizonytalan. Voltak ugyan a' horváth, magyar, 's bánsági végvidékeken a' mult század második felében több felmérések, 's 1801—1806-ig a' régiek megigazitására újabb felmérés történt, de a' roppant kiterjedésű erdők trigonometriai felmérése mindenikből kimaradt, 's ezeknek felmérése csak 1807-ben kezdetett-el. Ez az oka, hogy különbözőirók, mint Liechtenstern, Demian, Lipszky, a' katonai végvidékek kiterjedését különbözőképen adák-elő. Azonban meggondolván azt, milly pontossággal és szorgalommal készité Lipszky abroszát, a' sok különböző adatok közt, valamint a' vármgyéknél, ugy a' Katonai Végvidéknél is, a' kiterjedést Lipszky szerint tenni fel, legczélirányosabbnak találtuk. Az itt következő felszámolások tehát szerinte vannak feltéve, záradékban az 1802-ki hivatalos statistikai leirás' eredményét is hozzá csatolván:

Károlyvárosi Végvidék 170,7 [] mfd. (1802. szer. 147,24)

Nevezetesen:

Likkai ezered		47,5	(50,3)
Ottosaczi -		50,6	(30,8)
Ogulini -		46,0	(43,5)
Szluini -		26,6	(22,5)
Katonai közönségek	(Zeng	„	(0,08)
	(Carlopago	„	(0,06)
Báni Végvidék		50,0	(59,36)
Első báni ezered		25,3	(43,0)
Második báni ezered		24,7	(15,7)
Katonai közönségek	(Petrinia	„	(00,5)
	(Kostainicza	„	(00,6)
Varasdi Végvidék		67,4 [] mfd,	(67,78)
Kőrösi ezered		29,6	(31,7)
Szent-Györgyi ezer.		37,8	(35,9)
Katonai közönségek	(Bellovár	„	(0,17)
	(Ivanich	„	(0,01)

Magyar v. Szlavoniai Végvidék		139,5	(119,64)
Gradiskai ezered		30,4	(28,6)
Brodi		36,0	(26,0)
Péterváradi		56,6	(48,07)
Csajkások zászlóalja		16,5	(14,65)
	(Pétervárad	„	(0,54)
Katonai közönségek	(Karlovicz	„	(0,90)
	(Zimony	„	(0,88)

Bánsági Végvidék		182,2	(145,17)
Német-Bánsági ezered		75,3	(68,0)
Oláh-Bánsági		106,9	(75,0)
Katonai közönségek	(Páncsova	„	(1,57)
	(Fejértemplom	„	(0,50)

Az illyr-bánsági zászlóaly, melly csak 1838-ben szakitatott-ki a' német-bánsági és oláh-illyr ezeredekből, már az emlitett ezeredekbe bele számitatott.

E' szerint, mind az öt előszámlált végvidék összes kiterjedése, Lipsky után tesz 609, 8 négyszégű mértföldet, az 1802-ki statistikai leirás következésében pedig 539,19 [] mfd. — Az erdélyi végezeredek földje, a' polgári rendűekével együtt keverve lévén, a' kiterjedést meghatározni lehetetlen. Liechtenstern bizonyos kiszámitás szerint, az erdélyi végvidék nagyságát elébb 216,75, később 253,3 [] mfdre becsülte. De ezen summa felette nagynak látszik, mert e' szerint a' végvidék közel ¹/₄ részét tenné az egész Erdély kiterjedésének, (Liechtenstern ezt 1053,08 és 1046,80, majd 1047,63, Lipszky 1109,8 [] mfdre teszi, a' visszakapcsolt magyar vgyéket természetesen bele értvén), holott a' végvidék népessége az 1830-ki hivatalos öszszeirás után csak 168,061 lélekre rúg, 's igy mintegy 12-ed részét teszi az egész Erdély népességének, melly 1831-ben közel 2.000,000-nak találtatott. Hogy azonban az egész Katonai Végvidék nagyságát valamenynyire csak közelitőleg is meghatározhassuk, talán legkevesebbet hibázandunk, ha az erdélyi végvidék kiterjedését, a' végvidék, és az egész Erdélyország népessége közt létező arányból számoljuk-ki; 's e' szerint az erdélyi végvidék kiterjedése mintegy 93, vagy kerek számmal 100.

négyszegű mértföldet tenne, ha t. i. Erdély nagyságát Lipszky után 1109,8 [] mfdben állapitjuk-meg.

Az előbocsátottak után tehát tesznek:

A' Horvátországhoz tartozó végvidékek	288,1	[] mfdet.
A' Magyarországhoz tartozó végvidékek	321,7	„ „
Az Erdélyi végvidék	100,0	„ „
Összesen a' Magyar Katonai Végvidék . .	709,8	[] mfd.

És igy az egész Magyar Birodalomnak (6175 [] mfd. Dalmátországot is ideszámlálva) 212 [] mfd. hiján 9-ed részét teszi; 17 [] mfddel nagyobb mint a' Hannoverai (692 [] mfd.) királyság; 79 [] mértfölddel nagyobb mint az összes Szász (272¹/₄ [] mfd.) és Würtemberg (359 ²/₅ [] mfd.) királyságok, és csak 244 [] mfddel kisebb Csehországnál (953 [] mfd.)

3. §. Hegyek. Térségek.

A' Sz. Gothárdi hegynek fő ága, elébb Graubündeni havasok, tovább különféle nevezetek alatt Tyrolison, Carinthián, Carniolián, Horvát, Dalmát országokon keresztűl dél-keletnek tartván, a' Fekete Tengernél végződik. A' horvát. és magyar vagy szlavoniai végvidékeket elboritó hegyek, mind az emlitett fő hegylánczból veszik eredetüket. Ellenben az erdélyi és bánsági végvidékek hegyei, a' Kárpát hegyéből származnak. A' Katonai Végvidéknek két szélső végén, t. i. a' dél-nyugoti, és az észak-keleti részen vannak a' legmagasabb 's legkiterjedtebb hegységek, mellyek a' Vidék középpontja felé alacsonyabb hegysorokban ágaznak-el, 's a' két oldalról összejövő ágazatok közt, a' bánsági és magyar végvidékeken egy széles térség terül-el, melly része a' magyarországi nagyobb rónaságnak. A' károlyvárosi végvidéket észak-nyugotról, dél-keletre, két dinari havasokhoz tartozó hegyláncz futja keresztűl, u. m a' 18 mfdnyi hosszú *Kapella*, és a' két mértfölddel kurtább *Wellebit*. A' *Kapella* ismét nagyra és kisre osztatik; a' nagy, *Klek* sziklás csúcstól, melly Haquet szerint 6500 franczia láb magas, az ogulini ezeredben lévő Plitviczai, tavakig terjed; innen kezdve pedig a' *Kamenicza Gora* nevű szirtos ágazatáig

az ottosaczi ezeredben, Kis Kapellának neveztetik. A' Wellebit, melly a' Kapellánál sokkal magasabb és zordonabb, Zeng mellett a' *Vratnik* hegyenél veszi kezdetét, 's az adriai tenger mentiben, a' likkai ezerednek déli részéig, a' *Zermánya* völgyig huzódik. Ostariától kezdve, a' dalmatiai szélekig, egy kősziklás hegygerinczet képez, melly néhol a' havasi magasságot eléri, *) 's a' tengerszine felett 900° emelkedik-fel. Vratniktól Ostariáig a' Wellebit jóval alacsonyabb, ámbár még itt is 600° magas. Már legalsó részén ezen zordon hegységnek kövek és kavicsok szemlélhetők; csak közepe táján vannak erdők tű és lombos levelű fákból állók, és fűszeres legelők; a' tető sziklákból áll, mellyek egészen kopárok, itt ott vad rozmarinnal, thymiannal, 's más fűvekkel benőve. A' *Plissevicza*, az ottosaczi ezeredben, már nem olly zordon és meredek; nyugoti oldala kopasz, keleti oldala fenyvesektől borittatik, a' Kamenicza Gorával, és a' Kis Kapellával kapcsolatban van. A' Wellebittel együtt legmagasabb hegye Horvátországnak, mert Kitaibel szerint déli csúcsai 5550 lábbal emelkedtebbek a' tenger szinénél. A' Kamenicza Gorához csatlakozik a' likkai ezeredben a' kősziklás *Verbacska Staza*; sokkal alacsonyabb a' szluini ezeredből az Unna vizéhez húzódó erdős *Petrova Gora*, melly ágait *Wranowa Glawa*, vagy *Zrina* nevezet alatt a' báni végvidékbe bocsátja, a' Kulpának és Unnának a' Szávába való befolyásoknál ellapulókat. A' sichelburgi hegyek, részint kopaszok, részint erdővel boritottak, több csúcsai igen magasak, 's a' krajnai hegyekkel összeköttetésben vannak. — Az előszámlált hegyekben igen számosak a' hegyhasadékok, mélységek, és barlangok, 's ez utóbbiak különösen a' Plissevicza és Kis Kapella hegyeiben, 's az adriai tengerben több helyt fellövellő édes viz után itélve, a' Wellebitben is. Legnevezetesebb barlang azonban Thuinnál találtatik az ogulini ezeredben, a' Nagy Kapella hegyében. Ez kettős, 's régen a' községtől buvó

*) Demian 21 magasabb csúcsot számlált, 's Waldstein és Kitaibel szerint *Badany* és *Velika Viszochicza* csúcsok a' tenger szinénél 694 és 723 öllel magasabbak. Legmagasabb csúcs mindazáltal a' *Szweti Berdo* hegy, Dalmátországszélén, melly, mivel tetején a' horpadásokban a' hó nyáron sem olvad-el, tehát 6000 lábnál több lehet.

és lakhelynek is használtatott, a' rabló csoportoktóli félelem miatt. — A' völgyek az emlitett hegyek közt szinte számosak és különfélék. Legnagyobb a' *likkai*, melly 300^0 fekszik feljebb a' tengerszinénél. (A' Bécs mellett fekvő Leopoldhegyi templom toronycsúcsa csak 212 öllel magasabb a' tengerszinénél.) Hossza 4, legnagyobb szélessége 1 mértföld. Valamivel kisebb a' teknő formájú *korbáviai* völgy, nagyobb részt a' Kamenicza Gorától keritetve. Elmellőzvén a' massinai, az unnai szűk völgyet, a' szomorú tekintetű *popinai* szikla pusztaságot, csak az ehhez közel lévő, 's evvel ellenkező *Zermanya* völgyét emlitjük, melly az egész likkai ezerednek legszebb 's legtermékenyebb vidéke. Az ottosaczi ezeredben nevezetes völgyek: a' *Kosin*, *Perrusich*, a' kétágú *Gacska*, és *Korenicza*. Az ogulini ezered völgyei nagyobbára szűkek, meredekek, gyakran tölcsér formájuak; legnevezetesebb a' *Jezerana* völgy, és a' sokágú, hosszú és keskeny *József völgye*. A' károlyvárosi végvidék zordon, sziklás hegyeihez, 's hegyszorúlataihoz épen semmit nem hasonlitanak a' báni végvidék hegyei, 's e' szerint völgyei sem. Széles térségek azok, mellyeket a' Glina és Szunya kigyódzva keresztűl futnak; mosolygó völgyek környezik az erdős hegyeket; 's a' Száva, Kulpa, Unna mentiben termékeny rónaságok terülnek-el. A' krajnai hegységnek egy mellékága, a' *karniai*, a' Száva és Dráva folyók közt a' Duna felé huzódik, 's a' varasdi, és magyar vagy szlavoniai végvidék hegyei innen származnak. A' varasdi vidékben legmagasabb a' Kőrös vgyéből általjövő *Kalnik*, ámbár ez jóval alacsonyabb a' károlyvárosi hegyeknél. Még kisebb ennek folytatása, az erdős *Kaproncza*, és a' délkeletről, délnyugotra menő *Garitsch*. Egyébiránt a' varasdi végvidéken csaknem mindenütt a' dombokat, kellemes térségek váltják-fel, 's a' természet mindenütt nyájas alakban mutatkozik. Szinte ezt kell érteni a' magyar végvidékről is. A' gradiskai ezered, 's a' brodinak egy része észak felé Posega és Verőcze vgyékből kap hegyeket, 's a' Szeremségen a' hires bortermő *Fruska Gora*, nagyobb részt a' péterváradi ezeredhez tartozik. Mind ezen hegyek azonban nem magasabbak 458 ölnél, a' közel fekvő folyók viz szinénél, mivel a' drávántúli kerület vármegyéiben is, a' legnagyobb hegycsúcs, csak ezen magasságot éri-el. Legmagasabb hegyek van-

nak még a' gradiskai ezeredben Pakrácz szomszédságában, de mindenütt sűrű erdők állnak, 's a' buja tenyészetet kopár kövek sehol nem szakitják-félbe. A' Duna, Száva, Bossut mentiben rónaságok terülnek-el, mellyek a' péterváradi és brodi ezeredekben legkiterjedtebbek, 's mivel a' Száva és Duna vizeinél 20 lábbal magasabban feküsznek, felemelkedett sikságoknak méltán nevezhetni. A' Csajkások vidéke némelly homok dombokat kivéve, egészen róna. — Erdélyország köröskörűl magas bérczekkel 's havasokkal van bekeritve, mellyek elválasztják a' szomszéd Magyar, Moldva, Oláh országoktól, 's igy a' széleken lakó végőrök vidékei is felette hegyesek. Nevezetesebb hegycsúcsok: a' 2 ik oláh ezeredben a' *Piatri Inului*, a' székely ezeredekben az ék formájú *Büdöshegy*; 's az első székely ezered földje legmagasabban fekszik egész Erdélyországban, több igen magas, de méretlen havascsúcsokkal; az első oláh ezered vidékén, a' brassói kerületben az 1034 öl magas *Butschetsch*, 's Fogaras vidékén, és a' szebeni székben a' *Szurul*, több csúcsokkal, mellyek közt a' legmagasabb 6468 franczia láb; 's végre a' regényes Hatszeg völgyében emelkedik-fel Erdélynek legmagasabb hegye, az 1300 öl magas *Retyezat*. A' székely huszár ezered földje Aranyos székben, és Torda vármegyében egyenes, egyebütt hegyes. A' Háromszékben a' számos kénkőt lehellő barlangok emlitést érdemlenek. Ezen magas hegyeken keresztűl a' szomszéd országokba vivő gyalogösvényeket nem emlitvén, több szoros útak visznek át, millyenek Moldva ország felé: a' *borgói*, *radnai*, a' szűk *piriczkei*, a' tágasabb *gyimesi*, *tölgyesi* és *ojtosi*. Oláhország felé: a' *bozai*, régi *sánczi*, *tömösi*, *tőrcsvári*, *vöröstoronyi*, *volkányi*. Magyarország felé vezet a' *vaskapui*, borzasztó kősziklák közt. — Erdélyt és Oláhországot az oláh-bánsági ezeredtől zordon sziklacsoportok választják-el, mellyek vadságra 's darabosságra nézve a' liptai, szepesi havasoknak semmit sem engednek. Ezek az erdélyi kárpátok ágazatai, 's az érintett ezeredet egészen elboritván, a' bánsági-illyr zászlóaly, 's a' német-bánsági ezered vidékein Magyarországnak tenger sikságában elvesznek. Ezek közt tünik szembe a' borzasztó *zsiványbarlang* (Piatra Kupcseguli), 's itt képezik repedő sziklák a' meredek Cserna völgyét. Legmagasabb hegy itt a' *Semnik*,

továbbá a' *Mare* (nagy), és *Mika* (kicsin), melly utóbbiknak magasságát Griselini közel a' tetőhöz 2136 bécsi lábnyinak találta. Egy szirtos hegyláncz, felső és alsó *Klissura* nevű, huzódik el a' Duna bal partján *Alibég* és *Allion* csúcsairól, 's a' *Veterani* barlangról ismeretes. Egyébirant a' sziklas bérczeket közép magasságú erdőkkel boritott hegyek kötik - össze, vagy választják - el, mellyek közt völgyek nyulnak - el, mint p. o. a' tündér szépségű Almás völgye.

4. §. Folyóvizek. Tenger. Tavak. Mocsárok.

Az egész Katonai Vidék, az adriai tengertől kezdve, az aranyos Beszterczéig, a' *Duna* folyó vidékéhez tartozik. Ezen hatalmas viz, Péterváradnál érinti a' Katonai Vidéket, 's itt a' Csajkások kerületét, 's a' német-bánsági ezeredet a' péterváradi végezeredtől elválasztván, Zimonyon alul jobb partját a' szerbeknek engedi, bal partjával a' német-bánsági és oláh-bánsági 's illyr zászlóaly mocsáros vidékein folyván, Palánkán túl, mind a' két oldalrul magas hegyek szoritják-össze, 's ámbár Moldaván felűl 600 ölnyi széles, csak hamar tajtékzó habjai 80 ölnyi széles mederbe szorittatnak. Itt emelik fel fejüket az úgy nevezett papagáj sziklák; itt veszélyeztetik a' hajózást a' mederben lévő szirtok, 's a' tátongó örvények; és ámbár Orsovánál ismét 330 ölre szélesül, lentebb a' Vaskapunál (Demir Capi) ujabb veszedelem áll elő. A' hajózás akadályainak elháritására, a' mederben elrejtett sziklák kipuskáztatása már régen szándékban lévén, ezt legközelebb a' gőzhajók felállitása még ohajthatóbbá tette, 's valóban ezen nagyszerű vállalathoz a' kormány gr. Széchényi István felügyelése alatt hozzá is kezdetett 1834- és 1835-ik években, 's a' meder jó darabra kitisztitatott, de a' vállalat oriási erőt, azaz egész országnak együtt való munkálkodását szükségesképen megkivánván, a' dolog bizonytalan ideig félbehagyatott, hanem e' helyett a' bal parton temérdek munkával, a' szirtok oldalain, egy minden tekintetben remek út nyittatott meg. A' *Száva*, Sziszeknél jön a' báni végvidékbe, 's ezt majd a' gradiskai ezeredtől elválasztván, csak hamar jobb partjával Török - Horvát, Bosnyák, Szerb országokat nedvesiti, 's határt vonván a' ma-

gyar végvidék, 's az emlitett országok közt, Zimonynál a' Dunába szakad. Folyásában nagyobb részt mind a' két oldalrul mocsárok és erdők kisérik, csak a' jobb partján vannak hegyek egész Ó Gradiskáig és Brodig. A' folyónak számos tekerületei, a' mederben lévő tökék, a' partiút hiánya, hajómalmok, a' felfelé való hajózást igen akadályoztatják; 's kicsiny vizállással, vagy áradás idején lehetetlenné teszik. 1812-ben a' magyar végvidéken, a' partot kisérő erdők 15 öl szélességre kivágattak. A' rajta járó hajók (Tompassok) Gurkfeldig (az Illyr királyságban) 150—180 mázsával lentebb 2000—3000 mázsával terheltetnek-meg; 1838-ban pedig egy dunai gőzhajó felfele próbát teve, egész Sziszekig menvén-fel, 's ez első próba szerencsésen ütött ki, 's némelly kevés akadályok elháritása mellett, a' gőzösök szabad járhatása biztosan reméllhető. A' Dunába való ömlésétől fel felé menvén, a' bal parton magához veszi a' *Bigy* vizével összekapcsolt *Bossut* folyóját, a' *Strugái*, *Orlyavát*, *Ternovát*, mind a' magyar végvidéki ezeredekből; a' varasdi végvidékből a' *Pakra* által megnevekedett *Illovát*, *Lónyát*, melly a' *Glogovniczával* öblösödött *Chasmát* nyeli-el; jobb partján a' báni végvidékből magához veszi a' *Sunyát*, *Unnát*, és *Kulpát*, melly két utóbbi hajókázható. Az Unna már eredeti helyén, a' likkai ezeredben nevezetes folyóvá alakulván, magas szirtok közt folyik, 's elébb a' károlyvárosi végvidéket bal partjával érintvén, majd egészen Török-Horvátországba megy által, de 8 mfdnyi utja után ismét határ folyóvá válik, a' báni végvidék, és Török-Horvátország közt, 's végre Jeszenovával által ellenben a' Szávába ömlik. Kostainiczáig és Noviig 200 mázsa terhet elbir, hanem a' gyakori fövenytorlások, 's a' török hatalom nagy akadályára vannak a' hajózásnak. A' beleömlő nevezetesebb patakok közűl, csak a' *Klokot*, és *Sirovacz* patakokat emlitem, az első a' károlyvárosi, a' második a' báni végvidékből jövén. Nagyobb fontosságú a' magyar kereskedésre a' *Kulpa*, melly az illyr széleken eredvén, Zágráb vgyét nedvesiti, 's majd ezt a' szluini, 's két báni ezeredektől elválasztván, Sziszekhez közel, Czaprak falunál a' Szávába szakad. Károlyvárostól kezdve hajókázható, 's 100—300 mázsa terhet hordoz, de a' hajózás ezen a' rohanó vizen a' gyakori sziklák 's csekély mélységek

miatt veszedelmes. Hogy Károlyvároson fölül egész Brodig hajókázhatóvá akarák tenni, erről bővebben emlékeztünk Zágráb vgye leirásánál a' 10§-ban. A' végvidékről e' következő vizek folynak bele, u. m: az ogulini ezeredből a' *Dobra*, melly Gyula név alatt a' földbe elveszvén, nem sokára ismét Dobra nevezettel napfényre jön; épen igy a' *Miesnicza* a' föld alatt eltünik, 's mint *Thuinchicza* foly tovább; a' szluini ezeredből a' *Mreznicza* és *Szluinchicza*; az ogulini és szluini ezeredekből a' bővizű *Korana*, 's mind ezen vizek sok helyt gyönyörű vizomlásokat képeznek; a' báni végvidékből a' *Glina* és *Petrinia*, melly utóbbi a' *Majával* erősödve könnyen hajókázhatóvá igazitathatnék. — A' károlyvárosi végvidéknek több igen különös folyóvizei vannak, mert ezek a' mélységekben, a' föld alatt elveszvén, többé nem bukkannak-elő, mint a' fenemlitett *Dobra* 's *Miesnicza*, hanem földalatti csatornájokban egyenesen a' tengerbe szakadnak. Illyen a' szirtok közt hempelygő *Likka*, melly az ottosaczi végezeredben, több hegytorkolatoktól végképen elnyeletik; ugyan itt a' *Gaczka* 5 ágaival, mellyek közűl 4, magas sziklák közt tavat képez, 's ez egy vizomlás által, magának föld alatt keres utat; szinte illyen viz a' *Korenicza*, ugyancsak az ottosaczi ezeredben. A' likkai ezeredben a' *Zermanya* egyetlen egy folyóviz, melly a' földszinen ömlik a' tengerbe, de már Dalmátországban. A' varasdi végvidék északi részét nedvesitő *Dráva*, itt a' *Sdalla* vizét, *Koprivnicskát*, és a' *Bisztrával* egyesült *Strugot* veszi magához. Folyása felette sebes, erdős partjait szaggatja, fő medrét gyakran változtatja, 's a' *répási* csatorna (Sdalla vize vagy árka) czéljának meg nem felelt, sőt csak föveny-torlatokat okozott. A' hajózás könnyitésére (felfelé csak Barcsig lehet hajókázni), 's az árvizek korlátozására, szabályoztatása már 1811-ben szóban volt, az idén pedig Ürményi Ferencz k. biztos felvigyázása alatt, a' környék nagy örömére, ujabban czélban vétetett. A' *Tisza*, a' Csajkások kerületét elszakitja Torontál vgyétől, és a' német-bánsági ezeredtől, 's úgy Titelnél a' Dunába szakad. Az utóbb emlitett ezeredben, a' Custoscsatornán által magába veszi a' *Bégát*, mellynek egyik ága *Karos* nevezet alatt Leopoldovánál egyenesen a' Dunába ömlik. A' *Temes*, nagy részét öntözi a' német - bánsági ezered-

nek, 's mivel Tomasovecztől kezdve közel 1000 mázsa terhet megbir, a' kereskedést nagyon előmozditja. Páncsovánál a' Danába merűl. A' *Karas* vagy *Krassó*, Krassó falunál ered, 's a' bánát-illyriai zászlóaly vidékére Lagerdorfnál jön-be, 's Uj Palánkánál a' Dunába szakad, közel oda, hol a' *Néra* is habjait e' hatalmas folyóba vezeti. A' Néra, az oláh-bánsági ezeredben a' Szemnik hegyéből fakad, 's a' regényes almási völgyet, majd Krassó vgyét keresztűl futván, a' fenemlitett zászlóaly vidékén a' Dunába vegyül. Járhatatlan bérczek közt rohan le a' *Cserna* az oláh-bánsági ezered hegyeiről, a' mehádiai völgybe, hol a' *Bela-Rekával* öblösödvén, utat keres magának a' Duna felé, 's ezt az Allion tövében csendes folyással meg is találja. Az erdélyi végvidék számtalan patakjait, 's kis vizeit nem is emlitvén, csak a' hajókázható *Olt* és *Maros* folyókat hozom-elő.

A' károlyvárosi végvidéknek nyugoti oldalát az *adriai* tenger szegi be, 20 ½ mfdnyi hosszúságra. Ez a' tenger itt számtalan parthoz közel lévő, 's nagyobb szigetekkel van megrakva, 's *Morlákok* csatornájának neveztetik, 's ezen a' részen több jó kikötőket számlál, mellyek közt Zeng, Sz. György, Jablanacz, Karlopago legnevezetesebbek. Egyébiránt vize sósabb mint a' nagy tengeré, de az időkénti apadásban 's dagadásban, semmi különbség nem vétetett-észre. A' szélveszek gyakoriak (többnyire délketetről jövők), 's a' hajózást veszedelmeztetik. — Tavak csak a' károlyvárosi végvidékben találtatók, 's a' már emlitett *gacskain* kivűl az ottosaczi ezeredben, még az ottosaczi és ogulini ezeredek közt a' Kis Kapella hegységében fekvő 8 *plitviczei* tavak nevezetesek. A' legnagyobb, melly vizét a' Plissevicza hegy forrásaiból kapja, egy másik kisebbe omlik át, melly ismét harmadikba foly-le. A' negyedik egy széles szirt falról gyönyörű vizrohanást képez. A' hatodiknak regényes fekvését egy fenyvessziget nagyon emeli; ebből vizomlások által képeztetik a' hetedik, melly szinte mint a' nyolczadik borzasztó sziklák közé retjve, csaknem hozzáférhetetlen. Hegyi tavak vannak az oláh-bánsági ezeredben a' magas Szemenik hegyén; Erdélyben a' Retyezát, Butschetsch, Borszék hegyein. Ugyancsak az első székely ezered vidékén emlitést érdemel a' *Piriczke* tava, mellynek kigőzölgése

a' felette repülő madarakat elbóditja. — A' fenelősrámlált folyóvizek, talán az erdélyieket kivéve, mindenütt nagyobb kisebb mocsárok okozói, különösen a' Száva, Dráva, 's Duna mentiben szélesen elterjedt mocsárok találtatnak. Csak magában a' gradiskai ezeredben 23 helységnek határai egészen, 21 helységnek résznyire, a' viz árjának rendesen ki vannak téve.

Sok helyt pedig nem csak a' folyók, hanem a' földalatti források is szaporitják a' posványságokat. Igy a' likkai ezeredben, Barra vidékén, Grachacznál mintegy 300 forrás, két keresztűl folyó pataktól segittetve, mintegy 1000 hold földet sokszor évenkint kétszer is vizzel temet-el; 's ugyan ezen ezeredben, a' korbaviai völgyben, Hersich vidékén, egy 35 hegytorkolatból kilövellő viztömeg egyesül, melly 1904 holdnyi mocsárt csinál. Hason eredetű továbbá a' likkai ezeredben a' 861 holdnyi *tomasovaczi* mocsár, a' Csajkások kerületében a' *Georgiewo*, a' német-bánsági ezeredben, 's bánsági-illyr zászlóalyban az *Ilancsa* és *Alibunár* mocsárok, mellyek azonban a' verseczi és berzavai csatornák segedelmével nagy részt már kiszáritattak, valamint a' többi állóvizek is, a' kormány atyai gondoskodása által kisebb körbe vétettek. A' járcsina csatornának (a' péterváradi ezeredben) még 1810-ben elhatároztatott kitisztitatása közel 80.000 hold termékeny földet biztosit. A' magyar, vagy mint hibásan nevezik szlavonai végvidékieknek a' kiszáritott mocsárföld tulajdonúl átengedtetik, 's ezen felűl 12 évig az adófizetéstől szabad. (Hietzinger Stat. d. Militärgränze I. Th. 100 l.)

5. §. Föld tulajdonsága.

A' károlyvárosi végvidék földje csaknem egészen, a' báni, varasdi, gradiskai, oláh-bánsági, erdélyi végezeredeknek hegyek közt fekvő részei soványacskák, 's marhatartásra alkalmasabbak, mint földmivelésre. Ellenben jó, 's néha kitünőleg termékeny szántó földek vannak a' báni, varasdi, brodi, péterváradi, német-bánsági ezeredek, a' csajkások és bánsági-illyr zászlóaljak sikságain, vagy szelid domboktól áthasitott rónaságain, valamint Erdélyben a' szélektől beljebb eső vidékeken. Az épen nem ritka szűk évk a' Katonai Végvidékben,

nem a' föld roszaságának, hanem az árvizeknek tulajdonithatók. Különösen rosz esztendők valának az 1803, 1808, 1815 és 1816-ki évek, 's ez utóbbi kettőnek mostohaságát leginkább érezték a' károlyvárosi, báni, erdélyi végvidékek, az oláhillyriai és gradiskai végezeredek. A' károlyvárosi végvidékben a' Wellebit tetői, az oltalmúl szolgáló erdőktől megfosztatván, most kopaszok, 's ámbár a' hegyek derekain derék erdők, 's részenként felette jó legelők találtatnak, mindazáltal még a' völgyekben is a' mész és homok alsó földréteget, csak egy pár hüvelyknyi vastag termőföld fedi. Egyébiránt a' Kapella, (egyes sziklafalakat, 's a' kopár Klek szirtcsúcsot kivévén) egészen termőfölddel borittatik, 's ezen hegyen lévő legelők különösen jók. A' terméketlen Likkán, a' két hüvelyknyi vastag termő föld, csak nehezen fedezgeti az alant lappangó sziklákat 's homokot, és egy 1462 holdnyi térség (Rudaicza), csupán paprágygyal (Farrenkraut. Polypodium. Linn.) van benőve. A' száraz hideg masinai völgy, a' még kopárabb popinai völgy bús tekintetével, egészen ellentétben állnak a' természettől megáldott zermanyai, koreniczai, korbaviai, bründeli nyájas völgyekkel. A' károlyvárosi végvidék északkeleti részén, már több jó föld találtatik, mert a' szluini ezered nagyobb részt termékeny, nehéz és könnyű agyagos földdel bir, melly még termékenyebb a' báni végvidéken, kivált a' Száva mentiben, hol egyszer'smind gazdag erdő termő föld találtatik. Kevesbbé jobb ezen végvidéknek a' Petrinia és Dubicza közt a' Sunya mentiben fekvő tájéka, hol a' vörös agyagosföld sok munkát kiván, 's még is csekélyül fizet. Ennél szerencsésebb a' hegyekkel 's dombokkal boritott kőrösi ezered, mert itt a' kemény agyag is bőven visszaadja a' reá forditott munkát, 's a' sz. györgyi ezerednek Dráva mellékén eső része kövér termőfölddel dicsekedhetik, valamint a' Lónya, Chasma, Illova mellékein is termékeny mezőségek terülnek-el. A' kapellai századnak (Compagnie) északnyugoton, a' többiekhez képest roszabb föld jutott. A' gradiskai ezeredben is a' hegyi vidékek soványacskák, sőt itt, és a' szomszéd brodi ezered nyugoti felerészén, még a' sikság sem termékeny, mert nagyobb részt kemény, és nehéz mivelésű agyagföld találtatik; de helylyel vannak igen termékeny agyagföldek is. Ellenben televényben (humus) felette gazdag földje van a'

brodi ezered másik felerészének, a' péterváradi, német-bánsági ezeredeknek, a' bánsági-illyr, és Csajkások zászlóaljainak. A' Szerémséget már Taube mézzel, téjjel folyó tartománynak nevezte, hol a' könnyű agyagos föld, gazdag uzsorával tériti viszsza a' belevetett magot. Szinte illyen gazdag földdel áldattak meg a' többi most emlitett vidékek, 's szerencséjükre még a' kemény szivos agyagrétegek alatt is vastag homokrétegek találtatnak. Taube állitása szerint, a' Szerémségen, (hová a' péterváradi ezered is tartozik), a' búza trágyázott földben 30 szoroson, a' tengeri 3000 szeresen fizet; az ezeredek hivatalos tudositása szerint pedig (in der stat. Beschr. 1802) a' péterváradi ezeredben a' búza 6—7, a' tengeri 80 magot, a' német-bánsági ezeredben a' búza 12, a' tengeri 50 magot ád; azonban ezen kiszámitások alaptételeit nem tudhatván, ezekből nem sokat itélhetünk. Egyébiránt a' Csajkások kerületében, különösen pedig a' német-bánsági ezeredben, 's a' bánsági-illyr zászlóalyban a' gazdag fekete búzatermő földek mellett, egyszer'smind széles kiterjedésű homok buczkák szemlélhetők. A' két utóbbi végvidéken 71,503$\frac{454}{}$ hold (1600 [] ölével) homoktérség méretett fel, mellynek egy harmda futó sivatag homok, 's csak két harmada van fűvel benőve. Ezen homokdombok, egymás mellett nyúló lánczolatokban huzódnak dél-keletről észak-nyugotra, majd szélesebb, majd keskenyebb körben, 's egyik sem haladja felűl a' 30 öl magasságot. Az igen finom futó homok alkotó részei: igen kevés agyag és televény föld, apró kavics, vasas föld, 's csigahéjjú hazai állatok maradványai. A' homokrétegeknek mélysége 1 hüvelyktől kezdve egész 30 ölig felhág; az alapréteg sárga agyag lévén. Ezen homokos pusztaságot a' Karas v. Krassó vizén kivűl, több források és tavak nedvesitik; mocsárok, 's állóvizek sem hibáznak, de némelly helyeken kútvizben nagy szükség érezhető. Nagy szél alkalmával, (uralkodó szél a' dél-keleti), a' szomszéd termékeny feketeföld ki van téve az elhomokosodás veszedelmének; így csak 1811-ben 140 hold termékeny földet boritott el a' sivó homok. Az oláh-bánsági ezerednek hegyes földje inkább marhatartásra alkalmatos, de vannak termékeny szántóföldjei is a' mehadiai és almási völgyekben. Az erdélyi ezeredek általjában nem a' legjobb földdel

dicsekedhetnek. Legtöbb első osztálybeli földje van még az első oláh, és a' székely huszár ezerednek, amannak 4443 hold, 800 [] öl, ennek 3780 hold; a' 2-ik székely gyalog ezerednek van 1654 hold, 1000 [] öl, a' 2-ik oláh ezerednek csupán 163 hold, 800 [] öl, a' magas Csikban fekvő 1-ső székely gyalog ezerednek pedig épen semmi első osztálybeli szántóföldje nincs.

6. §. Égjhajlat.

A' Katonai Végvidék, éghajlatára nézve 3 részre osztható, u. m. 1. hideg, 2. mérsékelt, 3. meleg éghajlatúra. A' hideg éghajlatúhoz számittatik a' Végvidéknek két szélső vége, t. i. a' károlyvárosi végvidék hegyek közt fekvő része, és Erdélyben a' magas bérczekkel boritott két székely gyalog, és a' 2-ik oláh ezeredek vidékei. Itt általában véve sem a' szőlő, sem a' szederjfa nem diszlik. Minden katonai vidékek közt tagadhatatlanúl legzordonabb a' károlyvárosi, mennyire t. i. a' Wellebit, Kapella, Plissevicza hegyektől körülkerittetik. A' tavasz itt csak májusban kezdődik, 's az ősz már september elején beáll. A' nyár nyomasztó hőségű, 's a' sokszor már octoberben elkezdődő tél felette hideg, 's ekkor a' hó gyakori, a' fagy és felolvadás hirtelen váltogatják egymást; ekkor gyakoribbak, mint nyáron a' zivatarok, mellyek igen veszedelmesek, kivált a' Wellebit mentiben, 's különösen a' Likkában. Ellenben nyáron, ha a' jégeső 's szélveszek dühösködnek is, ezek nagyobb kiterjedésű vidékeket ritkán érnek. A' tavasz és ősz esős, szeles, a' köd és dér miatt a' növényekre káros befolyású, 's a' tél és nyár időjárásait eléggé világosan kifejezi a' likkai lakos az által, hogy a' Wellebit és Kapella hegyeit két-sárkánynak nevezi, mellyek a' nedvességeket, mellyeket a' nyár elnyél, télen kiokádják. Uralkodó szél kettő van, t. i. az északkeleti, vagy a' *Bora*, 's a' délnyugoti, vagy a' *Jugo* v. *Zugo*; amaz hideg, száraz, ez meleg, nedves; mindenik erőszakos, háztetőknek, fáknak veszedelmes; amaz télen és nyáron, ez ősszel és tavaszszal uralkodó. A' tengerparton a' nyugoti szél is (die Tramontana) dühösködik, 's a' hajósokat veszedelemmel

fenyegeti. Egyébiránt nem mindég illy zordon volt itt az éghajlat, mert Aurnhammer még a' Wellebit nyugoti oldalán egyes fige, mondola fákat, 's szőlőültetvényeket oltalmazó kőfalakat talált, de a' gondatlanúl kipusztitott erdők, a' hideg szeleknek szabad járást nyitottak, 's ez által a' hajdan gazdagabb tenyészet eltünt. Azonban a' tengerparton szelidebb éghajlat uralkodik, kivált a' meleg Zermanya völgyében, hol bor is terem, ámbár elég rosz, 's a' szűret már augustusban kezdődik, holott beljebb a' hegyes részeken, még ezen holnapban ritkán arathatnak. Erdélyben, a' fenemlitett ezeredek vidékekein a' tél szinte felette kemény, 's a' nyár rekkenő meleg; a' meleg napokat, hideg éjszakák követik; a' Háromszékben télen egy Nemere nevű igen csipős, erős keleti szél uralkodik. — A' közép mérsékletű katonai vidékekhez számithatni a' károlyvárosi végvidék északi (a' Kapellán innen eső) részét, t. i. az ogulini ezered északi oldalát, a' szluini ezeredet; továbbá az egész báni és varasdi végvidékeket, a' gradiskai végezeredet, a' brodinak nyugoti felét, az oláh-bánsági, első oláh, 's székely huszár (t. i. az Aranyos székben, 's Torda vgyében, 's az első oláh gyalog ezered vidékében eső tájékait értvén) ezeredet. Itt már mind a' szőlő, mind a' szederjfa, sőt még a' dinnye is szépen tenyészik; az éghajlat mindenütt szelid, nyájas; a' tavasz korább beáll, 's az ősz tartósabb; az időjárás nem olly változó; 's ezen vidékeknek e' beljegyén nem sok változtatást tehetnek a' hidegebb Sichelburg kerület (a' szluini ezeredben), a' kalniki, és verőczei hegyekben uralkodó zordon levegő, a' gradiskai ezered hegyes részének egy kissé hüvös ege, a' déli erdélyi véghelyeknek nagyon különböző időjárásai és légmérsékletei, hol a' szabályosan három napig tartó (őszszel és tavaszszal) vöröstoronyi meleg szél, 's tordai hegytorkolatokból fuvdogáló hideg szél érdemlenek különösen emlitést — Az oláh-bánsági ezeredben, mellyet, ámbár némelly bérczes részein valóban hideg éghajlata van, a' közép mérsékletűhöz számitottunk: gyakoriak a' tavaszi fagyok, záporok, felhőszakadások, még a' szép almási völgyet sem vévén ki, 's a' gradiskai ezeredben, a' báni és varasdi végvidékeken a' zivatarok sokszor tetemes kárt okoznak. Igy az innen eredő veszteség 1810-ben az oláh-illyriai ezeredben 905,696 forintra b. cz., 's 1815-ben a' báni két ezeredben 1,757.867 f.

$26^2/_8$ kr. v. cz. becsültetett. — A' Katonai Vidék közepén fekvő rónaságnak, nevezetesen a' brodi ezered keleti részének, az egész péterváradi, német - bánsági ezeredeknek, a' csajkások 's a' bánsági — illyr zászlóaljaknak éghajlata, hasonló a' Lombard - Velenczei királyságok szelid meleg éghajlatához. Itt már teljes mértékben diszlik a' nemes szőlő, hasznos szederjfa, a' frissitő dinnye, 's tapasztalásból mondhatni, hogy itt száraz nyarakban a' gyapot (pamut), 's a' péterváradi ezeredben az Anil szépen tenyészik. Az igazi tél csak 6 hétig tart, apriltől kezdve october elejéig. Reaumurnek hévmérője még a' hidegebb években sem szál lejebb az o-nál; a' nyár égető melegét gyakori esők mérséklik; a' Szeremségen, hol a' tenyészet bujábban, mint az austriai birodalomnak akármellyik egyenlő szélesség alatt fekvő más tartományában, már martiusban, sőt sokszor februariusban virágzik a' mogyoró, aprilis közepén minden gyümölcsfa, május elején az őszi árpa, a' rozs, 's junius elején a' szőlő. Julius elején az aratás, augustus végén a' szüret elkezdődhetik; az erdők 8 holnapig tartják meg zöld öltönyeiket, 's a' virágok őszszel másodszor virágoznak. Egyebiránt ezen kellemes időjárás néha tetemes változást szenved, mit az 1801. 1816. 1830-ki kemény és hosszú telek bizonyitanak. És a' bánsági végvidék gyakoribb szeleknek van kitéve mint a' szeremségi. — A' levegő az egész Katonai Végvidékben egészséges, különösen a' hegyes részeken, kevesbbé a' mocsárok környékein, de mellyek mind inkább szükebb körbe szorittatnak. Tulajdonképen endemiai betegségek nem tapasztaltattak, ha csak a' varasdi végvidéken Dernie, és Szigetecz drávamelléki helységek lakosainak gelyvásságra való hajlandóságukat ide nem számitjuk.

II. SZAKASZ. TERMÉKEK.

7. §. A' Növények Országából.

A' Katonai Végvidék növényekbeni gazdagsága még nagyobb részben ismeretlen, pedig méltán gyanitható, hogy ez a' fűvésztudományt több növényekkel gazdagithatná. Igy Schanz főhadnagy csak Karlovicz környékén 462 növénynemet, és 1440

fajt szedett-össze, 's igy többet, mint a' roppant Svédországban létezik. Milly elragadtatással beszél Rochel a' bánsági hegyek növény gazdagságáról, ki egy uttal a' homok dombokon is olly növényvilágot gyüjte össze, mellyben (valamint a' Szeremségen is), a' déli europai tenyészet (vegetatio), a' közép és északi europai tenyészettel egyesülve tünik-elő.

Az egész Katonai Végvidék használható földje 5,664706 holdra, *) 1458 [] ölre tétetik, holdját 1600 [] ölével számitván. Ebből esik:

1.260,418 h. 367 a' károlyvárosi
410,244 h. 1528 a' báni
599,452 h. 570 a' varasdi
1,229,118 h. 1388 a' magyar
1,453,250 h 176 a' bánsági
712,222 h. 629 az erdélyi végvidékekre.

Különösen pedig van: 1,474,360 hold, 1016 [] öl szántóföld; 539,866 184 rét; 64,148 183 kert; 46,991 1373 szőlő; 860,516 1138 legelő; 2,674,822 757 erdő.

A' szántóföldek, az összeirási lajstrom szerint három osztályra (az erdélyiek négyre) szakittatnak. Nevezetesen van:

	Első osztály		Másod. osz.		Harmad. osz	
	hold		hold		hold	
A' károlyvárosi végvidékben	6931	91	104,132	39	175,747	437
Báni végvidékben .	5195	1006	49,840	1163	128,804	455
Varasdi „ „	97,595	32	101.769	1517	52,554	1513
Magyar „ „	111,293	838	157,705	1110	96,059	655
Bánsági „ „	151,346	844	94,296	621	24,899	317
Erdélyi „ „	9790	1100	22,601	1572	44,925	951
					4ik osztály	
					38,861	1200
Összesen .	382,152	711	530,346	1222	561,861	728

*) A' szántóföldek, rétek, legelők, kertek, szőlők az 181$^6/_7$-ki hivatalos összeirás szerint, az erdők az erdőszihivatalok felmérése után tétettek-ki. Az erdélyi végvidékben, a' legelők és erdők a' polgáriakkal közösen használtatván, ezek össze nem irathattak, hanem itt a' Hietzinger önkénytes becsűjét hagytuk-meg. A' magyar végvidéknél az 1815-ki összeirást kell érteni.

Az erdélyi végvidékben, az 1830-ki összeirás szerint a' 4 osztálybeli szántóföldek tettek:

Holdját 1600 [] ölével számitván

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	összesen.
Első szék. ezer.	—	^{600} [] öl	7018^{118}	21,261^{400}	28,279^{1118}
Más. szék. ez.	1654^{1000}	5175^{700}	8891^{900}	11,508^{450}	27,230^{100}
Első oláh ez.	4443^{800}	4023^{770}	9729^{194}	1282	19,478^{164}
Más. oláh ez.	163^{800}	8310^{1204}	12,351^{1041}	3978^{450}	24,804^{205}
Szék. huszár.	3780	2972^{650}	9089^{850}	7775^{1150}	23,617^{1050}
Összesen.	10,041^{1000}	20,482^{724}	47,079^{1503}	45,805^{1150}	123,409^{1177}

Ez előre bocsátottakból láthatjuk, hogy a' végvidéki szántóföldeknek csak mintegy $^1/_4$ részét teszik az első osztálybeli földek. Különösen kevés illy nemű van a' károlyvárosi, báni, erdélyi végvidékekben, sőt a' gradiskai ezered is szűkön van első osztálybeli földekkel ellátva, az első székely ezerednek pedig egyetlenegy holdja sincs. Ellenben sokat szamlál a' német-bánsági, kőrösi, péterváradi ezered, a' csajkások zászlóalja, a' sz. györgyi, brodi, 's végre az oláh-bánsági ezered. — A' károlyvárosi, báni, erdélyi végvidékek szántóföldje nagyobb részt a' harmadik és negyedik osztályhoz tartozik. A' csajkásoknak rosz minéműségű földjök nincs, a' bánságiaknak legkevesebb, már több van a' gradiskai, péterváradi és sz. györgyi, kevesebb a' kőrösi és brodi ezeredekben. Az első osztályba tétetett szántóföldek is jóságokra nézve egymástól nagyon különböznek. Legjobbak a' bánságiak, azután a' varasdi végvidék, majd a' péterváradi, brodi ezeredek, a' csajkások földjei, ezek után jönnek a' gradiskai, báni, 's végre a' károlyvárosi végvidékbeli földek. A' második osztályban a' bánsági, brodi, péterváradi, csajkás, varasdi földek egyenlő jóságuak; ezek után következnek a' gradiskaiak és bániak, 's legutolsók a' károlyvárosiak. A' harmadik osztályban legjobb földek vannak a' német-bánsági, péterváradi, brodi, kőrösi, sz. györgyi ezeredekben, 's a' csajkások zászlóaljában; ezután az oláh-bánsági és gradiskai, majd a' két báni, 's végre a' károlyvárosi ezeredekben, hol az első osztálybeli föld is alig jobb, mint a' bánsági, varasdi, 's magyar végvidékekben a' harmadik osztályú. Végre, ha a' régibb conscriptiókat a' leg-

ujabbakkal összevetjük, ugy találjuk, hogy a' szántóföldek mindenik végvidékben tetemesen szaporodtak, leginkább pedig a' bánsági, báni, magyar, erdélyi végvidékekben, 's legkevesbbé a' varasdi ezeredekben.

A' szántóföldek termései legfelsőbb helyre minden esztendőben bemutattatnak, 's ámbár ezen tabellák a' végőrök bizodalmatlansága miatt nem épen tökéletesek, mindazáltal sok tekintetben használhatók, és érdekesek. *Tiszta búza* mindenütt termesztetik, kivévén a' magasan fekvő Csik és Gyergyó némelly helyeit az első székely ezeredben. Legtöbb és legszebb terem a' német-bánsági, péterváradi ezeredekben, 's a' csajkások kerületében. Az emlitett két ezeredben a' tunisi buzával is proba tétetett, 's a' péterváradiban meglepő sikerrel. A' Háromszékben, a' 2-ik székely ezered vidékén termesztett búza, szépségéért és sikerességeért igen elhiresedett, 's itt, és a' székely huszároknál mennyiségre nézve is az erdélyi végvidékben legtöbb termesztetik. Tavaszi tiszta buzát az erdélyi, károlyvárosi, bánsági, és báni végvidékekben legtöbbet vetnek; egyébütt igen keveset. *Tönköly* (Triticum Spelta) pedig csupán a' károlyvárosi és báni végvidékekben van nagyobb divatban. A' bánsági, és a' magyar végvidéken a' *kétszeres búza* leginkább el van terjedve, ez után jön az erdélyi végvidék a' többi végvidékeken igen kevés vettetik. *Rozs* pedig legtöbb terem a' varasdi végvidéken, 's azután az erdélyiben, károlyvárosiban és bániban; a' többiben felette kevés. *Árpát*, *zabot* mindenütt vetnek; mind a' kettőből legtöbb terem a' bánsági végvidéken. A' *köles*, és a' *hajdina*, vagy *pohánka* az összeirási táblákban megkülönböztetve nincs, de más kútfőkből tudjuk, hogy a' hajdina főképen a' károlyvárosi és varasdi végvidékeken divatozik, kevesebb termesztetik az erdélyi végvidékben, a' bánsági, magyar és báni végvidékekben pedig csaknem kirekesztőleg köles termesztetik, az egy gradiskai ezeredet kivéve. A' horvát és magyar végvidékeken a' kölesnek egy másik neme (Moorhirse, Holcus sorghum) is vettetik, ellenben e' helyett a' bánsági és erdélyi ezeredekben a' *mohar* van szokásban. A' *perzsa kölessel* legelőször 1817-ben tétetett próba, de ez igen különbözően ütött-ki. Igy az erdélyi végvidékben 234-szer, a' varasdiban 148-szor, károlyvárosiban 137-szer, a' bániban

124-szer, a' magyarban 96-szor, 's a' bánságiban 18-szor adta vissza az elvetett magot. A' német-bánsági, péterváradi ezeredekben, 's a' csajkások vidékén 1819-ben 4 lat china hegyi-rizssel próba tétetvén, ez nem a' legkedvezőbben ütött-ki.

Átnézete a' Katonai Végvidéken termesztett kalászos gabonának, 9 esztendei *) 1806. 1807. 1808. 1810. 1811. 1815. 1816. 1817. 1818.) termésnek közép eredményét vévén fel·

Végvidék.	Búza			Tönköly		
	őszi	tavaszi	összesen	őszi	tavaszi	összesen.
	pozs.	mérő		pozs.	mérő	
Károlyvárosi .	49,663	12,314	61,977	4200	31,412	35,612
Báni	37,344	5412	42,756	9708	3549	13,257
Varasdi . . .	61,882	94	61,976	820	93	913
Magyar . . .	141,776	1599	143,375	98		98
Bánsági . . .	64,486	12,875	77,361	50	62	112
Erdélyi . . .	59,474	20,358	79,832	3242	4564	7806
Összesen .	414,625	52,652	467,277	18,118	11,680	29,798

Végvidék.	Kétszeres			Rozs		
	őszi	tavaszi	összesen	őszi	tavaszi	összesen.
	pozs.	mérő		pozs.	mérő	
Károlyvár.	643	14,849	15,492	32,155	8092	40,247
Báni . .	481	175	656	18,021	1486	19,507
Varasdi .	3629	92	3721	172,816	843	173,659
Magyar .	626,018	597	626,615	22,868	433	23,301
Bánsági .	837,780	2133	839,913	5174	3264	8438
Erdélyi .	36,231	2943	39,174	125,002	10,158	135,160
Összesen.	1,504,782	20,789	1,525,571	376,036	24,276	400,316

*) A' károlyvárosi, és báni végvidékekről csak 7 esztendő vétetett, az 1810 és 1811-ki év kimaradván.

Végvidék.	Árpa		összesen	Zab	Köles és Hajdina	Tengeri
	őszi	tavaszi	p. m.	p. m.	p. m.	p. m.
	pozs.	mérő				
Károlyvár.	14,847	69,035	83,882	156,700	123,495	76,123
Báni . .	22,258	13,806	36,064	34,709	71,935	154,663
Varasdi .	52,387	21,915	74,302	40,881	116,424	195,710
Magyar .	102,585	85,485	188,070	235,433	49,505	619,716
Bánsági .	63,757	283,601	397,358	280 034	35,912	637.361
Erdélyi .			88,236	160,913	19,610	115,789
Összesen	255,804	562,078	817,912	908,670	416,881	1,799,362

A' *tengeri termesztés*, mindeník végvidéken nagyobb kiterjedést nyer. 1818-ban 215,125 hold volt vele bevetve, 's ez adott 1,776,552 pozs. mérőt, és igy egy hold 8⅓ mérőt. A' báni végvidéken egy cinquantino nevű faj is vettetik, melly jókorérő, egyébiránt kis csövű, 's Olaszországban nagyon kedves vetemény. Az erdélyi végvidékben a' két székely gyalog ezeredekben igen kevés tengeri terem, a' hidegebb éghajlat miatt, hanem annyival többet vetnek az oláh ezeredbéliek. — *Hüvelyes veteményekből*, a' károlyvárosi végvidéken általjában évenkint termett 20,428 p. mérő, többnyire *bab*, kevés *lencse*, *borsó* épen semmi. A' báni végvidéken termett 12,802 p. m. többnyire bab. A' varasdiban 1807. 1808. 1810. és 1811. évekről vannak meg a' termési lajstromok, 's ezek szerint általjában termett 13,831 p. m. bab és lencse; borsó nem vettetett. A' magyar végvidéken 9-éveken által termesztettek középszámmal 18,093 p. m. babot, lencsét és *bükkönyt*. A' bánságiban 7990 p. m. többnyire babot. Az erdélyi végvidékben termett 1818-ban, 7370 p. m. borsó és lencse, 8170 p. m. bab, 1565 bükköny.

A' megbecsülhetetlen *burgonya*, a' Katonai Végvidéken csak nehány évtized olta ismeretes. Igy a' károlyvárosi és báni végvidékbeliek csak 1779 és 1780-ban hozták-be Cseh és Szilezia országokból. A' második székely ezered vidékén termő igen jó izű burgonya faj, a' franczia háborúk alkalmával a' Rajna mellékéről hozatott-be. Jelenleg, mindenütt, kisebb nagyobb részben elterjedt, 's termesztése mindenik végvidéken

évről évre szélesebb terjedést nyer. A' fenemlitett 7 és 9 évek középszammal vett terméseik szerint, az egész Katonai Végvidékre évenként esett 572,638 mérő. Már 1818-ban (melly egyébiránt különben is minden gabonára legtermékenyebb volt) 46,173 holdon termett 1,694,200 mérő u. m.

A' károlyvárosi	végvidéken		568,645	mérő.
Báni	„	„	146,113	„
Varasdi	„	„	153,074	„
Magyar	„	„	161,561	„
Bánsági	„	„	162,079	„
Erdélyi	„	„	502,828	„

Ugyan ezen 1818-ki évben, mintegy 14,000 holddal több burgonya ültetett-el, mint 1806—1817 évekig, a' közép számot vévén fel.

A' mondottakból kitetszik, hogy a' Katonai Végvidék életbeli termése 7 és 9 évi termések közép száma szerint 7,124,994 mérőt tett évenkint, 1818-ban pedig 9,164,139 mérőt, mellyhez 858,724 hold vetés kellett, és igy egy hold általjában $10^{2}|_{3}$ mérőt adott. Továbbá világos, hogy mindenik Végvidékben a' termesztés évről évre szaporodik, a' különös sovány éveket mint p. o. 1815. 1816. természetesen nem számlálván. E' szaporodást nem csak a' szántóföldek növekedő számának, hanem a' helyesebb gazdálkodásnak kell tulajdonitani.

A' Katonai Végvidéken, már rég olta, szinte mint a' II. József alatt történt felméréskor az egész austriai birodalomban a' házi és gyümölcsös kertek együtt irattak össze; 's igy ezek kiterjedését egyenként nem tudhatjuk. Az 1817-ki, 's a' bánsági, és a' magyar végvidékre nézve az 1815-ki összeirás szerint összesen 68,148 hold 183 [] öl házi és gyümölcsöskert találtatott, u. m. a' *károlyvárosi* végvidékben 4400 h. 1030 [] öl (ebből magában az ogulini ezeredben $3167\frac{433}{}$); a' *bániban* $4021\frac{970}{}$; a' *varasdiban* $8562\frac{1038}{}$; a' *magyarban* $22,230\frac{482}{}$ (ebből magában a' péterváradi ezeredben $10,478\frac{702}{}$); a' *bánságiban* $23,616\frac{381}{}$ (ebből az oláh-illyriai ezeredben $17,613\frac{449}{}$); az erdélyiben $5316\frac{1082}{}$, ebből az oláh ezeredekben $3442\frac{155}{}$.)

K e r e s k e d ő i és i p a r n ö v é n y e k b ő l legtöbb termesztetik *kender* és *len*, a' végvidéki nőnemnek fő foglalatossága. Azonban termesztése sok hiánynyal jár, mert a' földet

alá jól meg nem szántják, erősen nem trágyázzák, tisztátalan magot vetnek, az áztatásra illően nem vigyáznak, tökéletlenűl törik és tisztitják, minélfogva durva, rövid lent nyernek, 's a' kenderrel sem bánnak szorgalmasabban. Az évenkénti mennyiségről csak némelly töredék adataink vannak. Igy a' károlyvárosi végvidékben 1806-tól fogva, csupán az 1808-ki termést látjuk feljegyezve, melly tett $629^{2}|_{10}$ mázsa lent, kendert 's festőnövényt; ámbár az évi vetés-lajstromok szerint minden esztendőben 400—1200 holdnyi vetés tetetik-ki. Az 1802-iki statistikai leirás után 1800-ban termett $12,716\underline{^{37}}$, 1801-ben $10,982\underline{^{65}}$ mázsa len és kender. A' *báni* végvidékben e' végre évenkint 1700—3000 hold forditatik, 's 1807-ben termett 8123, 1818-ban $1689\underline{^{77}}$ mázsa, még a' festőnövényeket is beszámlálva. A' *varasdiban* évenkint 1500—6000 hold vettetik-be, 's a' termés volt 1800-ban 15,127, 1808-ban 6185, 1811-ben 7723 mázsa. A' *magyar* végvidéken 1807. 1808. 1810. 1811. 1815. 1818. években közép számmal termett esztendőnként $66,294^{6}|_{8}$ mázsa, 's legtöbb termett 1810 és 1811-ki esztendőkben, nevezetesen az első évben 6173 holdon 236,891 mázsa len (?), 's 17;293 mázsa kender; a' másodikban 6361 holdon 182,648 mázsa len, és 21,808 mázsa kender; 's ezen iszonyú nagy termés annyival kétségesebb, mert 1818-ban 5912 holdon csak 8891 mázsa len és kender, (sőt festőnövényt is ideszámlálván) termett, 's ennél 1808-tól fogva soha (a' két emlitett esztendőt nem értvén) nagyobb termés nem volt. A' *bánsági* végvidéken, 1818-ban 2213 hold vetés adott 5202 mázsa lent és kendert, 's az *erdélyiben* 8 évek' közép számmal vett termése szerint, egy esztendőre jött 12,062 mázsa len és kender. — Általjában a' Katonai Végvidék esztendei len és kender termését 65-66,000 mázsára becsülhetjük.

A' *dohánytermesztés*, a' Katonai Végvidéken sem mennyiségére, sem minéműségére nézve nem nagy fontosságú, kivéven Erdélyben a' Háromszéket, 's Fogaras vidékét, hol igen jó és becses dohány termesztetik, 's a' székely huszár ezeredben perui dohánynyal szerencsés próba tétetett (Prod. Tab. 1819) A' *búzér* (Krapp), és *sáfrány* termesztés szinte csekély, ámbár a' magyar végvidékbeli búzér különös jóságáért számos kedvezéseket nyert. *Izacs* (Waid), a' pétervárádi, varasdi, bánsági

végvidékeken vadon nő; Karlovicz környékén a' legjobb thüringiai magból vettetett, 's ugyan itt termett valódi *indigo* is, de mind ezeknek ideje már régen elmult. *Szömörcse* (Rhus Cotinus), mellynek leveléért olly sok pénz megy ki Törökországba, vadon találtatik a' hátszegi völgyben, a' péterváradi 's varasdi ezeredekben, de legtöbb a' német-bánsági és bánsági illyr vidékek homok dombjain, hol ez a' növény, a' homok megkötésére megbecsülhetetlen, 's azért még a' levelek szedése nagy kiméléssel történik. 1839-ben a' bánsági-illyr zászlóaljában, a' szömörcse termés, hivatalosan e' következő mennyiségre becsültetett:

Század, vagy Compania vidéke	Okka, vagy 2¼ font
Delliblata	1230
Allibunar	12,282
Isbistie	5489
Jassenova	10,868
Jassenova (a' hegyekben) .	6000
Rácz Posseschena . . .	1300
Összesen . .	37,169 okka.

Végre igen számos növények vannak, mellyeket a' végvidékbeli nőnem, különösen a' székelyeknél, és clementinusoknál, különféle kelmékre, 's szinek adására használ. Illyenek: *serratula tinctoria* a' bánságban, *rhamnus catharticus* a' magyar végvidéken, 's a' Temes mentiben, *cytisus* ugyan a' bánságban; *vaccinium myrtillus*, *parietaria officinalis*, *senecio jacoboea*, *scabiosa succisa*, *atropa belladonna*, *ligustrum vulgare*, *crataegus oxyacantha*, *berberis vulgaris*, *rhamnus frangula*, *caltha palustris*, *salix pentandria*, *genista tinctoria*, *hypericum perforatum*, *gallium rubioides*, *gallium verum*, mindenütt; igy szinte *éger*, *kőris*, *nyír*, *cser* fa, 's t. b., mellyeknek héjjával különféle festéseket tesznek. Olajos növényekből, *napraforgó*, az oláh-bánsági és péterváradi ezeredekben termesztetik. *Mákot* pedig a' székelyek vetnek főképen. A' *gyapot* (pamut) termesztéssel mind polgári Magyarországban, mind a' Katonai Végvidéken, több helyeken, 's több esztendőkben tettek probát, 's a' Végvidéken, különösen a' varasdi ezeredekben 1785-ben, a' német-bánságiban 1795-ben,

1807. 1808. 1810. 1811-ik években, 's ez utólsóban innen és a' magyar végvidékről 102 font, 20 lat termés mutattatott-be, 's ez a' cs. k. gyári felügyelő tisztség vigyázata alatt felfonatván, kisült, hogy a'Szeremségen termett, mint legcsekélyebb, a'macedoniaival vetekedett; a' német bánsági pedig még a' surinamihoz hasonlitott temesvárit is felűlmulta, 's a' luisanaihoz csaknem hasonló jóságu volt. Azonban az 1812 és 1813-ki kedvetlen időjárások megmutatták, hogy a' magyar birodalomban, a' gyapot termesztés, csak kedvező esztendőkben eszközölhető.

A' *gyümölcsöt*, a' végőr igen kedvelli, 's azért a' gyümölcstermesztés mindenütt el van terjedve, főképen pedig a' péterváradi és oláh-bánsági ezeredekben. Az erdélyi és a' károlyvárosi végvidékek éghajlata azonban, nem elég kedvező a' gyümölcsre. A' Zermanya völgyében, a' tengerparton, 's nehány katonatisztek kertjeiben a' likkai ezeredben, gondos felügyelés alatt terem fige, őszi és nyári baraczk; ugyan itt a' cordonon mindenik háznak van egy kis gyümölcsöskertje, 's az útak gyümölcsfákkal vannak beültetve. Hanem ezen ezered belső részében 's az ottosaczi ezeredben sok ház van, mellynek egyetlenegy fája nincs. Igen jó fajú mondola terem Zengnél, 's más jó gyümölcs, u. m. cseresznye, szilva, körte, alma, dió, mogyoró a' szluini és ogulini ezeredekben. Az erdélyi végvidékben szilvánál egyébb gyümölcs alig terem, 's az magas Gyergyóban e' sem. Kezdi Vásárhelyen nem rég egy gyümölcsfa iskola állitatott, mellyből a' székely végőrök ingyen kapnak oltó ágakat. Minden gyümölcs faj közt a' szilva terjedt el leginkább az egész Katonai Vidékben, de különösen a' péterváradi és oláh-illyriai ezeredekben, ugyhogy a' magyar végvidékbeliektől, 's az oláh-illyriaktól nagyon szeretett cseresznye, 's ugyan ezen ezeredben bőven termő dió, mennyiségre nézve a' szilvával hasonlitásba se jöhetnek. Gesztenyések vannak a' horváth végvidéken, 's a' gradiskai és varasdi végezeredekben igen hires *szercsika* nevű alma terem. Egyébiránt a' köznép a' gyümölcsfák ápolására, 's nemesitésére igen kevés gondot fordit, ha csak a' péterváradi ezeredet, 's a' Száva környékét ki nem vesszük. Ellenben a' kormány valóban atyailag igyekszik a' szorgalom ezen ágát a' katonai végvidékeken

mindenképen előmozditani. Igy a' károlyvárosi végvidék számára Bécsben 1794-ben 2400 forintért 11,707 gyümölcsfa vásároltatott, 's itt 1797-ig 5600 darab oltatott-be, 's 2175 ingyen kiosztatott; 1796-ban az ottosaczi ezeredben, Ottosaczon (5 holdon), és Perussichon (12 holdon) faiskolák állitatván fel, 12,400 gyümölcsfa szereztetett, mellyek 2857 f. 45 kr. kerültek, de mind ezen áldozatok a' nem kedvező éghajlat miatt nem sokat használtak. A' kőrösi ezeredben, minden compániának van egy nemesitett gyümölcsfa ültetvénye, 's a' két báni ezeredben rendelés hozatott, hogy minden compánia kerületében évenként 300 vad gyümölcsfa nemesitessék-meg. Sokkal fényesebb eredménye van a' német-bánsági ezeredben Jabukán felállitott gyümölcsfa iskolának, mellynek maga Lajos cs. k. fő herczeg vala alkotója 1808-ban. Ezen 9 holdnyi kiterjedésű kert, nemes anyatörzsököket 's oltóágakat a' császári udvari kertekből, 's nemes alma és körtvély magokat Felső Austriából kapott, 's De Vert kapitány felügyelése alatt olly szépen növekedett, hogy 4 esztendő teltével magot és ültetvényeket adhatott az ujonnan felállttott glogoni faiskolának, 's ezt még más 8 fiók faiskola követte, u. m. Sztarcsován, Homoliczon, Neudorfon, Kubinban, Oppován, Perlaszon, Thomaschevaczon, és Alibunarban. 1819-ben apr. végével volt a' jabukai fő iskolában 1321 anyafa, 11,318 nemesitett fa, 14,961 vadcsemete, 's 28 maggal 's csemetékkel beültetett ágy. A' 9 fiók iskola számlált 12,733 nemesitett fát, és 31,651 vad csemetét. A' Katonai Végvidéken (az erdélyit be nem számlálván) termett gyümölcs, 1804-ben önkénytés bevallás után, 931,287 f. 25 1/6 kr. értékre becsültetett bankóban. A' szederjfa szépen diszlik a' magyar, bánsági, báni, varasdi végvidékeken; a' károlyvárosiban csak a' szluini ezeredben, 's igen ritkán az oguliniban; Erdélyben még ott sem terem, hol az éghajlat megengedné.

Az egész Katonai Végvidéken legjobb bor terem a' péterváradi ezeredben, Karloviczés Pétervárad hegyein, mellyek egy részét teszik a' hires szeremi bort termő Fruska-Gora hegységnek, 's mellyről Szerem vgye leirásánál bővebben értekeztünk. De a' magyar végvidéken, nem csak a' péterváradi ezered északi részén termesztetik bor, hanem a' brodi és gradiskai ezeredekben minden dombot, különösen a' vármegyék szomszédsá-

gában, szőlőtőkék fednek, 's Brod vidékén, a' podvinai és terniani Compánia kerületek dombjain termesztett, bor jóságáért igen becsültetik. A' kárloviczinak méltó vetélkedő társa a' fejértemplomi vörös bor, az ujonnan állitott bánsági-illyr zászlóalja vidékén, de itt is, mint a' Szerémségen, a' rosz pinczék (csak házaknál vannak 's nem künn a' hegyeken) nagy kárt tesznek. A' fejér bor jóval alább való a' vörösnél. Hasonló jó bor terem továbbá a' kussiczi és lichevaczi hegyeken, továbbá Topleczen, Schuppaneken, Szvinyácsán az oláh-bánsági ezeredben, ezek után jönnek ugyan itt az orsovai és mehadiai piros borok. Mind ezek ó korukban a' rajnai borhoz hasonlók, 's különösen jó, 's jobb mint a' 30 esztendős austriai: a' topleczi, melly még ereje 's kedves ize által is kitünteti magát. A' Klissur vidék borai igen erősek, és meszesek, 's a' vizet nem állják. A' magyar és bánsági végvidékek után a' varasdiban és bániban is elterjedt a' szőlőmivelés. A' károlyvárosiban legtöbb bor terem a' szluini ezeredben, sokkal kevesebb az oguliniban, hol a' primisliai Compania borai jóságokért dicsértetnek; az ottosaczi és likkai ezeredekben felette kevés szőlő van a' tengerparton, 's a' Zermanya völgyét bekeritő hegyoldalokon, 's ez is dalmatiai fajból lévén, rosz bort terem. Az erdélyi végvidékben csupán az első oláh (400 hold) és székely huszár ezeredben (94 hold) találtatik szőlő.

Átnézete a' Katonai Végvidéken lévő szőlőknek, és a' 7 és 9 évek középszámi bortermésének.

Végvidék.	Szőlő		Bortermés.
	hold	[]öl	Akó
Károlyvárosi (likkai ezered 19 h. 600 [] öl; ottosaczi 64 $\frac{400}{}$; ogulini 302 $\frac{1074}{}$; szluini 1843 $\frac{778}{}$; Zeng 66 $\frac{1570}{}$).	2296	1323	10,682
Báni	4440	742	29,601
Varasdi	9376	391	125,427
Magyar :	16,562	1094	179,605
Bánsági	13,821	952	150,008
Erdélyi	494	36	3645
Összesen .	46,991	1343	499,068

1804-ben a' szőlők 38,832 holdat 533 [] ölet foglalván el, a' fentebbi jegyzékből (melly az 1817-iki évről vagyon) láthatni, hogy a' Katonai Végvidéken a' szőlők 13 esztendő lefolyása alatt 8159 holddal, 810 [] öllel szaporodtak, 's mind a' mai napig növekednek, ámbár felsőbb rendelés szerint, szőlőültetvényekre csak olly földeket szabad forditani, mellyek elébb haszonvehetővé teendők, 's szántóföldeknek, vagy réteknek nem használtathatók. A' szaporodás legkitünőbb volt a' bánsági és magyar végvidékeken, mindenikben közel 3000 holddal.

A' katonai végvidéki *rétek* jóval többet tesznek, mint a' szántóföldeknek egy harmada, de ezen arány az egyes végvidékeken igen különböző. Igy a' bánságiban többet felinél, a' magyarban és erdélyiben közel felét, a' károlyvárosiban és varasdiban mintegy harmadát, a' bániban tizenkettőd részét teszik a' szántóföld mennyiségének. Az erdélyieknek nagy segitségül szolgál az, hogy marháikat Moldva és Oláhország kövér térein csekély fizetésért kiteleltethetik. Az egész Katonai Végvidékben volt az 1817-ki összeirás szerint (a' magyar végvidékre nézve itt is 1815. kell érteni) 540,650 hold (1600 [] ölével) 278 [] öl rét, 's e' termett 7 és 9 évi középszámmal événkint 5,200,870 mázsa szénát, mint a' következőkből láthatni.

Végvidék.	Rétek kiterjed.				Széna termés.
	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	összesen.	Mázsa.
	Holdja 1600 [] ölével.				
Károlyvárosi	3221^{838}	14,549^{994}	69,470^{1384}	87,242^{16}	781,212
Báni	2597^{1122}	8694^{1074}	4073^{44}	15,365^{640}	319,868
Varasdi	28,961^{74}	26,415^{1513}	13,616^{1380}	68,993^{1367}	790,890
Magyar	54,450^{1367}	66,819^{610}	46,067^{905}	167,337^{1282}	1,394,767
Bánsági	72,847^{994}	52,976^{1548}	25,655^{1343}	151,480^{685}	1,286,115
Erdélyi	3126^{1439}	11,923^{1514}	17,781^{1278}		
			4ik oszt.		
			17,398^{57}	50,230^{1088}	660,377
Összesen .	165,205^{34}	181,380^{853}	194,063^{1591}	540,650^{278}	5,200,878

E' szerint a' rétek 1804—1817-ig 32,141 holddal, 's 844 [] öllel szaporodtak, nevezetesen a' bánsági végvidékben 28,608 h. 241 [] öllel, a' magyarban 13,181 h. 561 [] öllel, a' varasdiban 1072 h. 648 [] öllel, erdélyiben 1585 h. 138 öllel. — Az erdélyi végvidékben 1830-ban volt 57,150 hold 949 [] öl rét (szaporodás 1817—1830-ig: 6919 h. 1461 [] öl), u. m.

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	összesen.
Első székely gyal. ezer.	—	—	2673 1038	13,929 1100	16,603 578
Másod. szék. gyal. ezer.	328 400	957 300	1681	2983 1250	5950 280
Első oláh gyal. ezer.	1606 909	2563 471	2402 733	387 1412	6958 593
Másod. oláh gyal. ezer.	214 1232	4912 764	12,232 951	2656 589	20,016 630
Székely huszár ezer.	1123 100	603 500	2370 405	3525 100	7622 400
Összesen .	3270 1047	9036 705	21,359 1522	23,483 881	57,150 138

Termett ezen réteken 5 évi középszám szerint, esztendőnként 616,449 mázsa, és igy kevesebb, mint a' fentebb emlitett 9 évi középszám szerint, holott akkor 6919 holddal kevesebb rét volt. A' károlyvárosi, báni végvidékekben, 1804—1817 nem csak nem szaporodtak a' rétek, hanem tetemesen fogytak, nevezetesen az elsőben 7621 h. 484 [] öllel, a' másodikban 4744 h. 360 [] öllel. A' vörös lóherét a' szluini, és ogulini ezeredekben meglehetős kiterjedésben vetik, de másutt csak most van kezdetben. Moharat főképen a' német-bánsági ezeredben termesztenek. A' rétek mivelése ollyan, mint a' többi magyar birodalomban, az az rá semmi gondot nem forditan k, hanem minden a' természetre hagyatik. A' takarmánynövények termesztését a' kormány lehető képen elősegiti, 's valóban ennek elterjedése kimondhatatlan jótékony változást tenne a' végőrök gazdasági rendszerükben. — Azon 287,334 413 holdnyi *legelőből*, mellyel a' károlyvárosi végvidék az 1817-ki összeirás szerint birt, csak magára a' likkai ezeredre 140,998 h. 700 [] öl esik, melly azonban, szinte mint az ottosiczi ezeredben többnyire kopár szirtokból áll. Hanem a' báni és varasdi végvidé-

kek legelője (amott 58,862^{5}, itt 39,371^{1552} hold) igen jó miněműségű, valamint a' magyar vidék 148,969^{1347} holdnyi legelője is. De legnagyobb kiterjedésű legelője van a' bánsági végvidéknek, 's különösen a' német-bánsági ezerednek. Itt a' legelő is, szinte mint a' szántóföld, 's t. b. osztályoztatik, 's tőle adót kell fizetni, mi a' többi végvidékeken nem szokás. 1817-ben volt 50,533^{552} h. első osztálybeli, 50,919^{379} h. második osztálybeli, 116,619^{1036} harmadik osztálybeli, öszszesen 218,072^{367} h. legelő, mellyből 79,934^{1340} h. a' németbánsági, 134,398^{1427} h. az oláh-illyriai ezeredhez tartozott, de ez utóbbiban lévő többnyire sziklás bérczeken, cserjékkel benőve lévén, nagyobbára a' 3-ik osztályba (101,663^{63} h.) tétetett, 's mivel itt aránylag a' szántóföldek és rétek kevesek (amaz 60,513^{1522}, ez 53,737^{308} h.), a' fákkal benőtt legelők 3 ölnyi szélességre az erdőktől elszakittatni parancsoltattak, hogy e' tért a' szükség ugy hozván magával szántóföldnek vagy rétnek lehessen forditani. Ide tartoznak továbbá a' rétnek vagy legelőnek használandó, 's a' végőröknek haszonbérbe adott kincstári puszták, a' Duna mentiben lévő mocsárok szárazság idején, az Ovcsa, Starcsova, Csaklanacz, Végszendrő 's más Dunaszigetek. A' 122,985^{1558} holdnyi puszták 's térségekből azonban csak 1064^{998} h. tartozott az oláh-illyriai ezeredhez, a' többit mind a' német-bánsági birta. Az erdélyi ezeredekben a' legelő közös lévén a' polgáriakkal, ennek mennyisége nem tudatik. Egy 1777-ben a' velenczei kormánynyal közösen meghatározott legeltetési határvonal következésében a' likkaiak marháikat télen át a' Wellebitnek déli, a' dalmaták nyáron által az északi oldalán felváltva igen csekély bérért legeltethetik, nevezetesen egy nagy marhától 5, kicsinytől 1 $^{1}/_{5}$ soldit fizetnek. Az egész Katonai Végvidéken a' legelők ugy tekintetnek, mint a' közönségeknek örökösen átengedett statusbirtokok, 's idővel a' szükség ugy hozván magával, fel is osztathatnak. 1817-ben az összes legelők a' puszták nélkül 1,366,036 holdra menvén (az erdélyit 40,000 holdban Hietzinger becsüje után meghagyván), látni való, hogy ezek 1786-tól fogva (1,134,869 hold) 231,167 holddal nevekedtek.

A' katonai Végvidék erdőségeinek kiterjedését pontosan ugyan nem tudhatni, de némelly adatok után körűl belől 2,724,822^{757} holdra számithatjuk, u. m.

Végvidék		
Károlyvárosi 592,259^{300} hold	Likkai ezer. (1817. conscr. szer.)	136,599^{1500} h.
	Ottosaczi „ (1817. conscr. szer.)	195,581^{600} h.
	Ogulini „ (1816. erdőszi rel. után)	205,300
	Szluini „ (1807. szám. befej. szer.)	54,772^{1400}
Báni . . . 143,697^{1347} h.	Első báni „ (1818. erdőszi relat. ut.)	67,679^{847}
	Más. „ „ (1818. erdőszi relat. ut.)	74,068^{1500}
	Petrinia város. (1818. erd. relat. után)	1949^{600}
Varasdi . . 221,227^{1548}	Kőrösi ezered (1814. erd. relatio)	96,121^{619}
	Sz. Györgyi „ (1814. erdőszi relat.)	125,106^{921}
Magyar . . 508,789^{789}	Gradiskai ezer. (a' mappirozás szer.)	220,000
	Brodi „ („ „)	188,248^{1245}
	Péterváradi „ (tökélet. felmér. szer.)	94,901^{1076}
	Csajkások vidéke („ „ „)	4350^{1258}
	Karlovicz városa („ „ „)	744^{1172}
	Pétervárad „ („ „ „)	543^{799}
Bánsági . . 708,852^{1582}	Német-bánsági ez. (1817. conscr. szer.)	8852^{1582}
	Oláh-illyriai „ (az előleges mappirozás után Maretich alezredes 1816. 700,000 holdnál többre becsülvén csak 700,000 holdnál állapodunk meg.)	
Erdélyi . . 500,000	Itt az erdők a' polgáriakkal közösen használtatnak, 's igy kiterjedések bizonytalan. A' kitett 500,000 holdat Hietzinger becsüje után hagytuk-meg.	

A' károlyvárosi végvidéki erdők főképen a' Kapellán túl tűlevelű fákból állnak, mellyek közt az öreg fenyő leggyakrabban jön elő. A' lombos levelüek közt a' bikknek kell adni az elsőséget, ámbár az ogulini ezerednek szép cserfás erdeje is van. Hajóépitésre alkalmas szálakat a' likkai, ottosaczi és ogulini ezeredekben 1761-ben és 1765-ben 42,016,442 számláltak-meg. A' báni és varasdi végezeredekben a' folyók

mellett, a' térségeken tölgy, a' hegyes részeken bikk találtatík legtöbb. A' magyar végvidék gyönyörű tölgyes erdei nagy részt rónán feküsznek, 's a' Száva, 's más fo'yók áradásaitól sokat károsittatnak. Az oláh-illyriai ezeredben tölgyesek csak a' Duna mellékén a' hegyek déli oldalain, a' kussichi és rácz poscheschenai hegyfokokon (most az új bánsági-illyr zászlóaljhoz tartoznak) láthatók. Az északi 's keleti magas és közép hegyek fenyvesekkel borittatnak, de vegyesen, mert tisztán csak a' legmagasabb hegyeken nevekednek. A' többi erdőkben bikk az uralkodó fanem, valamint az erdélyi végvidéken a' tűlevelű fák, 's ezek közt az öreg fenyő (Tanne); a' lombos-levelűek közűl az első székely ezeredben bikk, a' másodikban tölgy van legtöbb, az első oláh ezeredben a' bikk, kőris, éger, nyir vetélkednek az elsőség felett, de a' második oláh ezeredben a' bikk maga uralkodik. Minden végvidékbeli erdő, az erdélyit részszerint kivévén, a' státus tulajdona, csupán Pétervárad és Karlovicz városoknak engedtetett oda egy egy darab erdőcske, 's Petrinia is a' közellévő erdőhöz kirekesztő jogot kér, a' német-bánsági ezeredben pedig, hol legkevesebb erdő van, 's hol a' homok dombok szakaszokra osztva lassanként fákkal beültetendők, minden végőrnek, ki erdőt nevel, a' tulajdonosi jog is oda igértetett. Erdélyben a' revindicált hegyek, a' 2 ik oláh ezeredbeli erdők egészen, az első oláh ezeredben azok, mellyek a' szász nemzettől, 's nemes birtokosoktól a' kincstár által megvétettek szinte a' státus tulajdonai, de a' székely ezeredbeliek, 's az első oláh ezeredbeli nemes végőrök erdeiket egész tulajdonosi joggal birják. Egyébiránt a' privát erdők is a' kormány felvigyázata alatt állnak, 's ámbár az összes végvidékbeli erdők ezelőtt nagy pusztulásnak valának kitéve, mindazáltal ennek eddig is hatalmas gát vettetett, különösen Lajos cs. k. főherczeg kegyes gondoskodása következésében, ki az erdőket 1807-ben felmérni, rendbeszedetni, taxáltatni rendelte, 's ha ezen nagy munka, mellynek már kevés hija van, egészen bevégeztetik, ugy a' végvidékbeli erdőgazdaság örök időkre legszilárdabb alapokon fog nyugodni. Egyébiránt az erdőkből mind eddig kevés tiszta jövedelem szedetik-be, 's ez leginkább a' makk bőségétől, vagy fogyatkozásától függ, mert az ölfák eladása az oláh-illy-

rial erdőkből a' nagy költség miatt félbenhagyatott, 's a' károlyvárosi hajó épületi fáknak a' tengerparti farakhelyekhez való szálitása a' rosz utak miatt szinte tetemesen akadályoztatik. 1816. és 1817. az egész pénzbeli jövedelem mintegy 250—300,000 v. forintot tett. Az erdőszi személyzet (691 főből álló) fizetése 48,890 fr. volt. E' csekély jövedelmen azonban nem csudálkozhatunk annyira, ha meggondoljuk, hogy ezen erdőkből telik ki az ezeredek számára megkivántató épületi, a' tiszteknek 's hivataloknak járúló tűzifa; ebből adatik ingyen a' végőröknek a' szükséges tüzi és épületi, sőt az oláh-illyriai ezeredben a' szerszám fa is; hogy a' varasdi végvidékbeliek régi szokás következésében a' makkoltatási fizetéstől egészen menttek, a' többi végvidékeken pedig mindenik végház, melly egy szolgálatban lévő katonát állit, 15 darab sertést ingyen makkoltathat, melly szabadság az erdőszi személyeknek is megadatot; hogy a' károlyvárosi, báni, oláh-illyriai végvidékekben a' szálas erdőkben a' legeltetés megengedtetett; hogy az erdélyi végvidékbeli erdők nagyrészt privát tulajdonok; hogy a' 2-ik oláh ezeredben a' saját szükségen felűl vágott fa dijj, a' végőröknek felényire leszállitatott, sőt 1808-ban egészen eltöröltetett.

A' német-bánsági, péterváradi ezeredben, 's a' csajkások vidékén, a' fa szűkségét a' bőven termő nád és gyékény pótolják. Igy az első ezeredben évenkint 5,044,000 kéve nád, az utóbbi két vidékben 3 millio kéve nád, 's ezen felűl 2,502,000 csomó gyékény vágathatik.

8. §. Termékek az Állatok Országából.

A' Katonai Végvidék baromtenyésztéséről általjában meg jegyezhetjük, hogy ez mennyiségére nézve igen is tetemes, de minémüségére gyarló lábon áll, mert a' végőr inkább gyönyörködik a' sok, mint a' kevesebb, de jobb marhában; az istállók általjában véve roszak, a' barmok az idő viszontagságainak soká kitétetnek, a' teleltetésre, tisztogatásra kevés gond fordittatik, jobb fajú állatokat nem szereznek, vagy nemesíteni nem igyekeznek (kevés kivétellel), mind a' mellett is, hogy

a' kormány valóban atyailag mindent elkövetett, 's követ, hogy minden nemű állatokbol jobb és czélirányosabb fajok tenyésztessenek. — A' *szarvasmarha* legtöbbnyire kicsiny fajból való, szinére nézve verhenyeges, 's inkább a' stájer és krajnai fajhoz, mint a' magyarhoz hasonlit. Azonban a' károlyvárosi végvidéken a' török széleken jobb fajú török, a' szluini, sz. györgyi, péterváradi, német-bánsági ezeredekben, 's csajkások kerületében pedig szép magyar ökrök 's tehenek találtatnak. Vajat házi szükségre készitenek ugyan, de keveset, legtöbbet még a' sz. györgyi ezeredben a' Dráva mellékén, a' német-bánsági, erdélyi végvidékeken, 's a' péterváradi ezeredben az ó-pazuai tótok 's a' clementinus helységek. A' hizlalás nem közönséges, 's e' részben csupán a' svarczaiak a' szluini ezeredben, és a' drávamellékiek a' szentgyörgyi ezeredben tüntetik-ki magokat. *Bivalyt* az erdélyi végvidékeken tenyésztenek, főképen a' Háromszékben, Kezdi Vásárhelyen, hol egyes vagyonosabb végőrök 6—10 darabot is tartanak. A' *lótenyésztést* a' katonai végvidékeken előmozditani, egyik legrégibb czélja 's igyekezete volt a' kormánynak, a' honnan a' császári királyi ménesekből nemesfajú mén és anyalovak küldettek az ezeredekbe, 's a' végőrök anyalovaikat hágatásra ingyen beküldhették, a' jó fajú csődör csikókra 100, kanczákra 50 f. jutalom tétetett-ki; de mind ezen serkentéseknek a' károlyvárosi, báni, erdélyi, oláh-illyriai, gradiskai ezeredekben ugy szólván semmi nyoma nem maradt. Nagyobb foganatja lett ennek a' varasdi végvidéken, hol azelőtt is, különösen a' szentgyörgyi ezeredben, 's kivált a' peteraneczi compánia kerületében szép fajú lovak tenyésztettek; továbbá a' péterváradi, brodi ezeredekben 's csajkások vidékén, hol a' lótenyésztés nagy kiterjedésben üzetik. De mindenek felett legjobb karban áll a' lótenyésztés a' német-bánsági ezeredben, hol nem csak sok, de részint nemes fajú, 's derék magas lovak neveltetnek, ugy annyira, hogy már a' franczia háborúk alkalmával 1797-ig innen 2000 darab remontát lehete vásárlani, holott a' károlyvárosi végvidéken a' lovak közönségesen 10—13, sőt 9—9 ½ maroknyi nagyságuak. *Öszvért* igen keveset tartanak, mert 1817-ben nem volt több 76 darabnál, mellyből a' károlyvárosi végvidékre 52, a' bánsági-ra 20, a' magyarra 3, 's a' bánira 1 darab esett. *Szamár* is

felette csekély számmal van; legtöbb a' károlyvárosi végvidéken. A' *juhok* a' közönséges rosz fajból valók, 's némiképen nemesebb fajokat csak a' likkai, szentgyörgyi (szentgyörgyi, novigradi, pittomachai compániákban) és péterváradi ezeredekben találhatni a' két clementinus helységben. Az erdélyiek az ismeretes oláh fajt tartják 's ezek közt sok fekete juhot, 's a' fekete báránybőrök szép szinekért, bodros gyapjokért 's tartósságokért igen élénken kerestetnek, 's jól fizettetnek. Ugyancsak Erdélyben legtöbb és igen jó juh sajt és turó készittetik, 's a' csiki turó még Erdély határain túl is hires és becses productum. Végre megjegyezzük, hogy az 1815. 1816. 1817. szűk esztendők a' juhok számát felette megkisebbitették, 's az alább 'előjövő végvidékbeli barmok lajstromát e' szerint kell megitélni, mert biztosan reménylhetjük, hogy az 1817-ki összeirás olta a' juhok száma bizonyosan nevekedett, olly mostoha esztendők, mint az emlitettek, többé nem fordulván-elő. A' *kecskék* az erdők miatt a' katonai végvidékeken is nem becses vendégek, de még is eltüretnek, és tenyésztések leginkább elterjedt a' károlyvárosi, oláh-illyriai, és erdélyi ezeredekben. A' *sertéstenyésztés* kedves foglalatossága a' végőröknek, 's e' valóban nagy fontosságú. Legkevesebbet tart még a' károlyvárosi végvidék, 's itt legtöbbet a' szluini és ogulini végezeredek. Már a' báni ezeredekben a' rengeteg tölgyes, bikkes erdők jó alkalmat szolgáltatnak sertéstenyésztésre és hizlalásra, a' minthogy a' 2-ik báni ezeredben 3 mázsásnál kövérebb sertéseket, 's egy végháznál 100 darab sertést 1—2 mázsát nyomót látni épen nem ritkaság. A' varasdi tölgyes, bikkes erdőkben, továbbá az oláh-illyriai, de leginkább a' német-bánsági ezeredben nagy kiteterjedést nyert a' sertéstenyésztés, pedig az utóbbi ezered vidékén, makkos erdők szükiben egyedül gabona nemekkel tartatnak. Végre a' péterváradi, brodi, gradiskai ezeredekben, a' sertéstenyésztést mind a' makkos erdők, mind a' gazdagon termesztett tengeri hatalmasan előmozditják, 's egyik legnevezetesebb ágát teszi a' mezei gazdaságnak. Igy a' brodi ezered egyedül maga 15,000 mázsa szalonnát, 's 10,000 mázsa zsirt nyer évenkint, a' gradiskai pedig 7000 mázsa szalonnát és 120—140 mázsa zsirt; ezenfelűl gyakran több ezer darab sertést usztatnak a' Száván által, itt élelmet keresni,

valamint néha a' magyar végvidékbeliek is sertéseiket a' bosnyákországi erdőkbe küldik makkoltatni.

1817-ben a' végvidékbeli gazdasági állatok mibenlétét e' következő lajstrom mutatja.

Végvidék.	Szarvas-marha	Ló	Juh és Kecske	Sertés.
Károlyvárosi . .	70,964	14,836	(129,343 juh (42,195 kecske	9483
Báni	27,645	7798	(4333 juh (1803 kecske	15,772
Varasdi	52,913	17,860	(5569 juh (711 kecske	57,006
Magyar (1815-ben)	137,492	69,350	(158,059 juh (10,394 kecske	226,674
Bánsági	93,064	51,658	(287,604 juh (26,155 kecske	61,485
Erdélyi (1830ban) 1. székely ez.	2144	19,830	20,387	8979
2. szék. ,,	4589	14.725	10,393	10,059
1. oláh ,,	2425	19,105	25,408	8904
2. oláh ,,	4211	25,750	34,317	8124
Székely huszár	3671	15,696	17,802	9733
Összesen .	399,118	256,508	746,474	415,219

Ezen itt kitett lajstromban a' bornyúk, csikók, bárányok és malaczok nem számláltattak, az erdélyi ezeredekben pedig a' juhok a' kecskével együvé irattak-össze, 's igy számukat különösen meghatározni nem lehet. — *Szelid szárnyas állatokból* lúd és kácsa nem igen tenyésztetik a' károlyvárosi végvidéken, a' bániban valamivel több, 's mind a' két vidékben a' tyúk után a' pulyka tenyésztés terjedt el leginkább. Egyébiránt a' székely asszonyok, 's a' német-bánságbéliek mind lúdat, mind más apró szárnyas barmokat legtöbbet tartanak, 's tollal is nem megvetendő kereskedést üznek.

A' *méhtenyésztés* a' katonai végvidékeken más országokhoz képest jó karban van, ámbár a' velevaló bánás rosz, 's épen nem az uj, okszerű bánásmódon nyugszik. Ezen hiányt a' kormány elháritani, 's a' méhtenyésztést még nagyobb kiterjedésbe hozni szándékozván: több serkentő eszközökhöz

nyult, mellyek közt legfoganatosabb az, hogy minden végház, melly 40, 60, 80, 100 kas méhet tud april végén előmutatni 4, 6, 8, 10 ezüst forinttal jutalmaztatik meg. Legnagyobb mértékben üzetik jelenleg a' méhtenyésztés az oláh-illyriai, péterváradi és brodi végezeredekben. Jóságára nézve pedig az oláh-illyriai, 's az erdélyi méz különösen becsültetik. A' méhser a' péterváradi, brodi, báni ezeredekben kedves itala a' végőrnek. Az 1829. és 1830. kemény telek sokat ártottak ugyan a' kasoknak, de még is számuk nem sokkal kevesebb most, mint volt az 1817-ki összeiráskor. Ekkor ugyanis az egész Katonai Végvidékben 103,416 méhkas számláltatott, mellyekből 14,307 kas esett a' károlyvárosi végvidékre; 7793 k. a' bánira, 5034 k. a' varasdira, 45,620 k. a' magyar végvidékre, 19,484 k. a' bánságira, 11,178 az erdélyire (1830-ban 10,170 volt).

Mióta Mercy general a' *selyembogártenyésztést* a' bánságban ujonnan (némellyek szerint már ezelőtt 2 ½ századdal Baranya vgyében is termesztetett selyem) életre hozá; 's ezt Maria Therezia és II. József hatalmasan pártolák: azóta mind Magyarországban, mind a' Katonai Végvidéken, 's különösen ez utóbbiban, kisebb nagyobb részben a' szorgalomnak ezen uj ága mind a' mai napig talál kedvellőket. Aránylag legnagyobb virágjában van jelenleg a' magyar és varasdi végvidékeken, azután a' bánságiban, 's a' bániban; a' károlyvárosiban csaknem kirekesztőleg a' szluini 's némiképen az ogulini ezeredbeliek gyakorolják, az erdélyiben nevéről is alig ismerik. A' selyembolyók (Galeta) mennyisége az egész Katonai Végvidékben 1782—1801-ig 's igy 20 évi közép számmal tett 75,520 fontot, 1802—1813-ig 's igy 12 évi középszámmal évenkint 75,890 $^{9}|_{12}$ fontot (a' károlyvárosi és báni végvidékeket nem számitván); 1814—1818-ig, 's igy 5 évi középszámszerint évenkint 44,227 $^{2}|_{5}$ fontot. Egy privát kézirat szerint pedig 1826—1836-ig a' katonai végvidékeken váltatott-be 68,700 font selyembolyó. Termő nagy eperfa volt 1816 és 1818-ban 418,957 darab, 's 563,360 csemete, 's mivel egy font bolyóra 4 nagy fát szokás számitani, ennek következésében a' meglévő fákon 104,739 $^{1}|_{4}$ fontot kellett volna gyüjteni. A' feljebb kitett mennyiség csekély részét fedi ugyan a' belföldi selyem szük-

ségnek, de még is jóval tetemesebb mint a' mennyit polgári Magyarország tenyésztetett, hol t. i. 50 esztendő lefolyta alatt 1765—1815-ig egy hivatalos átnézet szerint csak 324,641 $^{1}|_{23}$ selyembolyó termett. Selyemgombolító házak vannak: Páncsován, Fejértemplomon, Josephsdorfon (6 kazánynyal), Gollubinczén (6 kazánynyal), Morrovichon (6 kazánynyal), Mitroviczon (10 kazánynyal), Winkovczén, Podvinban, Okucsanéban, Oriovaczon, Uj-Gradiskán (23 kazánynyal), Belováron, Chasmán, Garesniczán, Sz. Györgyön, Weliki Gyergyeveczen, Glinán, Petrinián, Kostainiczán. Egyébiránt a' selyembogártenyésztés körűl való szorgalom nem a' legczélszerübb.

Az eperfák, mellyek nagyobb részt a' rovátkolt levelűek nemeiből valók (a' nem rovátkolt szív forma levelűek elsőbbséget érdemlenek) nem tisztogattatnak, nem bokrok formájában neveltetnek, sokszor leveleiktől igen hamar és nagyon megkopasztatnak; alkalmas, tiszta, világos szobák pedig csaknem mindenütt hibáznak. A' bolyó beváltást részint privátusok teszik, kik t. i. kótyavetyén aránylag a' termesztőknek legnagyobb árt köteleznek, részint pedig maga a' kincstár váltatja-be.

Vad állatokból medve csak az erdélyi, károlyvárosi, és oláh-illyriai bérczeken találtatik, de ritkán; *vaddisznó* van az erdélyi, 's oláh-illyriai hegyeken, *farkas* mindenütt 's még pedig a' lakosok kárára nem megvetendő mennyiséggel, *róka* legtöbb tanyázik a' magyar végvidéken; *őz* 's még kevesebb *szarvas* a' nagyobb erdőségekben, *hód* és *vidra* a' magyar végvidéken, *borz*, *nyest* mindenütt, *nyest-menyét* és *havasi kecske* az erdélyi bérczeken. A' nagyobb 's kisebb ragadozó 's éneklő madarakon kivűl találtatik *fajd* és *nyir tyúk*, *hirosmadár*, *császármadár*, *vizi tyúk*, a' német-bánsági ezeredben *homokityuk* mint ritkaság; ugyan itt 's a' csajkások és a' péterváradi 's brodi mezőségeken 25—30 font nehéz *túzok*; *vadlúd*, *vadkácsa* szerfeletti mennyiségben, a' *szalonkák* több nemei, 's igen számos *fenyvesmadár* a' nagyobb hegyes erdőségekben. — A' quarnerói tengeröből, különösen Arbe, Veglia, Pago szigetek szomszédságában halakban igen gazdag, 's itt *álló* (sardella), *skombra*, főképen pedig sok *tinnhal* fogatik, 's a' tengermelléki végőr fő élelme a' halászat. Továbbá

a' károlyvárosi végvidékbeli kisebb folyók, mellyekben a' halászat mindenkinek szabad, különféle hal nemeket szolgáltatnak, 's legnagyobb mértékben Dobra, Bisztracz, Szluinchicza, Thuinchicza, Vernika, Dretula, Jaszenicza, Korana folyói. Az erdélyi végvidéken, valamint a' varasdiban is a' halászat csekély; sokkal nagyobb fontosságú ez a' Száva, Duna, Tisza vizeiben és mocsárjaiban, a' honnan halászatért csak a' német-bánsági ezeredben, (1818-ban 19,180 f. p. p.), a' csajkások vidékén (6000 v. fr.), oláh-illyriai ezeredben (5050 v. fr), 's péterváradiban (1500) jön be tetemesebb summa. A' legfontosabb *viza* halászat főképen a' Tiszának Dunába való szakadása környékén, továbbá Ogradina tájékán az oláh-illyriai ezeredben legjövedelmezőbb. *Pisztrangok*, *kövi halak* találtatnak a' hegyi patakokban, különösen jó izű pisztrang halásztatik Erdélyben a' Sztrell patakjában. *Teknősbéka* van a' német-bánsági ezered 's csajkások vidéke mocsárjaiban, 's másutt is; *rák* mindenütt. Végre az oláh-illyriai ezeredben Karansebes tájékán, 's az Almás völgyében találtató jó izű *csigák* messzi földön ismeretesek. A' Duna, Száva, Unna határ folyókban, csak az idetartozó felerészben engedtetik-meg a' halászat. Rekesztékül megjegyezzük, hogy a' halászat csak a' kisebb folyóvizékben 's patakokban szabadittatott-fel egészen; a' tengeri 's nagyobb folyói halászat haszonbérbe adatik; de a' vadászat minden végvidéken, nem csak a' tiszteknek, hanem a' köz végőröknek is megengedtetett.

9. §. Termékei az Ásványok Országából.

a. Érczek.

Arany. Aranyat mosnak a' szentgyörgyi ezeredben a' Dráva vizében (évenkint 400 f. értékben), az oláh-illyriai ezeredben a' Néra, Bistra, Temes, Zlatnipotok, Mönish 'stb folyókban (évenkint 600 arany értékben), Erdélyben Dobránál a' Marosban, Egerhegynél az Aranyosban (szék. huszár), 's a' 2-ik oláh ezeredben a' Szamosban, ugyan itt a' Kuruczelhegyben lévő önérczek (Rodna m.) évenkint valami kevés aranyat is szolgáltatnak; 's a' kovásznai, csernátoni (2. szék,

ezer.) hegyekben, 's az oláh-illyriai ezeredben Lapuschniknál arany nyomaira találtak. *Ezüst* a' ruszkbergi hegyekben (oláh-illyr ezer.), Luptyánpatakán az ón érczekben, Bereczken, Csernátonban, Bekénylukán, (a' sz: miklósi határon), Holló és Tölgyes közt (1. szék. ez.), végre az ónbányákban Rodnánál (2. oláh ez.), $13^{1}/_{2}$ lat ezüst esvén egy mázsa érczre. *Réz* az oláh illyriai ezeredben Moldovánál, melly különös jóságú; a' Glimboka, Obresha, *) Ruska hegyekben; a' báni végvidéken Szirováczon, Guosdanszkyn és Guosdanszky Maidánnál. Szent Domokosnál (1. szék. ez.) van egy rézbánya privát társaság által miveltetve, 's egy mázsa érczben 27 font tiszta réz találtatik, melly lágysága, 's nyúlékonysága által kitünteti magát. A' Róka és Vargyas hegyekben (2. szék. ez.) is találtatik réz, 's hajdan itt bányák voltak, mellyek már régen elenyésztek, azon módon mint a' Weczeli rézbánya az első oláh ezeredben. Rodnánál réz nyomaira szinte akadtak. *Ezüsttartalmú ón érczeik* nyomai találtatnak a' fennevezett báni hegyekben. De sokkal gazdagabb erek vannak az oláh-illyriai ezeredben a' Ruska, Obresha, Glimboka hegyekben, 's Ruszkbergen a' vason kivűl évenkint 12—14,000 mázsa ón és ezüst ércz, 's a' Szent Rosaliai ónbányában 16,000 mázsa ércz, 's ezután 3000 mázsa tiszta ón, és 240 márka ezüst ásatik. A' 2-ik oláh ezeredben a' Kuruczelhegyen, Rodna mellett nevezetes ónbányamivelés üzetik a' kincstár hasznára 's költségeire, 's 6 bányában dolgoznak. Egy mázsa érczben 45—50 font ezüst 's aranytartalmú ón találtatik. Bekénylukán, Holló és Tölgyes közt ónbányák vannak; az elsőben egy mázsa kő 61 font ónérczet, 's 13 lat ezüstöt, a' másikban 60—70 font ónérczet és 8 lat ezüstöt foglalván magában. Luptyánpatakán, Csernátonban szinte vannak ónerek. *Vas* legtöbb van 's ásatik is az oláh-illyriai ezeredben, főtanyája a' Ruszkbergen 's az ezered északi kerületeiben lévén. Ruhedorf olly vasérczet fedezett-fel, mellynek mázsájából 80 font nyers vas kikerült. Ruszkbergen vashámorok 's egy nevezetes vasöntő mühely is találtatik. A' glimbokai erdőben 1811-ben egy új bányamivelő társaság (Fer-

---

*) Itt jövedelmes rézbánya nyittatott, Károly főherczeg nevű, melly évenkint 1400 mázsa rezet, 's 28,000 m. érczet ád.

dinandsbergi) állott-fel. Hivatalos bányászi kiszámitás szerint pedig a' St. János és Sz. Péter vasbányák *) évenkint 40,000 mázsa olvasztott vas érczet, 's 16,500 kovácsolt vasat adhatnak. A' mehadiai hegyekben található vaserek bányanyitásra érdemesnek nem találtattak. A' kőrösi ezeredben Katinicza mellett a' garichi hegységben gazdagon mutatkozó vasércz fedeztetett-fel még 1816-ban, 's a' petrovácz hegyeiben (szluini ez. Voinich m.), a' báni végvidékbeli hegyekben előjövő vas nyomait nem emlitvén, csak a' 2-ik báni ezeredben fekvő tergonei vasbányákat hozzuk-elő, mellyek évenkint 1000—1500 mázsa nyers vasat adnak. Ezelőtt a' Petrowa Gorában (1-ső báni ez.) is ásatott vas. Továbbá Kudsirban (1. oláh ez.) kincstári költségen nevezetes vas hámor foglalatoskodik. A' hermányi határban (2. szék. ez.) található vasérczet egy, két végőr által birt vashámor dolgozza fel, mellynek vasa azonban parázs, 's nem a' legjobb minémüségű. Ugyan ezen ezeredben Bibárczfalvánál, Fülénél a' mezőkön 's patakokban vaskövek szedetnek, 's az almási hámorba hordatnak. Agyagvasércz 's mocsárércz bőven találtatik Dánfalva és Madaras hegyeiben (1. szék. ez.), de a' privatusoktól elkezdett bányamivelés pénz hiánya miatt félbeszakadt, valamint a' rodnai vashámor (2. oláh ez.) is elenyészett.

b. Föld és Kő nemek,

Mészkövek, mellyek mészégetésre használtatnak, vannak a' károlyvárosi, báni, varasdi (itt különösen Samaricza mellett), magyar (Glogovicza, Kercsedin, Slankamen, Karlovicz m.) végvidékeken; 's legtöbb az oláh-illyriai ezeredben a' Klissurban, Mehadia, Teregova, Slatina, Karansebes, Almási völgy vidékein; Erdélyben Dánfalva, Vasláb (1. szék. ez.), Zalány, Kálnok, Köröspatak, Arkos, Szent-György, Fel-Torja, Füle, Vargyas (2. szék. ez.), Orlát (1. oláh ez.) környékein. *Márvány* fejér és veres csikokkal a' Sillervölgyben Petrilla mellett (1. oláh ezer.); tarka a' Klissurban 's Mehádia környékén; szürke Salankamennél (péterváradi ez.); fekete a' likkai ezeredben; *barnakova márvány* Borszéknél az első székely

*) A' Glavanalui Pereu hegységben, Askuzicza környékén.

ezeredben. *Alabastrom* az Ojtosi szorosúton (2. szék. ez.) *Finom gips* Bereczknél (2. szék. ez). Különös szépségű *gipssinter* Gyalu Popin (2. oláh ez.). Igen jó *fazekasagyag*, melly kőedény gyárhoz is használható lenne: a' kőrösi ezeredben Marcha erdejében Kloster Ivanichhoz közel, Kárlovicznál; *fejérsárga agyag*, melly a' tüzben fejérré lesz Baarnál a' hátszegi völgyben, 's a' b. Naláczy batizi félporcellán gyárában használtatik; közönséges fazekas agyag Dánfalván (1. sz. ez), Baróton, Köpeczen (2. sz. ez.); igen jeles *pipa agyag* Borgónál a' 2. oláh ezeredben. *Timsófoszló* Gerbavecz környékén (oláh illyr ez.), Sebesnél (1. ol. ez.), Kovásznánál (2. szék ez.) *Palakő* a' szluini ezeredben, a' báni végvidéken, Mogorán (2. oláh ez), Feltorján, Ikafalván, F. Csernátonban, Kovásznánál és Ojtoson. *Köszörűkő* Kovásznán és Kurtapatakon (2. sz. ez.) Szép setétzöld *serpentinkő* Koasztalui Rusz hegységben (1. ol. ez.); Szlankamennél a' pétervárадi ezeredben. *Csillámkő* (Glimmerschiefer) a' Kuruczel hegyén (2. ol. ez.) *Kvarczhomok* üveg készitésre Borszéken és Csernátonban. Gyöngyörű *hegykristály* (hamis gyémánt) Osdolán és Kovásznán (2. sz. ez.) *Tűzkő* vagy *kova* csupán a' 2. szék. ezeredben Kistekerőpataknál, még pedig jó minéműségű; az ol. illyr. ez. a' Klissarban találtatott igen kemény, 's nem használható. *Homokkő* épületre: Glina és Zrin m. (báni vid.), Bukovecz hegyén magyar vid.), oláh-illyr ezeredben, Ilvanikán (2. ol. ez.) Szent Léleken, Albison, F. Csernátonban, Ikafalván, Feltorján, Kovásznán, Zágonyban, Vargyason (2. szék. ez.); malomkő: Osdolán, Kovásznán, Fülén; a' károlyvárosi, báni végvidéken, az ol. illyr ezeredben Sviniczán lévő igen merő. *Kővévált* tárgyak találtatnak az almási völgyben (ol. illyr ez.), 's Erdélyben egész rétegekben.

c. Égő ásványok.

Természeti *kénkő* Lázárfalva és Tasnádhoz közel egy hegy hasadékban (1. szék ez.), 's a' Büdös hegy barlangjaiban. *Kénkavics* a' rodnai hegyekben. *Földolaj* az ojtosi szoros szomszédságában 4 gazdag forrással. *Kőszén* az oláh-illyriai ezeredben, a' pétervárадiban, különösen Karlovicz környékén, a' vulkáni szorosnál, a' kőrösi ezeredben, a' gradiskai ezeredben,

Turfa Sz. Mihály, Ilancsa környékén (német-bánsági ez) roppant mennyiségben.

d. Savak.

Konyhasót kövekben találhatni Osdalán (2. szék ez), de nem ásatik. Számos sósforrásokon kivűl nevezetesebbek vannak Vargyason, Torján (2. sz. ez), Borgón, Bisztriczán, Borgo-Stoszényban, Borgo-Ruszban (2. oláh ez.) Erdélyen kivűl sós forrás találtatik a' Szlankameni hegységben, 's a' varasdi végvidéken a' garichi hegyben; egész sóstó pedig a' német-bánsági ezeredben. Természetes *salétrom* van Alibunárnál (ném. báns. ez), 's a' *széksós* térségek, mellyek északra csaknem Ungh vgyéig a' Tiszáig terjednek, ezen ezered mezőségein veszik kezdetüket. *Salétromfőző* intézetek vannak Kozmáson; Szépvizen (1. szék. ez.), Sz. Léleken, Torján és Száraz Ajtán (2. szék. ez.) *Timsó* találtatik Kovásznán, Torján, Sebesen.

e.) Ásványos vizek.

Ezekben egy része a' Katonai Végvidéknek igen gazdag, különösen az erdélyi, hol az első székely ezeredben 19 *savanyúvizforrás* 's 17 fördő, a' második székely ezeredben 17 savanyúvizforrás 's 9 fördő, az első oláh ezeredben Veczelnél savanyúforrás és fördő, és a' 2-ik oláh ezeredben 3 forrás és 2 fördő találtatik. Mindezen savanyúvizek közt legjobb 's leghiresebb a' borszéki (az 1. szék. ez.), bodoki, kovásznai, pisztrangosi, rodnai. De legnevezetesebbek még is a' Herkules meleg fördői, mellyek az oláh illyr ezeredben Mehádiánál egy igen regényes sziklásvölgyben a' Cserna partján feküsznek, 's már ezer évek óta adnak életet 's egészséget a' számos látogatóknak. Nem illy hires, de szinte hasznos meleg ásványforrás és fördő van Thopuszkón, az első báni ezered vidékén. Ezen fördőkről az egyes ezeredek leirásban bővebben fogunk szóllni. — Végre megjegyezzük, hogy a' közönséges kútviz a' hegyes részeken, kisebb nagyobb részben igen jó; de a' német-bánsági, péterváradi, 's csajkás rónaságokon sok ásványos részszel van keverve, különösen gips és mészrészecskékkel, mellyek a' vizet kellemetlen izűvé, sőt egészségtelenné teszik, 's azért a' lakosok itt kénytelenek folyóvizből inni.

III. SZAKASZ.

10. §. Lakosok.

I. Számokra nézve.

A' Katonai Végvidék népessége tett 1836. elején (az erdélyi végvidéknek összeirása azonban 1830-ikról vétetett) 1,184,007 lelket, 's ebből levonván az erdélyi végvidéket, marad 1,015,946 lélek. — Az egyes vidékek népessége e' következő:

Neve a' Végvidéknek.	Neve az ezerednek.	Népesség.	Esik 1 [] mfdre	Kiterjed. [] mfd.
1. Károlyvár.	Likkai	74,041	1558	$47\frac{5}{}$
	Ottosaczi	72,315	1432	$50\frac{6}{}$
	Oguliní	73,289	1593	46
	Szluini	59,720	2252	$26\frac{6}{}$
	Károlyvárosi	S. 279,365	Ált. 1643	S. $170\frac{7}{}$
2. Báni . .	1-ső Báni	48,762	1950	$25\frac{3}{}$
	2-ik Báni	59,428	2377	$29\frac{7}{}$
	Báni	108,190	2164	50
3. Varasdi .	Sz. Györgyi	74,887	1970	$37\frac{8}{}$
	Kőrösi	65,310	2213	$29\frac{6}{}$
	Varasdi	140,197	2092	$67\frac{4}{}$
4. Magyar .	Gradiskai	64,850	2126	$30\frac{4}{}$
	Brodi	73,776	2019	36
	Péterváradi	98,048	1734	$56\frac{6}{}$
	Csajkások	27,799	1684	$16\frac{5}{}$
	Magyar	264,473	1898	$139\frac{5}{}$
5. Bánsági .	Német-bánsági	125,191	—	$75\frac{3}{}$
	Oláh-illyrus	98,530	—	$106\frac{9}{}$
	Bánsági-illyr zászlóaly	a' fentebbiekbe van számitva.		
	Bánsági	223,721	1229	$182\frac{2}{}$
Magyar és Horváth Végvidékek.		1,0:5,946	1665	$609\frac{8}{}$

Neve a' Végvidéknek.	Neve az ezerednek	Népesség.	Esik 1 [] mfdre	Kiterjed. [] mfd.
6. Erdélyi .	1. székely	39,549	—	— —
	2. székely	35,259	—	— —
	1. oláh	28,891	—	— —
	2. oláh	34,875	—	— —
	Székely husz.	29,487	—	— —
	Erdélyi	168,061	—	— —
Az egész Végvidék		1,184,007		

1815-ben volt a' Végvidéken 940,598 lakos. Már 1820-ban 990,730, 1821-ben 1,010,878 lelket számláltak, és igy láthatni, hogy 5 év leforgása alatt ötven ezerrel, 15 év alatt pedig száz hetven négy ezerrel szaporodott a' népesség. Legsűrübb a' népesség a' 2-ik báni, szluini és kőrösi ezeredekben; legritkább az oláh-bánságiban, 's az ottosacziban. A' közép népességet (1665 l. egy [] mfdre) a' magyarországi belterjedésű népesség más fél annyival haladja felül.

Az évenkint születtek, halottak, 's házasultak számát a' mind eddig hiányos egyházi anyakönyvek miatt bizonyosan meghatározni nem lehet. A' mi a' fegyverfoghatók számát illeti, a' politicusok minden nyolczadik személyt fegyverfoghatónak tévén (t. i. az egész népességnek felét férjfiakra, felét asszonyokra, a' férjfiaknak felét gyermekekre, felét érettkorúakra, az érettkorúaknak felét újolag öregekre 's hibás testalkotásuakra, felét tökéletes erejűekre számitván), e' szerint a' végvidéki fegyverfoghatók 148,000 főre mennének. Már hogy ezen számitás az igazsághoz igen közel jár, abból világos: mert az 1815-ki pontos öszszeirás szerint, az akkori 940,598 léleknyi népességben találtatott: 213,136 férjfi gyermek 16 évkorig számitván, 's ezek közt 3264 hibás testalkotású; 88,602 kevésbbé hibás, vagy gyenge érettkorú férjfi; 35,538 öreg és nyomorék; és 135,824 fegyverfogható:

2. Nyelvökre nézve.

A' Végvidéknek közel $^3/_4$ részét szláv eredetű népek lakják; a' népességnek $^1/_6$ részét oláhok, $^1/_{12}$ részét pedig magyarok teszik, mint ezt az itt következő lajstromból láthatni:

Szlávok	861,332 (u. m. 529,149 horvát, 324,520 rácz, 7531 tót, 132 cseh)
Magyarok	99,784
Oláhok	195,120
Németek	23,154
Clementinusok	1600
Görögök, örmények, czigányok	2521
Zsidók	496
Összesen .	1,184,007 l.

Az egyes vidékekben:

Neve a' végvidéknek.	Neve az ezerednek.	Horvát	Rácz	Tót	Cseh	Magyar és Székely	Oláh	Német	Clementinus	Másnemz	Zsidó.
1. Károlyvárosi	Likkai	74,041	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ottosaczi	72,115	—	—	—	—	—	50	—	150	—
	Oguliní	73,289	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Szluini	59,720	—	—	—	—	—	—	—	35	—
	Károlyvárosi	279,130	—	—	—	—	—	50	—	185	—
2. Báni	1. Báni	48,669	—	—	—	—	—	38	—	55	—
	2. Báni	59,244	—	—	—	—	—	123	—	61	—
	Báni	107,913	—	—	—	—	—	161	—	116	—
3. Varasdi	Sz. Györgyi	74,700	—	—	—	—	—	84	—	103	—
	Kőrösi	65,206	—	—	—	—	—	56	—	48	—
	Varasdi	139,906	—	—	—	—	—	140	—	151	—
4. Magyar	Gradiskai	—	64,598	—	—	—	—	38	—	214	—
	Bródi	—	73,069	—	—	—	—	523	—	182	2
	Péterváradi	—	89,947	2631	—	61	—	3027	1600	508	274
	Csajkások	—	27,512	—	—	83	—	125	—	79	—
	Magyar	—	255,126	2631	—	144	—	3713	1600	983	276

Az egyes vidékekben:

Neve a' végvidéknek.	Neve az ezerednek.	Horvát	Rácz	Tót	Cseh	Magyar és Szék.	Oláh	Német	Clementinus	Más nemz	Zsidó.
5. Bánsági . .	Német-bánsági	2200	63,411	4680	—	3024	36,125	15,213	—	392	146
	Oláh-bánsági	—	5983	—	132	28	88,709	3220	—	284	70
	Bánsági-illyr zászlóaly	A' fentebbiekbe számitva									
	Bánsági	2200	69,394	4680	132	3052	124,834	18,433	—	676	216
6. Erdélyi . . .	1. székely	—	—	19	—	39,420	35	75	—	—	—
	2. székely	—	—	24	—	34,836	310	79	—	10	—
	1. oláh	—	—	25	—	914	27,568	222	—	162	—
	2. oláh	—	—	39	—	72	34,328	206	—	230	—
	Székely huszár	—	—	9	—	21,346	8045	75	—	12	—
	Erdélyi	—	—	116	—	96,588	70,286	657	—	414	—
	Összesen .	529,149	324,520	7531	132	99,784	195,120	23,154	1600	2521	496

A' nagy *szláv* törzsök, mint tudva van több ágakra oszlik, de ezt különféleképen osztják-el. A' tudós Dobrowszky két fő ágra választja, t. i. északon 's nyugoton lakó, és délen 's keleten lakó szlávokra; amazokhoz tartoznak a' csehek, lengyelck, szerbusok (Lusatiában), ezekhez a' szlovénok, szlovén-szerbusok vagy ráczok, oroszok és rusnyákok. A' végvidéki szlávok vagy *szlovén-szerbusok* azaz *ráczok*, vagy *szlovén-horvátok*, vagy *szlovénok*. A' ráczok a' magyar és bánsági végvidékeken laknak; a' horvátok a' károlyvárosi 's báni végvidékeket foglalták-el, 's ezekhez számithatni a' 16-ik században beköltözött *uskókokat* is, kik jelenleg Zeng környékén, 's a' sichelburgi kerületben (szluini ezered) találtatnak; a' varasdi végvidéken csupán szlovénoknak kellene lenni, mint a' Kulpán innen eső polgári Horvátországban, de ide szinte számos horvátok költöztek-be, 's azért ezeket a' fentebbi lajstromban szinte a' horvátokhoz számláltuk. Végre horvátok laknak még a' német-bánsági ezeredben is, valamint *tótok* (tiszta szlovénok) laknak Ó-Pazuán a' péterváradi ezeredben, Ludwigsdorfon, Antalfalván 's keverve Franzfelden a' német-bánsági ezeredben, végre nem rég a' bánsági-illyr zászlóalyban, Szent Helenán egy reformatus *cseh* gyarmat telepedett meg.

A' szláv nyelvnek, mellynek tagadhatlanúl sok jelességei vannak, többféle dialectusai közt, talán a' lengyelt kivéve, a' rácz legszebb hangzatú, 's az evvel rokonságban lévő orosz; ezek után tehetjük a' horvátot, a' szlovént, 's t. b. Mint nyelvrokonok a' ráczok, horvátok, szlovénok egymást könnyen megértik, 's szinte ezen okból a' horvát könnyen megérti a' krajnaországi vindust (a' szlovénoknak egyik ágát), a' rácz könnyen megérti az oroszt, de ez nehezen értheti meg a' lengyelt, valamint amaz a' csehet. A' varasdi horvátok, 's vindusok, és a' katholikus ráczok deák betüket használnak; ellenben a' n. e. óhitű ráczok azon alphabetummal élnek, mellyet *Kyrill* és *Methodius* nevű apostolaik a' régi görögbűl igen ügyesen formáltak, 's mellyet különös jegyek által, a' tulajdon szláv hangokra nézve, tetemesen öregbitettek. Ez irás, mind régi formájában, melly jelenleg csak a' liturgiában használtatik, mind az új orosz formában, egészen úgy olvastatik, mint irva vagyon. — A' mi a' végvidéki szláv népek testalkotását, élel-

mét illeti: ez némelly vonásokban különböző. Igy a' likkai férjfi szálas, erős termete, nemes vonású hosszúkás képe, tüzes szemei, magas homloka, kicsiny szája, kissé görbés orra, fejér teste által jelesen megkülönbözteti magát, 's általjában a' likkai, minden más végvidéki lakost magasságával jóval felülhalad, 's ez a' horvátoknál is azon mértékben csökken, mennyiben a' bérczektől mindég messzibb távozunk. Mint magas bérczek közt lakó szegény nép, gyermekségétől fogva hideghez, meleghez, 's nyomorúsághoz hozzá szokott, igen hajlékony és ügyes, éles hallású és látású, 's szava erős és durva. A' varasdi, báni, magyar, 's bánsági végvidékeken lakó szlávok már alacsonyabb termetüek a' károlyvárosiaknál, de még is szálasabbak, mint közönségesen az orosz szokott lenni, szinte megedzett, erős testalkotású emberek, de valamint éghajlatuk szelidebb a' károlyvárosinál, ugy ők is szelidebb képvonásokkal birnak, az izmok nem olly merőek, 's hol a' testet a' mértékletlen pálinkaital el nem száritja, ott az, arányos növése, kerekdedsége által tünteti-ki magát, különösen a' nőnemnél sok teljes szépségüeket láthatni, ugy hogy e' részben a' rácz nőszemélyeket, talán csak a' clementinusok hires szépségű hölgyei haladják felül. — A' horvát végőrök közt, csak az igen vagyonos él búzakenyérrel, a' szegényebbek köles — tengeri — árpa — kevert zab és tönköly, sőt a' bérczek közt csupán zab kenyeret esznek. A' kenyeret nem kemenczében, hanem a' tüzhelyre tett Pegua nevű vas edényben sütik, 's még melegen és nedvesen fogyasztják. A' hamuban sütött pogácsa is szokásban van. A' kása vagy pép, mellyet zsirral, tejfellel, olajjal, vagy alutt téjjel (Polenta) öntenek-meg, csaknem mindennapi kedves eledel. A' többi táplálószerek: burgonya, bab, káposzta, tej, sajt, fok- és vöröshagyma; hús, kivált friss, csak ünnepeken látható; füstölt húst, valamint pulykát a' cordonra menő végőrök szoktak magokkal vinni. Különösen készitett ételek a' *Mnicze*, egy főtt lúd tésztával, a' *Gibanicza*, egy tejjel csinált tojásos lepény, a' *Cziczvara*, turós, vagy tejfeles tésztásétel. A' varasdi végvidéken, 's a' 2-ik báni és szluini ezeredek róna környékein nagyobb bőség uralkodik az élelemszerekben; a' szükséggel, 's koplalással jobban mrgbarátkoztak a' károlyvárosi és báni hegyi lakosok, 's azért mértékle-

tesebbek. A' báni és varasdi végvidékeken a' szilva pálinkát szenvedélyesen szeretik; a' károlyvárosiban csak a' szluini ezeredben égetnek, hanem itt e' helyett dalmatiai bort isznak. A' magyar és bánsági végvidékiek gazdagabb földet müvelvén, élelmük is jobb és többféle. A' búza és kétszeres kenyér a' péterváradi, német-bánsági ezeredekben, 's a' csajkásoknál rendesen divatban van, egyébiránt a' tengeri, köles, káposzta, bab, burgonya, hagyma itt is fő élelemeszközök, mellyekhez még hal és dinnye járúl. Sertéshús igen kedveltetik, — 's a' szilva pálinka legközönségesebb ital.

A' végvidéki lakosok közt legkülönösebb, legsajátságosabb öltözetjük van a' clementinusoknak, 's azután a' károlyvárosi, különösen pedig a' likkai horvátoknak és uskókoknak. A' likkai végőr, főképen pedig a' seressánus (igy neveztetnek a' cordonon lévő őrök, kik a' nélkül, hogy rendes katonai szolgálatot tennének, a' török határszéleken, a' köz bátorságra ügyelnek-fel), haját tekercsekbe fonja, bajuszt növeszt, fejét vörös sapka fedi, a' harambasa (igy neveztetik a' vezér) tollal ékesitett zöld sapkát visel, a' mejj és nyak fedelenek, az ingnek bő ujjai vállon és a' kézfejnél czifrán ki vannak varva, a' magyarosan kisujtázott zöld nadrág szorosan a' testre feszül, a' fejér kivarrott lábkendőre cserzetlen bocskor húzatik, a' vörös felöltő alatt lévő zöld vagy fekete mellényt számos sujtások és gombok ékesitik. Néha a' felöltő elmarad, de a' vörös köpenyeg mindég vállon függ, 's ennek gallérja csukja gyanánt eső és hó ellen védelmül használtatik. Az övben vannak a pisztolyok, a' handzsár, pipa, és patrontartó. A' hosszú csövű 's török módra gazdagon kiczifrázott puska, vagy vállon függ, vagy a' hón alatt hordatik. A' mellényhez és felöltőhöz ragasztott, csengő ezüst karikák és gombok a' likkai végőrnek, mint a' bosznyáknak, fő ékességűl szolgálnak. Az asszonyok hajukat szinte fonják, 's fejüket részint lapos, részint hegyes formájú főkötővel fedik, mellyről elül hátúl lepel formában gyolcsszövet csüng-le. A' nyakat gombfüzér ékesiti. A' minden hajlásnál 's varrásnál kiczifrázott ingre jön a' rokolya, melly elül hátul egy keskeny gyapjú szövetből készült, különféle szinű, rojtos kötő fed. Övében az asszony is vagy kést, vagy pisztolyt hordoz. A' harisnya jóval felűl nyulik a' tér-

den, 's lábbelinek topánka használtatik. A' lábkendő, ha fejér, hajadont, ha vörös, asszonyt, ha kék, özvegyet jelent. Az uskókok öltözetjekre nézve legközelebb járnak a' likkaiakhoz. Ezek is vörös sapkát, vörös köpenyeget, mellényt, czifra inget, szűk magyar de fejér nadrágot, viselnek, 's övekben pisztolyt, kést hordanak. Hajadonaik vörös sipkáikat ezüst pénzekkel, 's gombokkal ékesitik. A' három részre osztott hajtekercsből kettő elűl a' mejjen csüng, fekete szijjal befonva, gyűszükkel, pénzekkel, csigahéjjal czifrázva, egy pedig hátul vettetik. — A' többi horvát végőr sokkal egyszerübb öltözetében, 's kevés különbséggel egyenlően öltözködik a' magyar, 's bánsági végvidékbeli ráczokkal. Ez t. i. hosszú, és bő gatyát, az övön túl alig erő rövid inget, kerek kalapot, vagy fekete süveget, bocskort 's ritkább bakkancsot, télen szűk fejér nadrágot, vörös vagy kék mellényt, barna felőltőt, 's köpenyegnek egy nagy darab fejér házi posztót visel. A' vállról keresztben szijjon csüng-le jobbról, a' *torba*, balról a' csutora vagy kulacs. Az asszonyok hajaikat befonva vagy felfelé kötik, 's török módra hajtogatott vörös kendővel fedik, vagy különféleképen felczifrázva lefelé hagyják lógni. Rendesen csupán ingben járnak, melly ezer meg ezer ránczokba téve, derékhez övvel szorittatik, 's az arany pénzdarabokkal ékesitett nyaktól lefelé egy gyolcs szarándokgallérral fedetik-be. Lábbelinek csizmát használnak, ámbár meztelen lábbal is gyakran járnak kelnek. Az óhitű asszonyok gyapjú, a' katholikusok gyolcs szövetből viselnek kötőt. Fülönfüggők nincsenek szokásban a' horvát végőrök hölgyeinél, ellenben ujjaikra annyival több ércz és czin gyűrűket dugdosnak.

A' pétervárадi 's brodi ezeredbeli végőrök, mint vagyonosabbak, a' piperét is jobban szeretik. Igy a' fiatal legények sokat tartanak a' finom gyolcs ingre 's gatyára, a' csinos kerek kalapra, topánkára, 's tarka zsebkendőre, mellyet kezekben hordanak. A' vagyonosabb asszonyok és leányokon selyem ruhát látni nem ritkaság; a' főkötőre (Schamia) felűl hamis arany rojtokkal szegett fátyolt teritenek, de a' melly szemeiket el nem takarja; fülönfüggők, vörös kalárisok, vörössel szegett fekete czipők igen csábitó ajándékok; 's a' növényekből készitett pirositó nagy kedvességben van.

A' végvidéki szláv igen szép erkölcsi tulajdonokkal bir, de egyszer'smind árnyékoldalai is vannak, mellyek egyébiránt a' körűlményeknek, p. o. a' török szomszédságnak, a' gyakori háborúknak, otthon az előljárók kemény bánásmódjának, mi azonban jelenleg tetemesen változott, természetes következései, 's ezek az atyailag gondoskodó kormány bölcsessége által mind inkább terjedő müveltség következésében napról napra enyésznek. Igy a' jó szivüség, vendégszeretés, fejedelméhez 's hazájához való ragaszkodás, vitézség, béketürés, vallásos buzgóság, közönségesen elismert erényei a' végvidéki szlávnak; más oldalról ellenben tunya és rest, kivévén a' nőszemélyeket, kik igen szorgalmatosok; pazérló, a' részegitő italt, különösen a' szilva pálinkát (Rakie) szenvedélyesen kedvelli, hirtelen haragú, boszszúálló, babonás, a' magát tettetésre, 's mások megvesztegetésére igen hajlandó, 's kit megvesztegetett, azt későbben bosszúvágyának gyakran feláldozza, káromkodó. A' vitézségre nézve a' horvátokat leginkább dicsérik; a' magyar és bánsági végvidékeken a' katonai lélek némiképen csekélyebb. Legtöbb gonoszvétket követnek-el a' károlyvárosiak; kevesebbet a' szeremségiek 's bánságiak; a' sichelburgi kerületben pedig csalás, lopás, rablás csaknem hallatlan dolgok.

A' szlávok után legszámosabbak a' Végvidéken az *oláhok*, mert a' két erdélyi oláh ezereden kivűl az oláh-bánsági ezerednek 3|4 részét, a' bánsági-illyrus zászlóalynak mintegy felét, a' székely huszár ezerednek 1|4 részét teszik, 's ezenkivűl a' német-bánsági ezeredben is számosan laknak. A' horvát végvidékeken szinte hallatszik e' szó: Walache (oláh), de illyen nyelvű nép itt nem létezik, hanem a' katholikusok az óhitüeket szokták igy gúnyosan nevezni. Ezen népnek eredetéről a' tudósok különböző véleményben voltak és vannak. Némellyek *Schlötzer* és *Eder* után szláv eredetünek, a' romai gyarmatokkal összevegyült dákusok és géták maradékainak tartják. Mások, mint *Gibbon*, *Danville*, *Major Péter*, egyenesen a' romaiaktól származtatják, 's nyelvük után itélve, e' vélemény még leghihetőbb. Ugyanis *Sulzer* az oláh szavaknak hason felét romai eredetünek, 3|8 részét szláv, 1/8 részét más idegen eredetünek mondja; de a' *Major* munkájának recensense *Sulzer* ellen megmutatá (Wiener Lit. Z. 1813, S. 1558), hogy az

oláh nyelvben a' századik szavat sem lehet szláv származásunak mondani. Egyébiránt e' szép hangzású, lágy nyelvnek több dialectusai vannak: legroszabbnak tartják azt, mellyen a' bánsági oláhok beszélnek. Az oláh rendesen közép termetű, tömött, izmos erős testalkotású. Haja fekete, sűrű és bozótos. Képvonásai erősen kifejezettek, de általjában kellemesek, sőt a' nőszemélyek közt sok szépet láthatni. Igen hamar felserdülnek, 's még is hosszú öregséget érnek-el. Tizenhét, tizennyolcz esztendős korokban már megházasodnak, 's a' mennyasszony gyakran nem több 15 évesnél. Az oláh igen jó szivű, vendégszerető, szép természetes észtehetséggel biró, gyermekségétől fogva hideghez, meleghez, éhséghez hozzá szokván, e' miatt igen használható katona, e' mellett személyes bátorsága is nagy, kivált ha ollyaktól vezéreltetik, kikhez bizodalma van. Ellenben a' századokon keresztűl tartó elnyomatásnak szomorú következései még most is látszanak; mert dologtalan (kivévén a' nőszemélyeket), felette bosszúálló, alattomos, vakbuzgó és babonás, tudatlan, a' szeszes italokat mód nélkül szerető. — Élelme az oláhnak igen egyszerű, 's e' leginkább kukuriczából (tengeri) áll. Ebből sütik a' kenyeret, melly nem egyébb vékony lepénynél, mellyet málénak neveznek; ebből készitnek tésztásételt is, az ugy nevezett mamaligát. Tengerin kivűl esznek még tejet, turót, szalonnát, babot, hagymát; húst felette ritkán. Öltözetjek; bő ujjú, térdig érő ing, mellyet övvel kapcsolnak a' derékhoz; hosszú szűk fejér nadrág, bocskor, hideg időben barna poszto felöltő, vagy egy nagy darab fejér házi posztó, vagy épen juhász bunda, fekete bárány süveg, az övben kés és pipa, a' kézben nagy görcsösbot. A' nőszemélyek kevés különbséggel úgy öltözködnek, mint az óhitű rácz asszonyok, 's az ezer ránczba szedett ing, rojtos kötő, különféle fül ésnyak ékességek itt is fő szerepet játszanak. Pirositót még a' legszegényebbek is használnak, 's szemöldökeiket fekete festékkel kenik-be.

A' végvidéki *magyaroknak* nagyobb része *székelyekből* áll, nevezetesen ők teszik a' két székely gyalog ezeredet, és a' székely huszároknak $^3|_4$ részét. Tulajdon képen való magyarok a' többi végvidékeken csak elszórva találtatnak, de a' német-bánsági ezeredben egész Debeliacsa helységét reformatus ma-

gyarok lakják, Franzfelden pedig németekkel 's tótokkal vegyest találtatnak. A' székelyek sokaktól a' hunnusok maradékainak tartatnak, 's e' vélemény több okok miatt, mellyeket itt fejtegetni hosszas volna, épen nem lehetetlen; minden esetre pedig a' magyarokkal való egy eredüteket, mind nyelvük, mind nemzeti characterük tökéletesen igazolják. A' székely képvonásai igen sokat jelentők.

A' vastag szemöldök alatt mélyen ülnek bent az apró tüzes szemek; az arcz inkább szegletes, mint kerek; a' haj fekete; a' termet középszerű; 's az egész test különös erős alkotása által különbözteti meg magát. A' székely felette tartós egészséggel bir, 's köztök sok öreg találtatik. Élelmök szegényebb és durvább, mint a' többi erdélyi magyaroké; a' tengerit nem kedvellik ugy, mint ezek és az oláhok, de húst annyival többet esznek. Erkölcsi tulajdonaikat mi illeti, a' székelyek századok olta született katonák lévén, a' hajdani örökös háborús időkben nagyon elvadultak, 's e' miatt a' lopásra, 's rablásra való hajlandósággal vádoltattak; de jelenleg e' tekintetekben semmivel sem alábbvalók a' többi erdélyi népeknél. Mivel, úgy, mint a' szlávok és oláhok soha el nyomva nem voltak: ennélfogva szabad lelkületeket hiven megtartották, 's a' székely characternek fő vonásai; a' nyiltszivűség, becsületérzés, 's nagylelküség, még a' lealázott ellenség ellen is. E' mellett szorgalmatosok, különösen a' 2-ik székely ezeredbeli reformatusok; vallásosok főképen az 1-ső székely ezeredbeli katholikusok. Hogy a' székelyek vitéz, rettenthetetlen katonák legyenek: ezt történeteinkből tudjuk, 's maga I. Leopold 1691-ki oklevelében a' székely nemzetet egynek nevezi, a' legvitézebb nemzetek közűl, 's e' régi bajnoki nevüket, a' legközelebbi franczia háborúkban több izben bebizonyitották.

Németek, mint tisztek és tisztviselők minden végvidékben találtatnak, de nagyobb számmal tiszta vagy vegyes helységekben, csupán a' pétervāradi, brodi, német-bánsági, oláh-bánsági ezeredekben, 's a' bánsági-illyr zászlóalyban laknak. Különböző vidékekről szállingódzván-be, a' nyelvet is különböző dialectussal beszéllik, 's öltözetjekben őseik ruháinak régi szabását hiven megtartották, csupán a' kelmékre nézve kezdik magokat szomszédaikhoz alkalmaztatni. A' német szabású ka-

bát, a' rövid nadrág, a' térdig érő csatos harisnya eredetüket eléggé mutatják. Mind a' nadrág, mind a' dolmány fejér házi posztóból kerül ki. Alacsony kerek' kalapjuk a' szlávokéhoz és oláhokéhoz hasonló. Az asszonyok ollyan kabátot viselnek, mint a' férjfiak, csak hogy hosszabbat. Lábbelijek szinte csatos czipő, vagy csizma.

Az austriai birodalomban, sok tekintetben igen nevezetes népecskét képeznek a' *clementinusok*, kik csupán a' Végvidéken, nevezetesen a' péterváradi ezeredben 2 helységben, u. m. Hertkovcén és Nikincén laknak, 's mindössze 1600 főre mennek. Ezek Albaniából költöztekbe a' szerviai hegyek közé a' 14-ik században, hol Clement vézérükről clementinus nevet vettek-fel; ezeknek egy része pedig 1337-ben, mostani lakhelyükre vándorolt. A' clementinusok saját nyelvvel birnak, mellyet, mint Taube mondja, sem a' szláv, sem a' magyar, sem az oláh, sem a' török, sem a' görög nem ért, 's hihetőleg e' lehetett a' régi illyr nyelv, melly eránt, nem rég, *Martin-Leake* Albaniában viz'sgálatokat is teve (Researches in Greece by Willam Martin Leake. London. 1814.) A' clementinus férjfiak derék, erős testalkotású emberek, hölgyeik pedig olly szépek, hogy még a' rácz nőnemet is felülhaladják; e' felett fáradhatatlan dolgosok, ügyesek, gyapjúból gyolcsból különféle szöveteket kitünő izléssel tudnak késziteni; 's ezeket különböző élénk és tartós szinekre megfestik. Öltözetjük felette különös; a' vörös szin egyébiránt fő szerepet játszik. Igy a' férjfi vörös sipkát, fekete prémmel 's hajtókával, beszegett rövid vörös dolmányt, sokszinű, srófosan csikozott harisnyát, fejer mellényt, fekete nyakravalót setétszinű kötényt visel, mellyen felűl, egy másik világosszinű, rojtos csüng. Derekát szövetből készült övvel szoritja meg, mellyben pisztolyt, kést hordoz. Oldalán függ egy kard, 's kezében nyugszik a' buzogány. — Az asszonyoknál a' szép fekete haj tekercsekbe fonva, elől a' vállakon fekszik; hátúl a' fejhez van kapcsolva a' szalagokkal ékesitett selyem fátyol. A' nyakat csillogó ékesség veszi körűl. A' hosszú, 's a' nagy lepést is gátló szűk ingen felűl pénzekkel kicziftáczott mellényt viselnek, 's a' tarka övről csüng le a' sok szinű kötény, 's mellette réz lánczon egy tál. A' felsőruha áll egy prémmel, rojtokkal, varrásokkal czifrázott vörös felöltő-

ből, mellynek ujjai csak könyökig érnek. A' tarka harisnya a' férjfiakéhoz hasonló.

Zsidók csupán némelly kereskedő városokban találtatnak, u. m. Zimonyban, Páncsován, Péterváradon, Fejértemplomban, Karansebesen. *Görögök* Zimonyban, Páncsován. *Czigányok* szerte széljel mindenütt, de csekély számmal.

3. Vallásokra nézve.

A' végvidéki lakosok valamint nyelvökre, ugy vallásokra nézve is nagyon különbözők, mint azt e' következő lajstromból láthatni:

Neve a' Végvidéknek.	Neve az ezerednek	Romai kath.	Görög kath.	Nem egyes. óhitű	Evang.	Refor. ésUnitarius	Zsidó	Összesen.
1. Károlyvárosi . .	Likkai	23,121	—	50,920	—	—	—	74,041
	Ottosaczi	32,568	—	39,747	—	—	—	72,315
	Ogulini	34,472	—	38,812	2	3	—	73,289
	Szluini	44.814	4510	10,391	1	4	—	59,720
	Károlyvárosi	134,975	4510	139,870	3	7	—	279,365
2. Báni . , . . .	1. Báni	17,211	—	31,551	—	—	—	48,762
	2. Báni	20,362	—	39,062	3	1	—	59,428
	Báni	37.573	—	70,613	3	1	—	108,190
3. Varasdi	Szent-Györgyi	55,100	—	19,782	5	—	—	74,887
	Kőrösi	48,884	—	16,422	2	2	—	65,310
	Varasdi	103,984	—	36,204	7	2	—	140,197
4. Magyar	Gradiskai	47,441	9	17,335	35	26	4	64,850
	Brodi	67,609	8	5670	487	—	2	73,776
	Péterváradi	18,041	14	75,621	4084	14	274	98,048
	Csajkások	1059	—	26,721	4	15	—	27,799
	Magyar	134,150	31	125,347	4610	55	280	264,473

3, Vallásokra nézve.

A' végvidéki lakosok valamint nyelvökre, ugy vallásokra nézve is nagyon különbözők, mint azt e' következő lajstromból láthatni:

Neve a' Végvidéknek.	Neve az ezerednek.	Romai kath.	Görög kath.	Nem egyes. óhitű	Evang.	Refor. ésUnitarius	Zsidó	Összesen.
5. Bánsági	Német-bánsági	19,011	—	96,252	7200	2582	146	125,191
	Oláh-bánsági	4800	—	93,383	145	132	70	98,535
	Bánsági-illyr zászlóaly	A' fentebbiekbe számitva.						
	Bánsági	23,811	—	189,635	7345	2714	216	223,726
6. Erdélyi	1. székely	39,463	43	11	—	32	—	— —
	2. székely	11,957	46	300	—	22,956	—	— —
	1. oláh	266	18,108	9545	—	922	—	— —
	2. oláh	292	28,748	5810	—	115	—	— —
	Székely huszár	12.655	5422	2629	—	8781	—	— —
	Erdélyi	64,543	52,367	18,345	—	32,806	—	168,061
	Összesen .	498,936	56,908	580,014	11,968	35,585	496	1,181,007

Ebből láthatjuk, hogy a' nem egyesült óhitűek legszámosabbak, de nem teszik felét az egész népességnek. Ezek többnyire a' török birodalomból költöztek-be, 's itt szabad vallásgyakorlatot nyertek, leginkább az I. Leopold kiváltságos leveleinél fogva, mellyek aug. 21., december 11. 1690. és aug. 20. 1691, és martius 4. 1695-ben adattak-ki. Ezen szabad vallásgyakorlat nem sokára háborittatott az által, hogy elébb ugyan szép módjával, később pedig erővel is kényszerittettek az unióra; de II. József császár olta minden erőltetések megszűntek, a' lelki nyugalom visszaállittatott, és igen sokan az egyesültek közűl elébbeni hitükre visszatértek, különösen a' gradiskai ezeredben, hol hajdan csak nem mind egyesülve voltak, holott 1836-ban csak 9 egyesült hitű találtatott. Ma, számosabban csupán a' szluini ezeredben, 's Erdélyben vannak még egyesült óhitűek, kik másképen görög katholikusoknak is neveztetnek. Az *evangelikusok* részint németek, mint Neudorfon Winkovce mellett, Új-Pazuán, Új-Banovcén (pétervá-radi ez.), Mramorákon és vegyest Franzfelden (német-bánsági ez.), részint tótok, mint Ó-Pazuán (péterv. ez.), Antalfalván, Ludwigsdorfon (német-báns. ez.). A' *reformatusok*, szinte mint Magyarországban tiszta magyarok, csupán a' ráczpossesenai század vidékén (bánsági-illyr zászlóaly) telepedett meg nem régen egy 132 lélekből álló cseh reformatus gyarmat. Az Erdélyben, a' 2-ik székely ezeredben találtató *unitariusok*, a' reformatusokkal irattak össze, 's igy számukat különösen meg nem határozhatjuk, csak annyit tudunk, hogy itt összesen 9 ekklézsiát számlálnak.

4. Életmódjokra nézve.

a.) Katonák, Az 1816-ki felső parancsolat következésében az egész Végvidéken a' valósággal fegyver alatt álló köz végőrök száma 45,579 főre határoztatott. Ezekhez jön ismét 2712 tiszt, őrmester, káplár, 's t. b., 's az új bánsági illyr zászlóaly 1250 legénnyel, 's igy a' fegyveresek száma teszen 49,507 főt, mellynélfogva $24^1/_2$ lakosra esik egy katona.

b.) Papok. A' magyar és horvát végvidékeken van 1094 egyházi személy, 's igy 928 lélekre esik egy pap. Ezenkivűl

az erdélyi végvidéken 509 lelkész számláltatik, de ezek a' provincialistákkal is közösök.

c.) Tanító, mindenféle osztálybeli 536 találtatik, 'mire nézve 2215 lakosnak van egy oktatója.

d.) Tisztviselők és szolgák. Ezek elosztatnak vagy ezeredbeli oeconomus tisztviselőkre és szolgákra, vagy veszteglő intézeti, kincstári, katonai községi azaz városi, 's más tisztviselőkre és cselédekre. Amazoknak száma a' magyar és horvát végvidékeken (az erdélyiben illyenek nincsenek, hanem ezt a' kötelességet az ezeredbeli tisztek 's személyek végzik) 2434-re határoztatott, kik közt 249 tiszti characterrel bir; ezek 2855-re mennek. Összesen 5289 tisztviselő és szolga lévén: 192 személyre esik egy köz hivatalbeli. Az erdélyi végvidéken 1830-ban 87 veszteglő intézeti 's más tisztviselő találtatott.

e.) Mesterember és müvész van 8413. Esik egyre 159 lakos.

f.) Kereskedő 1709 lévén: esik egyre 692 lélek.

Napszámos és férjfi cseléd van a' magyar és horvát végvidékeken 7929, az erdélyiben 1511, összesen 9440. Esik egyre 125 lakos.

5. §. Lakhelyekre nézve.

A' magyar és horvát végvidékeken van 3 vár, 12 szabad katonai közönség, vagy város, 17 mezőváros, 1714 falu. Az erdélyi végvidéken: 4 tiszta mezőváros, 7 vegyes mezőváros, 60 tiszta falu, 224 vegyes falu, mint ezt a' következő lajstromból láthatjuk:

Neve a' Végvidéknék.	Neve az ezerednek.	Vár	Szabad katonai község v. város	Mező-város	Falu.
1. Károlyvár.	Likkai	—	1	1	103
	Ottosaczi	—	1	1	83
	Ogulini	—	—	1	106
	Szluini	—	—	—	319
	Károlyvár.	—	2	3	611

Neve a' Végvidéknek.	Neve az ezerednek	Vár	Szabad katonai község v. város	Mezőváros	Falu
2. Báni . .	1. Báni	—	—	1	127
	2. Báni	—	2	2	142
	Báni	—	2	3	269
3. Varasdi .	Sz. Györgyi	—	1	1	173
	Kőrösi	—	1	2	186
	Varasdi	—	2	3	359
4. Magyar .	Gradiskai	1	—	1	141
	Bródi	1	1	1	97
	Péterváradi	1	3	2	60
	Csajkások	—	—	1	13
	Magyar	3	4	5	311
5. Bánsági .	Német-bánsági	—	1	—	53
	Oláh-bánsági	—	1	3	111
	Bánsági-illyr zászlóaly	A' fentebbiekbe számitva			
	Bánsági	—	2	3	164
Összesen e' vidékeken .		3	11	18	1714

Az Erdélyi Végvidéken.

Neve az ezerednek.	tiszta katonai m.v.	polgáriakkal vegyes m. v.	tiszta katonai falu	polgáriakkal vegyes falu
1. székely	1	—	—	50
2. székely	1	2	—	99
1. oláh	1	—	16	65
2. oláh	—	—	44	—
Szekely huszár	1	5	—	10
Erdélyi végvidéken	4	7	60	224

Ezenkivül székely huszárok laknak, a' két székely, 's az első oláh gyalog ezered vidékiben keverve 2 mezővárosban és 152 faluban.

A' károlyvárosi és báni végvidékeken a' faluk nem tesznek mindenütt egész zárt helységeket, hanem a' házak egyenkint, vagy csoportban széljelszórva állnak, 's több illyen lakhelyek egy falu neve alatt iratnak-össze; 's innen származik az, hogy az idevaló helységek száma a' geographusoktól különféleképen adatik-elő. A' többi végvidékeken azonban mindenütt rendbeszedett helységeket láthatni, 's az 1807-ki alaptörvények következésében, ezentúl az említett két vidéken sem engedtetik meg a' falutól félreeső házakat épiteni. A' Katonai Végvidéken a' városok helyét az ugy nevezett szabad katonai községek (Militär Communitäten) pótolják, mellyekben a' többi végvidéki helyekhez mérve, igaz ugyan, hogy a' kézi mesterségek, 's kereskedés leginkább üzetik, de még is a' lakosok nagyobb része itt is föld és szőlőmivelésből él, mellynélfogva ezek városoknak főképen csak azért nevezhetők, mert különös városi szerkezettel birván, saját, az ezered kormányától független tanács által kormányoztatnak. Ezen városoknak népessége 1836-ban e' következő volt:

Páncsova	10,644	lak.	Kosztainicza	2851	lak.
Zimony	8543	„	Zeng *)	2777	„
Fejértemplom	5400	„	Bellovár	2609	„
Karlovicz	4357	„	Brod	2257	„
Pétervárad	4355	„	Carlopago *)	859	„
Petrinia	4189	„	Iwanich	577	„
			Összesen .	49,358	„

Ezekből láthatjuk, hogy a' Katonai Végvidéken 20 falusi lakosra esik egy városi, melly felette csekély arány, ha meggondoljuk, hogy Nagy-Brittaniában minden 100 személy közt 50, Francziaországban 33, Poroszországban 27, városban lakik. (Lásd Malchus, Staatenkunde, Stuttgart und Tübingen, 1826, 199 lap.). — A' bánsági végvidék róna vidékein a' házak, vagy vályogból, vagy vert földből épültek; a' kémények vesszőből fonattak, 's sárral vannak betapasztva; a' fedél nagyobb részint nádból készittetik, de vannak zsindélyes és szál-

*) A' csillag alatt megjegyzettek egyszermind tengeri városok, sőt Zeng, szabad királyi város.

más házak is. A' többi végvidékeken a' házak legnagyobb része fából áll, még pedig a' károlyvárosi és oláh-bánsági ezeredekben ez is csak nagygyából faragott, 's ugyan itt kémény sincsen, hanem a' fedél nyiláson megy ki a' füst, az igen kicsiny ablakokban pedig üveg helyett papiros, hólyag, vagy épen csak ide oda taszitható deszka tábla teszi a' szolgálatot. A' ház belseje rendesen egy szegényül butorozott szobára, 's egy konyhára osztatik; ezenkivűl oz óhitüeknél minden pár számára szokott lenni egy különös alvó kamarácska is, melly egyébiránt inkább lyuknak, mint kamarának neveztethetik. Kőből vagy téglából épült privát házakat látni nagy ritkaság, kivévén a' városokat, a' varasdi, magyar, 's bánsági végvidékeket, 's a' károlyvárosi végvidéken a' tengerparton és a' Cordon mellett fekvő tájékokat. Ellenben a' kincstári épületek, raktárak, kaszárnyák, tisztek és tisztviselők lakjai mind szilárd anyagból épültek, valamint az uj rendszabály szerint épitett vendégfogadók is.

IV. SZAKASZ.

11. §. Gazdasági és Kézműi Ipar. Gyárok.

A' gazdasági iparról nem sok örvendetest mondhatunk, mert ez valóban csekély. Az eke mindenütt nehéz és czélirány-talan, a' mellett ezen legszükségesebb gazdasági eszköz is nincs elegendő, ugyhogy az erdélyi végvidéket kivéve a' többiben egy ekét 2, 3, 4 háznép használ. A' boronának többnyire fa foga van, a' vas fogú 's a' sövény boronák ritkábbak; más jótékony gazdasági eszközöknek pedig, mellyekkel olly sok munkát lehet megkimélleni, hirök is alig van. A' földmüvelés az erdélyi végvidéken 4 lóval, a' többi végvidékeken két, három, négy ökörrel vagy tehénnel végeztetik. A' horvát, magyar, báni végvidékeken csekély kivétellel csak egyszer szántanak-vetés alá; a' károlyvárosiban ekkor is felületesen 's épen a' vetés előtt. A' likkai ezeredben tett próbák szerint az egyszer szántott föld 8 mérőt, a' tavasszal és őszszel szántott csak

egy mérőt adott, 's a' kalászok nagy részt üresek valának, a' mellett amaz ugarban maradván füvet termett, emez kopaszon maradt. A' péterváradi ezeredben őszi vetés alá kétszer, tavaszi alá egyszer szántanak; a' gradiskai ezeredben őszi alá háromszor. Sokkal több szorgalommal miveli földjét a' székely, különösen a' 2. szék. ezeredben őszi alá háromszor, tavaszi alá kétszer történik szántás, 's mindenkor illő mélységben. Általjában a' háromszéki székely, ki többnyire reformatus, fáradhatatlansága, szorgalma, ügyessége által jelesen kitünteti magát, 's azért vagyonos. A' földet igen jól müveli, 's ha e' dolgot nem ád, az erdőben munkálkodik, faeszközöket csinál, kosarat fon; télen trágyáz, fon és sző, nádból, takácsveszszőket készit, vagy ölfát vág, hogy azt hetivásárra vihesse, vadászni jár, 's rendszerint földmüvelés mellett más mesterséget is ért; minélfogva az 1815. 1816.-ki nagy drágaságban a' Háromszékben szükséget nem lehetett észrevenni. A' mi a' trágyázást illeti, ez a' Katonai Végvidéken mindenütt hanyagon történik; a' trágya kevés, 's mivel a' marhák télen által többnyire szalmával tartatnak, tehát csekély foganatú; trágya gödör 's pedig rendes kevés helyen van, trágya keveréket nem ismernek, 's gipset csupán a' likkai ezeredben használnak. Innen csak a' közelfekvő földek, 's leginkább a' bekerittettek trágyáztatnak, a' messzifekvők soha sem, 's a' 2. szék. ezeredben, hol a' földmüvelés legjobban üzetik csak 9-ik esztendőben jön a' sor egy darab földre, Egyébiránt a' Dráva, Száva, Tisza, Duna mentiben a' kövér iszap némiképen kipótolja a' trágyát; 's a' csajkások kerületében, péterváradi 's részint brodi ezeredben, 's a' bánsági végvidékben a' trágyázás csak nem hallatlan dolog, 's csupán az újabb időkben kezdték el ezt nehány végházak, különösen a' csajkásoknál. A' vetőmag nem tisztáltatik meg eléggé; az aratás sarlóval történik a' kévéket keresztekbe rakván (40 kévét egy keresztre); a' gabonát az erdélyi végvidékben 's a' sichelbürgi kerületben csépelik, egyebütt lóval nyomtatják. Csűrök nincsenek elegendő számmal, ha talán az erdélyi végvidéket ki nem veszszük. A' magyar és bánsági végvidékeken az ugy nevezett hombárok (fából készült gabonatárak) nagy divatban vannak; egyébiránt gabonatartásra leginkább a' vermeket hasz-

nálják. Tengerire nézve a' kasok vagy górék vannak szokásban.

A' gazdasági rendszer majd mindenik végvidékben, 's a' károlyvárosiban minden ezeredben különböző; sőt a' likkai ezeredben más rendszer uralkodik a' likkai, más a' korbaviai, más a' zermányai völgyben, 's más a' könnyű, más a' nehéz földeken. Igy a' likkaiban a' közel fekvők 3 esztendőben egymásután mindég vettetnek, 's azután 2 évig ugarban hagyatnak, 's ezután trágyáztatnak. Nem olly jó földek egymásután 4 évig használtatnak, 3 évig ugarban hagyatnak, 's ezután jön a' trágya. A' legroszabbaknak 3 évi mivelés után 4— 6—sőt 12 évi nyugodalom engedtetik, a' szerint a' mint a' trágya mennyisége határozza. A' korbaviaiban a' jó földekre nézve hasonló rendszert követnek, mint a' likkaiban, sőt nehány jó földek egymásután több esztendőkig használtatnak minden ugarlás nélkül. A' kevesbbé jó földeket 2 évig vetik, 3 évig parlagban hagyják A' rosz földek, ha agyagosok 2, ha homokosok 1 évig használtatnak, 's amazoknak 6, ezeknek 10 évi nyugalom engedtetik, miután mindenik trágya nélkül ismét mivelés alá kerül. A' Zermányában a' legjobb földeket trágya 's ugar nélkül folyvást vetik; a' rosz földek 4 évig használtatnak, 's 4 évig parlagban hevernek 's soha nem trágyáztatnak. A' Likkában agyagföldön három évig vetnek tengerit, azután keverttet, vagy zabot; a' Korbaviában szinte három évig tengerit, vagy kétszer árpát 's azután buzát vagy tönkölyt. Homokföldön a' Likkában vetnek kölest, buzát, tönkölyt; buzát, rozsot, keverttel; burgonyát, zabot, árpát, vagy egymásután háromszor burgonyát; továbbá zabot, kölest, hajdinát, rozsot és keverttet; Korbaviában árpát, búzát, keverttet; tengerit, rozsot, zabot; vagy háromszor egymásután tengerit; végre, kölest és zabot, vagy kétszer zabot, rosz földön a' 10 évi parlag előtt zabot. A' Zermányában az első osztálybeli földeken, akár agyagosak, akár homokosak legyenek kezdetben tengerit, őszi buzát vagy rozsot, 's ezután tönkölyt, keverttet, tavaszi buzát vagy rozsot, 's végre a' harmadik évben ugy mint az elsőben, 's a' negyedikben, ugy mint a' másodikban. Az ottosaczi ezeredben a' közel fekvő földekbe trágya után első évben jön tengeri, bab, másodikban búza vagy árpa, harmadikban zab, tavaszi rozs,

negyedikben ugar. A' távolfekvő földekbe vetnek egyszer kölest, azután keverttet, vagy zabot, mire 2—12 évig ugar következik. A' Kosin, Bunich, Bilopolje völgyekben az árviz miatt csak tavaszit termesztenek, u. m. tengerit vagy kölest, a' tengerparton csak árpát és burgonyát. Az ogulini ezeredben a' közelfekvő földekbe vetnek először trágya után buzát, rozsot, tengerit vagy kölest, azután tengerit, buzát, rozsot, és árpát, erre kölest, zabot, tönkölyt, hajdinát, végre zabot és kölest, mellyre ugar következik, még pedig roszabb földeken már a' negyedik évben. Távolabbi földek 2 évig egymásután kölessel, zabbal, keverttel vettetnek, 's az után 3—4 évig ugarban hagyatnak, 's a' tengerparton itt is csak árpa és burgonya van szokásban. A' szluini ezeredben a' közelfekvő földekben 3 évig egymásután őszi és tavaszi buzát, árpát, hajdinát, tengerit és kölest, rozssal tönkölyt vagy buzát, 's azután kölest és zabot termesztenek, 's erre vagy trágyáznak, vagy több évekig ugar következik; távolfekvő földek 6—7 év, pihenés után egyszer kölessel, egyszer zabbal és tönkölylyel használtatnak. Némelyek az őszi búza és árpa tarlójába még kölest, pohánkát, vagy répát szoktak vetni, 's igy a' földet egy évben kétszer használják. — A' báni végvidékben általánosan bevett rendszer nincsen, hanem az időhöz képest minduntalan változik. A' varasdi végvidékben a' közelfekvő földekbe kétszer egymásután tengeri vettetik, másodikban néha búza vagy árpa is; a' távolabb fekvő földekbe először rozs, azután köles; harmadik évben ugar; a' nagyon távol fekvő földek miután kölest, hajdinát vagy zabot termettek 8—16 évig is parlagban hagyatnak. Egyébiránt az őszi árpának gyakran, 's a' tengerinek még gyakrabban bekeritett, 's ősszel tavaszszal trágyázott földeket szánnak. A' magyar végvidéken rendes három fordulók vannak, mellyek közűl egyben őszi, egyben tavaszi gabonát termesztenek, egy ugarnak maradván. Az árvizes földeket kölesre vagy tengerire használják. A' hegyek közt fekvő soványabb földek több évekig müveletlenűl hevernek. A' Csajkásoknál két forduló van, mellyek közűl egyik vettetik, egyik ugarban marad; a' tengerinek különös szakasz földek rendeltettek, mellyek minden évben használtatnak, kölest csak a' réteken szokás termeszteni. A' bánsági végvidék-

ben szinte 3 fordulók vagynak, kivévén az oláh-bánsági ezeredet, hol minden harmadik esztendőben a' földeknek pihenés nem engedtethetik, szűken lévén ezek kiosztva. Az erdélyi végvidéken pedig két forduló van szokásban, egyik vettetik, egyik ugarban marad.

Az 1807 ki alaptörvények megengedik minden végőrnek a' nem czéhes mesterségek üzését, sőt a' czéhes mesterségeket is, ha azok mulhatatlanúl szükségesek, a' kevesbbé szükségeseket pedig csak akkor, ha a' végőr katonai vagy nehéz házi szolgálatra alkalmatlan. A' czéhesek, kik nem a' katonai közönségekben, vagy főtisztikari helyeken laknak, ezen legközelebbi várasok czéhjéhez tartoznak. Az erdélyi végvidékbeli czéhesek Erdélyország közönséges szabályai alatt állnak. A' Katonai Végvidék rendeltetése a' mesterségek szerfeletti kiterjedését nem engedi, 's a' katonai szabad közönségek felállitásának czélja épen ezen hiányt pótolni, hogy a' mesterségek 's kereskedés üzése által egyszer'smind a' földmivelést üző végőröknek piaczúl szolgáljanak. 1817-ben volt az egész Katonai Végvidéken 7413 mesterember, u. m. a' károlyvárosi végvidéken 372; bániban 757; varasdiban 1204; magyarban (1815-ben) 2465, bánságiban 2123; erdélyiben 489. Mesterlegény és inas van közel 1000 számmal. Mind ezen mesteremberek nagyobb része a' katonai közönségekben 's mezővárosokban lakik, de nehány helységek is kézmüi iparuk által jelesen megkülönböztetik magukat, u. m. Dubicza, Sziszek a' báni végvidékben; Sz. György, Virie, Pittomacha, Peteranecz a' varasdiban; Brod, Hertkovcze, Nikincze, Pazua, Slankamen, a' morrovichi század helységei (Morrovich, Gerk, Bossuth, Jacsa, Jamina, Sztroshincze, Lippovacz és Batrovcze a' péterváradi ezeredben) a' magyar végvidékben; Kubin, Mehadia a' bánságiban; az erdélyiben magok közt a' városok közt különösen Kezdi Vásárhely és Gyergyó Szent Miklós. A' nem czéhes kézmüvesek száma a' falukon szerte széljel, sokkal nagyobb, mint a' fenemlitett czéheseké.

A' Katonai Végvidékben a' kézműi ipar vázolata im ez:

a.) Gyapjú, Len, Kender, Gyapot, Selyem, Papiros, Szőrkalap portékák.

Posztógyár jelenleg egy sincs, 's azért a' gyapjút csak a' végőrnők dolgozzák fel. Minden házban van egy szövőszék, 's némellyikben több, mellyeken fejér, fejér és szürke, fejér és kék, fejér és fekete, setetkék (ezek a' horvát végvidékeken), fejér és szürke (a' bánságiban 's magyarban) posztó készittetik. Erdélyben a' fejér és fekete szin van divatban, 's itt a' székelyek gubát is csinálnak. A' varasdi és magyar végvidékeken a' posztó készités nem nagy fontosságú, mindazáltal az utóbbiban a' gyapjúszövetek évenkint 230,400 rőfre becsültetnek. Különös figyelmet érdemel továbbá a' szőnyeg készités, 's a' clementinusok által készitett szőnyeg, mind fonására, mind festékére, mind szépségére és erősségére nézve jelesen kitünteti magát; a' magyar végvidékbeliek szőnyegükbe csikonként pamutot és selymet is szőnek. Szélessége ezen szőnyegeknek, valamint minden végvidéki szöveteknek a' szövő székek mivolta miatt nem több 3/4 bécsi rőfnél. A' szőnyegekhez hasonlók a' 3/4 rőf szélességű, 1/2 rőf hoszszaságú, 's rojtokkal beszegett kötények, mellyeket a' n. e. óhitű asszonyok elől és hátul viselni szoktak, 's mellyekből a' német-bánsági ezeredben 8300 pár, 's az oláh-bánsági ezeredben közel 30,000 darab szövetik. A' paplanok, tarisznyák, átvetők, övek (különösen szépeket készitenek a' clementinusok 's a' morrovichi század helységei a' pétervárádi ezer.) mind kelmében, mind munkában a' szőnyegekhez hasonlitanak. Késziteneк továbbá lábkendőket, mellyeket a' topánkák alatt hordanak (a' csajkások 32,000 rőföt, a' német-bánságiak 24,000 r. oláh-illyrusok 15—20,000 r.), pokróczokat a' Szeremségen 's abroszokat (Csarshawe), mennyezeti kendőket (Csupovacz), a' Bánságban kapuczos kőpenyegeket, 's a' székelynők Bardóczon, Dalnokon 's más helyeken sokszinű kender és gyapjúfonalakból szőtt szőnyegeket. Végre juh és kecske gyapjuból csinálnak sinórokat, rojtokat, kesztyűket, botosokat, harisnyákat, 's e' munkalotokban is a' clementinusnők különösen dicsértetnek.

Len és kender mindenütt fonatik orsókon; fonókerekeken csupán a' polgári házakban, 's a' székelyeknél, 's ezen iparágot is a' nőnem űzi, de rendes takácsok vannak Ivanichon,

Uj - Szlankamenben, Fejértemplomban, Petrinián. A' német-bánsági ezered évenkint készit 548,640 rőf gyolcsot, és 1,300.000 rőf vásznat; az oláh bánsági ezered mind a' kettőből 300,000 rőföt; a' magyar végvidék 1,100,000 rőföt, 's a' kis Ivanich 3000 rőf középszerű, 4500 r. durva gyolcsot. A' bánsági, magyar, erdélyi végvidékeken a' gyolcsszöveteket pamutszövetekkel is keverik. Kötélgyártók csak nem mindenütt vannak, de legszámosabban Páncsován, Fejértemplomban és Zimonyban.

A' székely nőnemnek szenvedélyes foglalatossága a' pamutfonás, 's ebből festve és festetlen készitenek ruhaszöveteket, nyak - fej - zsebkendőket. A' többi végvidékeken a' pamutot csak a' gyolcs czifrázására, 's az emlitett pamut - gyolcs szövetekre használják.

A' végvidéken termesztett selyem itt csak lemotóláztatik, további feldolgazását másokra hagyván. Azonban emlitést érdemlenek azon szép és erős szövetek, mellyeket nyers selyemből simán és csikosan, 's néha lenfonallal keverve a' péterváradi ezeredbeli polgárházak készitenek, ingre, kötényre, 's t. b.

Emlitést érdemel továbbá azon ügyessége a' végőröknek, mellynélfogva csupán növényekből többféle festéket tudnak előállitani, 's ebben is a' clementinusok mindenek felett kitüntetik magokat.

Papirosmalom csak kettő van, t. i. Orláton, és Borgón. Az első (1. ol. ez.) a' másodiknál (2. ol. ez.) jobb, 's jóféle iró pakoló és itató papirost készit.

Kalapokat, csizmákat, csákókat többnyire gyapjúból mindenütt készitenek a' rendes mesterek, 's illyenek csupán a' két oláh ezeredben nem találtatnak. Iwanich évenkint készit 200 középszerű, 600 közönséges kalapot, a' brodi ezeredbeliek 1200 közönségest, 70 finomabbat, Fejértemplom 2600at, Páncsova 6000 f. értékűt, 's Kezdi Vasárhelyen 12 kalapos közönséges kalapokat csinál. Zengen pedig egy kalapgyár találtatik.

b,) Bőr ksszitmények.

Cserző vargák mindenütt elegendő számmal találtatnak, kivévén a' károlyvárosi végvidéket, hol a' nyers bőrök a' házaló zsidóknak és krajnaiaknak szoktak eladatni, 's ezen vargák egyszer'smind topánkacsinálók is. Dubiczán és Kosztainiczán a' számos vargák készitményeikkel Törökországba is keres-

kednek. A' brodi végezeredben évenkint 54,200 pár topánka készittetik, a' csajkásoknál 20,000 pár, a' szentgyörgyi ezeredben 1720 pár; Páncsován a' vargák, topánkások 's czizmadiák 92,000 f. értékű portékákat készitenek; Kezdi Vásárhelyen 62 mester, 25 legény 3—4000 darab ökör és bivalybőrt dolgoz fel fontostalpnak, 's 600 juh bőrt bélésnek. A' szeremi, bánsági, székely vidékeken ügyes kordoványosok vannak, 's Mitroviczon, Szlankamenben, Karloviczon, Zimonyban, Kubinban, az ol. illyr ezered topleczi 's rácz poschechenai századaiban, Fejértemplomban (itt 4500 d. kecskebőr), Ó-Orsován (1500—2000 d. bőr), Hátszegen, Gyergyó St. Miklóson (őrmények által) mindenütt jó kordovány készül, különösen jó pedig az oláh-bánsági ezeredben, honnan Temesvárra 's Erdélybe is hordanak. Közönséges szine a' kordoványnak fekete, de vereset is csinálnak a' székelyek, és sárgát a' szeremségiek. Irhatimár (Weiszgärber) csak egy van az egész Katonai Végvidéken, t. i. Fejértemplomban. Kezdi Vásárhelyen van 45 nem a' legjobb állapotban lévő szűcs, és 9 legény, továbbá 34 szijjártó, 's egynehány nyerges; különben ezen mesterségek ritkaságok a' végvidékeken, kivált a' nyereggyártóké, 's a' károlyvárosi, 's oláh ezeredek vidékein épen hiányzanak. Kesztyűsök vannak Páncsován, Péterváradon, Fejértemplomban; egyébütt kevesen, mert a' szükséges bőr tömlőket (a' károlyvárosiak bort, olajat, tejet 's t. b. tartanak benne), tarisznyákat csaknem mindenik végőr maga késziti. Német czizmadiák csak a' városokban vannak egynehányan, 's a' finomabb czipők Bécsből, Pestről hozatnak-be, de a' magyar czizmadiák sokkal számosabbak, különösen a' székelyeknél, hol Kezdi-Vásárhelyen 119 mester, 72 legény készitményeivel az egész Háromszéket, Erdővidéket, Csíket és Gyergyót tartja, 's Sepsi St. Györgyben ismét 27 mester számláltatik.

c.) Olajütés, Szappankészités, Viasz és Fagyú Gyertyák.

Olaj sutoltatik a' szeremi, bánsági, erdélyi végvidékeken len-kender-repcze-tök-napvirág-mustár-szőlő-hárskáposzta (brassica elongata) - bojtorjány magból, dióból, mogyoróból. Malmok találtatnak Ó-Pazuán (péterv. ezer.), 's 5 a'

csajkásoknál; mellyek évenkint 60 mázsa olajat adnak. A' német-bánsági ezeredben 400 akóra megy az évenkinti nyereség 's többnyire repczeolaj; az oláh-bánsági ezeredben az ohababisztrai 's rácz pochechenai századbeliek készitenek legtöbb olajat, melly azonban nem nagy mennyiségű. Erdélyben a' székelyek legtöbb olajat ütnek, kűlönösen Bölön, Baroth, Futásfalva, Polyán (itt 12 sajtó 150—200 pintet hetenkint) Gyergyó Szent Miklós. Az első székely ezeredbeliek fenyőszurokból csinálnak terpentint, 's ebből terpentinolajat, több helységek pedig, különösen Sz. Lélek gyalogfenyőből olajat (oleum baccarum juniperi), 's fenyővizet, mellyet a' tótok borovicskának neveznek. — Rendes szappanosok vannak a' városokban, 's legtöbb Páncsován, egyébütt a' szappankészités, melly elég gyarló, az asszonyok dolga. A' fagyúgyertyákról szinte kevés dicséretest mondhatunk, kivévén a' székelyek által kecskefagyuból készitett igen keresett gyertyákat. Viaszgyertyát szoba valágitásra csak az oláh-bánsági ezeredben csinálnak mintegy 50,000 kis darabot; viaszöntő mesterek vannak Uj-Gradiskán, Winkovczén, Mitroviczon, Karloviczon, Zimonyban (ezek összesen 60 mázsát dolgozván fel), Páncsován, kik 20,000 f. értéküt késziteneknek. Fejértemplomban 's Kezdi-Vásárhelyen a' viaszöntők egyszersmind hires mézeskalácsosok.

d.) Ser-Palinka-Eczet főzés.

Serfőzőházak vannak: Péterváradon (kettő), Zimonyban, Karloviczon, Winkovczén, Uj-Szlankamenben, Orláthon, Naszódon, Sz. Miklóson; ezekenkivül pedig a' székely asszonyok is főznek sert, de a' melly rosz; jobb izűnek mondatik azon ser, mellyet az oláh-illyrusok tengeriből szoktak főzni. A' végőrnek, kivévén a' károlyvárosi végvidéket, hol dalmátbort isznak, mindenütt kedves itala a' pálinka. 1817-ben volt az egész Katonai Végvidéken 19,692 pálinkafőző kazány, u. m. a' károlyvárosi végvidéken 314, 's magában a' szluini ezeredben 166; a' bániban 875; a' varasdiban 2897; bánságiban 3058 (magában az oláh-illyriai ezeredben két harmada;) magyarban 4919 (magában a' brodi ezeredben 2166); erdélyiben 7629, 's ebből csak a' székelyeknél 6442. Az évenkinti pálinka nyereséget a' magyar végvidékben 56,200, a' bánságiban 45,300 akóra teszik; az egész Katonai Végvidékben

évenkint főzetett pálinka pedig 242,080 akóra becsültetik. A' magyar, horvát, bánsági végvidékeken legtöbb pálinkát főznek szilvából, azután más gyümölcsből; gabonából keveset, hanem megforditva a' székelyek csaknem kirekesztőleg gabona pálinkát főznek, 's némelly helyeken burgonyából is. Égettbort cseresznyéből az oláh-bánságiak csinálnak; rozsólis és liqueur gyárok vannak Sepsi Sz. Miklóson, Páncsován, Fejértemplomban. — Eczetet saját használatra minden végház készit, de a' 2. székely ezered kereskedésre is, 's a' gradiskai ezered pedig jó esztendőben almából 15,000 akót csinál.

e.) Lisztmalmok.

A' horvát és magyar végvidékeken többnyire kanálmalmok találtatnak, mellyek a' gabonát inkább szétzuzzák, mint őrlik. Itt ott vannak ugyan hajó és patakmalmok is, de jól elrendelt szitálómalmok mind eddig ritkaságok. A' károlyvárosi végvidéki 629 malom többnyire kanálmalom; Gospichon és Czerownikon azonban 2 kincstári szitálómalom találtatik. A' báni végvidék 516 malmaiban, mellyek többnyire szinte kanál és patakmalmok, csak durva liszt őrletik. A' varasdi végvidékben hasonlóul csak durva liszt kapható, kivévén a' katonai szabad közönségeket; egyébiránt 1817 ben 626 malom számláltatott. A' magyar végvidéki malmok, mellyek 920-ra mennek, részint kanál, részint hajó és száraz malmok, 's az utóbbiakból csak a' csajkásoknál 150 találtatik. Szitáló malmok is több helyeken vannak. Azon 1155 malmok, mellyek a' bánsági végvidékben találtatnak nagyobb részt száraz malmok; kanálmalom kevés van; szitáló malom van Fejértemplomban, Lagerdorfon, Karansebesen, 's a' német bánsági ezerednek egy két helyein. Az erdélyi vizi és patak malmok csak közönséges lisztet szolgáltatnak. Mind ezen végvidéki malmok vagy egész községeké, vagy több végházakkal közös.

f.) Fa-eszközők, Szarvkészitmények, Cserények (Geflechte.)

A' fának különféle használatokra való elkészitésében leggyügyesebbek a' székelyek, 's egyszer'smind ezen foglalatosság

itt leginkább el van terjedve. Az erdélyi végvidéknek 319 fű-részmalma van, 's ezek többnyire a' székelyeké. A' Gyergyó-nak fenyő-dús vidékén a' szálak kötése, 's eladatása (ezek épületi fákkal, zsindelyekkel terhelve a' Maroson Aradig 's Lippáig vitetnek) tetemes hasznot hajt be, 's az I. szék. ez. Almás, Bereczk, Kovászna, Gelencze, Parva, Zagon, Papo-lez, Kis-Báczon évenkint 200,000 darab fenyő és tölgy desz-kát készitenek, mellyek nagyobbára Brassóban adatnak-el, Zagon ezenfelül 100,000 zsindelyt farag évenkint; konyhaedényt csinál Szent Király, Szent Imre, Szent Simon, Kovácz; ká-dármunkákat készitenek Polyán, Lemhény, Almás, Gelencze, Papolcz, Hermany, Kovászna, Füle; Pake faluja pedig esz-tendőnkint 2000 katulyát csinál, mellyek Szeben, Kolosvár felé hordatnak; Kovászna, Száldobos, Szent Lélek és Arkos az égerfa gyökeréből pipaszárakat faragnak. A' borgói völgyben (2. oláh ezer.) készittetik fa korsó, kád, dézsa, hordó, zsin-dely, 's a' 2. oláh ezeredbeli czigányok által teknő, tál, kalán 's t. b. — A' bánsági végvidéken czéhes asztalosok vannak Pán-csován, Fejértemplomban, 's nem czéhesek Karansebesen, Me-hadián, Kussichon, Ohababisztrán; kádárok több helyeken, legszámosabban Páncsován és Fejértemplomban; fűrészmalom van Mörulban, Margán, Ponjaskán. — A' magyar végvidéken a' katonai közönségekben rendes asztalosok 's kádárok szinte ta-láltatnak; ezeken kivűl magok a' végőrök a' brodi ezeredben ké-szitenek évenkint 12—13,000 akó alá való kádakat, 's 3000 akó alá való hordókat. A' morrovichi század lakosai ügyes pipa-szár, rokka — kanál, — sótartó faragók, kádárok, 's házaikat czifrázott fa keszitményekkel ékesitik. — A' károlyvárosi végvi-dékben, ugy látszik, rendes asztalosok és kádárok nincsenek, hanem itt minden a' lakosok által készittetik, 's az ottosaczi eze-redben a' tartós zsir-bödönök, 's ivóeszközök eléggé dicsér-tetnek; fűrészmalom 21 van. — A' báni és varasdi végvidéke-ken asztalos elég van, 's az utóbbiban diófából olly nagy men-nyiségű butorok készittetnek, hogy illyeket még a' közönséges végházaknál is láthatni. Czéhes és nem czéhes kádárok szinte elegen vannak, 's a' szent györgyiek jó hirben állnak A' 2-ik báni ezeredben némellyek pipaszárakat faragnak. — Esztergá-lyosok, 's fésűsök találtatnak: Petrinián a' brodi ezeredben,

Zimonyban, Páncsován, Fejértemplomban, Szent Miklóson és Kezdi Vásárhelyen; egyébiránt a' végőr csaknem mindenütt maga csinál magának késtokot, puskaporszarút, sótartót, 's t. b. — A' károlyvárosi végvidéken fonnak szalma kosarakat méhek számára, 's kenyér sütés alá, gyékénymüveket, 's eső ellen gyékény gallérokat; a' magyar végvidéken veszszőből kasokat kosarakat; Szlankamenben szalmaszékeket, takácsbordákat; a' rácz possechenai században gyékény és nád székeket; Karloviczon veszszőkosarakat, mellyek kavicscsal betöltve horgonyúl szolgálnak; a' székelyeknél Teleken, Barátosan, Bibarczfalván szalma kalapokat. Körös helysége lószőrből évenkint 10—12,000 darab szitát készit, mellyek Oláh és Moldva országokba is kihordatnak. Takácsbordákat szinte számos székely faluk csinálnak, 's Füle csaknem egészen illyen mesterekből áll. Jó keféket 's meszelőecseteket készitenek a' morrovichi század szorgalmas lakosai.

g.) Hamuzsir — Salétrom — Só főzés. Üveghuták.

Hamuzsirfőző-intézetek vannak a' szluini, első báni, oláhbánsági és első oláh ezeredekben. Üveghuta találtatik a' székely végvidéken Zalánpatakán, Biksádon (mind a' kettő privátusoké) és a' Borszéki hegyen. Salétromfőző-intézetek: Kozmáson, Szépvizen (1. szék ez.), Szent Léleken, Torjánés Száraz Ajtán a' 2. székely ezeredben. De legnevezetesebb illyen intézet még is az alibunári a' bánsági-illyrus zászlóalj vidékén, melly évenkint 140—170 mázsa salétromot szolgáltat, 's a' tüzelés turfával történik, mellyet a' közelfekvő $1036\frac{767}{}$ holdnyi kiterjedésű lápban ásnak, de mellyből jelenleg csak száz egynehány hold használható. — Sósforrások, mint fentebb a' 9 ik §-ban láttuk, több helyeken vannak, de sófőző intézet egy sincs.

h.) Fazekas portékák.

Közönséges cserép edények leginkább máz nélkül minden végvidéken készittetnek. Dicséretet érdemlenek egyébiránt Iwanich közönség fazekasainak készítményei, kik a' marchai finom agyagból évenkint mintegy 20,000 darab mindenféle edényeket csinálnak, 's azokat messzi elhordják. Kloster Iwanich is dolgozik ezen agyagból, 's Cziglenicza és Kaniska Iwa a'

kőrösi ezeredben sok és erős konyhaedényeket készitenek. Hátszeg, Bár (1. oláh ez.), Madaras, (Mädefalva (1. szék. ez.), Sz. Miklóshelységek fazekasai szinte jó portékákkal szolgálnak. Kezdi. - Vásárhely (34 mester, 6 legény) csak közönséges edényt csinál, 's a' többi székely faluk közt legtöbb edényt készitenek Kis Bátzon és Hermány; ez utóbbi 20—25,000 darabot évenkint. — Pipát legtöbbet készit a' 2. oláh ezered, 's különösen a 4dik század helységei és Sosseny, 's borgói név alatt évenkint 30,000 darabnál több kivitetik Galicziába és Magyarországba.

i.) Ércz készitmények.

Kovács, lakatos minden végvidéken találtatik, de legtöbb a' székely és magyar végvidékeken, 's legkevesebb az oláh és károlyvárosi ezeredekben. Kosztainiczán két késműves jó közönséges késeket készit. Szegek csinálásával többnyire czigányok foglalatoskodnak. Nyers vasműveket a' hermányi vashámor szolgáltat. Ruszkbergen jó öntött vasművek készülnek. Puskacsináló van egynehány, de kettőt hármat kivéve mindenik csak régi fegyverek kiigazitásával foglalatoskodik. — Rézművesek csaknem kirekesztőleg a' katonai közönségekben találtatnak, u. m. Bellováron, Iwanichon, Karloviczon, Zimonyban, Páncsován, Fejértemplomban, 's t. b., 's az évenkint feldolgozott rész mennyiség 800 mázsára tétetik. — Aranymüvesek vannak: Petrinián, Mitroviczon, Karloviczon, Zimonyban, Páncsován, Fejértemplomban. Órások, kik csupán az órákat igazitják-ki: Petrinián, Bellováron, Zimonyban, Páncsován, Karloviczon. Harangöntő: Mitroviczon és Karloviczon. Bádogos: Páncsován.

V. SZAKASZ.

12. §. Kereskedés.

A' Katonai Végvidék kereskedésének mibenlétét tökéletesen előadni lehetetlen, mert a' kivitel, a' behozatal 's ezeknek értéke különösen, minden évben nem számoltatik-össze, 's ebben a' részben most is csak az 1802-ki hivatalos statisticai

leirásnak alapúl szolgáló lajstromok adhatnak némi világosságot, mellyek a' mellett hogy régiek, még ezenfelűl hiányosak is, 's némelly végvidékeket illetők pedig egészen elvesztek. Az évenkint beadott veszteglési portéka-lajstromok csupán a' törökországi behozatalt foglalják magokban, a' kivitelt pedig kizárják, valamint azt sem emlitik: mennyi maradt legyen a' behozottakból a' Végvidékeken, 's mennyi vitetett tovább. Ezek szerint a' Végvidék kereskedését csak némelly össze nem függő adatok után, csupán fő vonásaiban terjeszthetjük-elő ekképen:

A' károlyvárosi végvidékbeliek visznek Törökországba *sót*, mellyet a' zengi és carlopagoi cs. k. sóházakban vesznek (1800-ban 92,342 fr. 24 kr. árút vettek), 's ezért gabonát cserélvén-be, ezen kereskedésből legtöbb hasznot látnak; továbbá *dohányt*, *pálinkát*, *eczetet*, *aprómarhát*, *mézet*, *foghagymát*, *lenmagot*, *posztót*, *gyolcsot*, *aczél-fazekas* portékákat, *kötelet*, *ruhát*, *topánkát*, *bőrzsákot*. Hoznak-be *marhát*, *gabonát*, *nyers vasat*, *serpenyőt*, *halat*. A' tengeri kikötőkbe visznek *fát*, *nyers bőrt* (ezt a' házaló zsidóknak és krajnaiaknak is) *kerti veteményt*, *marhát*; hoznak-be *bort*, *sót* (a' dalmatiai és tengerparti szigetekből töltetnek-meg a' zengi és carlopagói sóházak) *pamutot*, *fonalat*, *timsót*, *vasat*, *faeszközöket*, *készitett* és *nyers bőrt*, *malomkövet*, *dohányt*, *tömjént*, *fagyút*, *gabonát*, *gyümölcsöt*, *rizskását*, *aprószőlőt*, *borsót*, *gesztenyét*, *halat*, *eczetet*, *pálinkát*. Ezen tengerparti kereskedés, különösen a' quarneroi szigetekkel élénken folytattatik, mert 1819-ben a' kikötőkbe ki és bemenő hajókra rakott portékák becse 1,008,756 fr. 38 kr. p. p. tétetett. — A' marha fő kiviteli czikkely itt, 's ezt Dalmatiába, Illyrországba, 's Fiume mellett Scriljevóba hajtják, honnan az tengeren Olaszországba vitetik; 1800-ban adtak el 55,334 darab nagyobb és kisebb marhát 227,100 fr. 37 krajczárért, 's vettek 2329 fr. 30 kr. értékűt. Gabonát adtak el 3909 1|2 mérőt, 's vettek 276,625 f. 25 kr. értékűt. Bort adtak el 89,400 fr. árút, vettek 64,977 fr. értékűt. 1818-ban Carlopagón keresztűl hoztak be 15,285 baril, Zengen által 15,358 3|4 baril, azaz öszszesen 51,072 posonyi akó bort. Továbbá ugyancsak 1800-ban vettek a' károlyvárosiak ruhaneműt 111,797 fr. 20 kr.; vasat,

üveget 's t. b. 73,955 fr. 17 kr.; olajat 11,530 fr. 47 krajczárért. A' dohány és gabona két nevezetes átviteli czikkely itt. Az első Károlyvároson által hozatik-be, 's vagy Zeng tengeri kereskedő városon keresztűl Olaszországba vitetik, vagy a' végőrök magok veszik-meg, 's gabonáért a' törököknek cserélik-be. A' gabona szinte Károlyvárosból vitetik Zeng felé, 's jó esztendőkben ezen kereskedés 3—400,000 posonyi mérőre becsültetik.

A' báni végvidéken szinte nevezetes kereskedési czikkely a' tengeri só, mellyel a' végőrök szabadon kereskedhetnek. 1800-ban vettek a' báni végvidékbeliek 46,315 fr. 37 kr. árú sót, 102,062 fr. árú gabonát, 74,741 fr. 11 kr. árú ruhabélit, 11,155 fr. 25 kr. árú vasat, üveget, 's más eszközöket, 2231 fr. 20 kr. árú faolajat, 6389 fr. 7 kr. árú bort; adtak pedig el 3439 fr. 51 kr. árú gabonát, 10,178 darab nagyobb, kisebb darab marhát 72,782 fr. 29 kr. krajczárért, 's ezen marha nagy részt Törökországból hajtatott-be, 's főképen a' belső austriai tartományoknak adatott-el; 59,326 fr. 41 kr. árú bort, 17,985 fr. 42 kr. árú pálinkát, 421 mázsa mézet és viaszkot 6378 fr. 31 krajczárért. A' károlyvárosi végvidékkel 's polgári Horvátországgal legélénkebb közösülésben van, de mindenek felett még is Törökországgal, honnan a' veszteglési portékák lajstroma szerint hozott-be:

	1815.	1816.	1817.	1818.	
Gabonát, 's más mérget nem fogó-terméket . . .	277,221	38,990	25,664	56,870	mázs.
Szarvasmarhát, lovat, juhot	1887	11,704	5132	4648	dar.
Sertést	14,377	11,669	6242	8239	„
Pamutot, gyapj., kecskeszőrt	2446	26,356	16,492	725	mázs.
Juh és báránybőrt . .	28,640	25,509	—	17,370	dar.
Nyúl-nyust-hód és kásztorb.	43,669	6917	8442	—	„
Készitett bőrt, kordoványt	11,642	1040	1840	155	„

Mind ezen portékák nagy részt csak átvitettek ezen a' végvidéken. De még nagyobb átmeneti kereskedés folytattatik a' Kulpa vize segedelmével az Illyr tartományok 's Magyar Tengerpart felé. Igy azon termékeken kivül, mellyek Magyarországból Sziszekbe vitettek, 's a' jassenovaczi és czapraki harminczad hivataloknál megvámoltattak, csupán a' sziszeki vég-

vámhivatalnál a' Bánságból behozott gabona mennyisége tett 1815-ben 1,034,336; 1816-ban 704,581; 1817-ben 800,000; 1818-ban 517,749 posonyi mérőt.

A' varasdi végvidéknek két fő kereskedési czikkelyei a' marha és bor. 1800-ban adott el szarvasmarhát, lovat, sertést 137,066 fr. 19 kr. árút, főképen Olaszországba 's a' belső austriai tartományokba; továbbá 27,599 akó bort 90,689 fr. 24 kr. értékűt (a' kőrösi ezered különösen sok bort ád el, leginkább a' Száva és Dráva vidékeinek); 876 akó szilva pálinkát 10,422 fr. 22 krajczárért; 526 mázsa mézet és viaszkot (evvel élénk kereskedést folytat Iwanich Sopron 's Bécs felé, valamint borkővel is) 6399 fr. árút; 10,480 fr. 15 kr. árú gabonát, 's ezt csaknem kirekesztőleg a' kőrösi ezered; végre Dernye a' szentgyörgyi ezeredben gyümölcscsel, Brod fával, szénnel kereskedik. A' végvidék sóbeli szüksége 25,000 mázsára becsültetik; továbbá vett 1800-ban 32,276 fr. 22 kr. árú gabonát, 147,370 fr. árú ruhaneműt, 87,196 fr. 56 kr. árú vasat, üveget, 's más eszközöket; 4607 fr. 12 kr. árú faolajat.

A' magyar végvidék kereskedésének átnézetét nagyon hijánossá teszi azon körülmény, hogy a' fenemlitett statisticai lajstromokból a' brodi ezeredet illetők elvesztek, 's igy a' következő adatokból a' brodi ezeredet le kell vonni. Adott pedig el a' magyar végvidék 1800-ban 51,160 nagyobb és kisebb darab szarvasmarhát, lovat, sertést, juhot 427,000 forintért; továbbá 163,445 mérő vagy is 396,094 fr. 19 kr. árú gabonát; az ezeredek és a' csajkások vidékei adtak el 34,640 fr. 11 kr. árú bort Szerb, Bosnyák országokba, a' Bánságba és Bács vgyébe; Pétervárad maga 38,008 akó bort 152,032 forintért, 's a' borgazdag Karlovicz városa ennél is többet; ismét az emlitett vidékek adtak el 1803 akó pálinkát 12,827 fr. 51 krajczárért, Pétervárad maga 2000 akó pálinkát 24,000 forintért; mind a' három ezered 's a' csajkások 1866 mázsa mézet és viaszkot 44,073 fr. 7 kr. értékben; a' péterváradi ezered és a' csajkások (a' többi ezeredek semmit sem adván el) 1670 mázsa gyapjút 26,883 fr. 55 krajczárért. Ellenben hozott be a' magyar végvidék 65,784 fr. 45 kr. árú gabonát, 62,924 fr. 47 kr. árú bort, 426,758 fr. 6 kr. árú posztót (Morvából, Erdélyből), pamut portékát, kalapot, réz-, vasmüveket, üveget, készitett

bőrt, lent és kendert; 8315 fr. árú faolajat, 167,367 fr. 41 kr. árú sót. Az egész magyar végvidéken elfogyasztani szokott só mennyisége 35,690 $^1/_4$ mázsára becsültetik. A' Törökországból való behozatal igen tetemes, nevezetesen csak Zimonyon által hoztak be:

1817.	1818.	
$13,717^{78}/_{100}$	$17,566^{74}$	mázsa pamutot, gyapjút, 's ezekből gyártott portékákat;
72,811	56,694	darab juh, bárány, kecske bőrt;
537,825	—	darab kordoványt, szattyánt (és méhkasokat);
37,830	31,475	darab szarvasmarhát, sertést (hordót, karót).

Brodon által

1817.	1818.	
17,026	4803	mázsa pamutot, gyapjút, kecskeszőrt (szijjat);
35,656	27,297	darab juh, báránybőrt;
156,024	122,101	,, kordoványt, szattyánt, borzbőrt;
21,269	10,142	,, marhát, sertest, lovat;
64,161	62,439	,, karót, deszkát, abroncsot;

Mitroviczon által

5533	1696	darab szarvasmarhát, lovat;
30,670	45,685	,, sertést.

Ezen törökországi átmeneti kereskedésen kivül, még nevezetes illynemű kereskedés üzetik déli Magyarországból Horvátország 's a' Magyar Tengerpart felé. Igy 1810-ben Zimonyban és Jaszenovaczon 228 hajó jegyeztetett-fel, mellyek a' Száván felfelé húzattak 704,382 mázsa gabonával, 's 12 hajó $13,759^{62}$ mázsa dohánynyal terhelve.

A' bánsági végvidéknek két fő kereskedési czikkelye a' gabona és marha. Igy 1801-ben adott el 336.299 fr. 41 kr. árú gabonát (a' német-bánsági ezered 301,522 fr. 12 kr., az oláh-illyrus 34,777 fr. 29 kr.), 1,575,173 fr. 22 kr. árú lovat, juhot, sertést, szarvasmarhát (ebből az oláh-illyrus ezeredre esett 299,621 fr. 6 kr.), 189,626 fr. $18^4/_8$ kr. árú gyapjút (ebből magára a' német-bánsági ezeredre esett 168,830 fr. $25^4/_8$ kr.), az oláh-illyrus ezered 8924 fr. 48 $^1/_2$ kr. árú juh sajtot és tehén 's juh vajat, 187,335 fr. 51 kr. árú pálinkát

(ebből a' német-bánsági ezeredre esett 7735 fr. 35 kr.), 86,356 fr. 5 kr. árú gyümölcsöt (ebből a' német-bánsági ezeredre esett 52 fr. 16 kr. — Ma a' gyümölcstermesztés itt tetemes előlépést tévén jóval többet ád el), 80,174 fr. 39 kr. árú mézet és viaszkot (ebből a' német-bánsági ezeredre esett 67,905 fr. $12^{2}|_{8}$ kr.) Végre a' német-bánsági ezered halat, az oláh-illyrus pedig nyers bőrt és csigákat is adott-el. — Hozott-be ellenben 951,785 fr. $11^{4}|_{8}$ kr. árú ruhaneműt, 's 421,840 fr. 15 kr. árú vasat, üveget, 's más eszközöket; az első summából esett a' német-bánsági ezeredre 718,084 fr. $1^{4}|_{8}$ kr., a' másodikból 323,391 f. 20 kr. Továbbá hozott-be 168,872 fr. $5^{4}|_{8}$ kr. árú bort (nagyobb részt a' német-bánsági ezered), holott ebből csak 82,305 fr. $22^{6}|_{8}$ kr. adott-el; 30,666 fr. 5 kr. árú faolajat, 's 403,593 fr. $59^{4}|_{8}$ kr. árú sót. Sóházak vannak Páncsován, Fejértemplomban, Mehadián és Karansebesen; 's az évenkinti szükség 1807-ben 30,000 mázsára becsültetett. A' német-bánsági ezered Szerb országból tűzifát is tetemes mennyiségben hoz-be, nevezetesen 1818-ban $9975^{1}|_{4}$ ölet, — Végre a' törökországi átmeneti kereskedés szinte nagy fontosságú. Igy jött be onnan Páncsován által

1815.	1816.	1817.	1818.	
963	4560	3950	7300	darab juh és kecske bőr;
4460	1490	63	887	„ kordovány, szattyán bőr;
3869	236	98	25,237	„ szarvasmarha, ló, de nagyobb részt sertés.

Schupaneken által

$13,060\ {}^{9}|_{100}$	$10,220^{6}|_{100}$	$6444^{3}|_{4}$	—	mázsa nyers pamut;
$941^{25}|_{100}$	$756^{47}|_{100}$	$^{5}|_{100}$	$^{9}|_{100}$	„ feldolgozott pamut;
19,820	26,438	5690	2771	darab nyúl és hermelin bőr;
290,333	357,015	213,862	56,116	„ kordovány és szattyán bőr;
6309	2457	239	216	„ nyers juh és kecske bőr;
16,782	628	14	—	„ feldolgozott juh és kecske bőr;
9106	21,630	10,529	8306	„ sertés, marha és ló.

A' polgári rendüekkel vegyesen lakó erdélyi végőrök kereskedéséről semmi bizonyos adatokkal nem szolgálhatunk. Fentebb már emlitettük, hogy a' székely 's az 1. oláh ezeredek

épületi fákka l, a' 2. székely ezered kézmüi portékákkal nem csekély kereskedést üznek. A' székely ezeredek sok bort és gabonát hoznak be a' szomszéd Oláh és Moldva országokból. Egyébiránt a' törökországi átmeneti kereskedés itt is mindenütt élénk. Igy a' vöröstoronyi szoroson által jött be:

1815.	1816.	1817.	
5283	2461	991	font kávé és czukor;
11,003	4730	334	„ rizs és bors;
7583	3367	14,035	„ aprószőlő, mondola, czitrom;
1310	420	1187	„ faolaj;
3350	—	—	„ viasz;
583,913	38,967	98	„ pamut;
3082	—	—	„ vörös fonal;
1025	15	—	„ nyers selyem;
2500	—	—	„ keleti kecske szőr;
205	141	15	„ keleti gyöngy;
66,758	124,748	33,745	„ szömörcze (Schmack);
593	492	1594	„ dohány;
210,786	488,955	69,900	„ juh és bárány gyapjú;
6986	3860	1578	„ juh és kecske bőr;
185,629	57,797	95,465	„ kordovány;
35	1145	534	„ marha és medve bőr;
89,759	27,024	32,036	„ nyúl bőr;
35,743	1475	8953	mérő gabona és hüvelyes vetemény;
259	1226	—	mázsa liszt;
14,441	5737	32,877	font hal és halikra;
2816	3398	13,003	„ szalonna, sertés hús és zsir;
20,222	28,636	27,554	darab sertés, szarvasmarha, ló.

Továbbá ugyan itt levél tisztitatott meg 1815. 13,155, 1816. 13,071, 1817. 7748, 's pénz pedig érkezett:

1815.	1816.	1817.	
35,981	16,132	8915	font török piaszter;
12,440	51,767	99,320	darab arany;
91,924	192,569	162,989	„ tallér;
94,952	220,387	43,269½	„ huszas;
—	—	60,127	„ forintos;
166	1296	—	font régi ezüst;
—	16	61	„ régi arany.

1815.	1816.	1817.	
	Ojtoson által		
—	14,861	4171	font pamut;
693,546	504,146	270,039	„ juh és bárány gyapjú;
1590	2179	23,994	„ len és kender:
3460	110	1766	darab marha és ló bőr;
29,196	16,455	2944	„ juh és kecske bőr;
2671	3731	1723	„ kordovány;
22,925	36,652	39,742	mérő gabona;
52,751	79,096	37,541	font lenmag;
1344	18,583	386	„ méz;
11,301	11,168	6674	„ szalonna, fagyú;
7542	3318	3311	darab ló, marha és sertés.
	Tömösön által		
6608$^{32}|_{100}$	6692$^{62}|_{100}$	4167	mázsa nyers és készitett pamut;
688^{87}	1040^{25}	404^{40}	„ gyapjú;
70,067	23,504	95,453	mérő gabona;
7743	14,684	16,656	akó bor, pálinka, eczet;
132	10,189	7818	darab marha és ló bőr;
1398	31,017	324,500	„ nyers és készitett bárány bőr;
1230	27,668	29,020	„ kecske bőr;
70,402	98,415	38,554	„ nyúl és hermelin bőr;
57,763	88,439	83,554	„ kordovány, szattyán;
3050	6577	8222	„ marha, ló és sertés.
	Törcsváron által		
27,084	8845	100,065	mérő gabona;
10,432	548	3323	font besózott hal;
5513	7761	2627	„ friss hal, szalonna és zsir;
3935	4399	1350	„ vaj és fagyú;
1147	1449	6176	„ oláh szappan;
31,150	21,248	28,865	„ gyapjú;
3765	3779	5492	darab juh és kecske bőr;
—	660	7426	„ nyúl bőr;
684	3177	13,953	„ kordovány;
7965	8294	7392	„ marha, ló és sertés.

1815.	1816.	1817.	
	Vulkánon által		
13,296	205	3812	mérő tengeri;
11,755	10,106	4720	darab marha, ló és sertés.
	Gyimesen által		
15,627	384	—	mérő gabona;
2246	4932	2319	darab marha, ló és sertés.
	Tölgyesen által		
5371	3039	20	mérő gabona;
9142	20,859	9473	darab ló, sertés, de nagy részt marha;
—	—	1690	„ arany.
	Bodzánon által		
2858	3636	28,834	mérő gabona;
768	4545	2143	darab sertés;
1021	2039	1777	akó bor és pálinka.

Ezeket előrebocsátván, a' horvát, magyar, és bánsági végvidékek vittek ki 1801-ben, melly valamivel kedvezőbb eredményű mint az 1800-ki:

2,665,003 fr, 41 kr. árú marhát, lovat, sertést, stb.
862,196 fr. 9 kr. árú gabonát,
372,717 fr. 40 6/8 kr. árú bort,
254,727 fr. 37 kr. árú pálinkát,
130,116 fr. 47 kr. árú mézet és viaszkot

Összesen 4,484,761 fr. 54 6/8 kr. árú terméket.

Hoztak pedig be:

1,621,366 fr. 58 4/8 kr. árú ruhaneműt,
386,018 fr. 54 kr. árú vasat, üveget, eszközöket,
949,185 fr. 14 kr. árú gabonát,
854,547 fr. 28 4/8 kr. árú sót,
328,895 fr. 46 4/8 kr. árú bort,
62,013 fr. 56 kr. árú faolajat,
2139 fr. 16 kr. árú marhát, sertést, lovat, stb.

Összes. 4,204,167 fr. 33 4/8 kr. árú portékát, 's igy a' kivitel többet tett a' behozatalnál 280,594 fr. 21 2/8 krajczárral. Azonban ezen nyereség igen aránytalanúl oszlik-el a' végvidékek közt, mert p. o. a' bánsági végvidék nyert 767,290 fr. 47 1/8 kr., 's a' magyar 192,840 fr. 55 krajczárt, holott a' többiek mind-

nyájan többet vettek, mint adtak. — Az 1817-ki összeírás szerint az egész Katonai Végvidéken kereskedéssel 2218 személy foglalatoskodott, kik közt 1709 kereskedő volt. Igy volt a' károlyvárosi végvidéken 144 kereskedő, u. m. 91 Zengben és Carlopagon, 's 53 a' 4 ezeredben, 's 86 kereskedő legény; a' bániban 167, u. m. 119 Petrinián és Glinán, 48 a' két ezeredben, 's 141 kereskedő legény; a' varasdiban 87, u. m. 49 Iwanichon és Bellováron, 38 a' két ezeredben, 's 369 kereskedő legény; a' magyarban (1815) 741, u. m. 225 Zimonyban, Karloviczon, Brodon, 516 a' három ezeredben 's a' csajkásoknál, és 352 kereskedő legény; a' bánságiban 552, u. m. 233 Páncsován és Fejértemplomban, 's 319 a' két ezeredben, 's 556 kereskedő legény; az erdélyiben 18 kereskedő, 's 23 legény.

A' folyó és száraz testekre nézve már régolta a' posonyi mérték vétetett fel, a' hosszúsági és lap mértékek pedig a' bécsi szerint vannak divatban; ezenfölül vannak némelly különböző mértékek, mellyeket itt röviden megemlitünk. Erdélyben, 's az adriai tenger mellékén, szintúgy mint Felső Magyarországban a' rőf egy negyed részszel kisebb, mint a' bécsi. A' tengermellékén egy *passi* fa = $1_1|_2$ bécsi öllel, egy *carro* fa tizenketted része egy illy ölnek. Erdélyben egy nyolczad szőlő 240 bécsi négyszeg öllel méretik; a' Szerémségen pedig a' szőlők *motikákra* osztatnak, 's tesznek 200 [] ölet. A' károlyvárosi végvidéken a' gabonát *kulpenikkal*, a' sót *caballal* mérik, 's mindegyik $^2|_3$ posonyi mérő nagyságú; 60 *cabal* tesz 1 *carro* sót. A' tengeri kikötőkben szinte mint Fiuméban, Triesztben, 's Krajnaországban a' gabonát *star* vagy *stajo* mértékkel mérik, melly egyenlő $1^1|_3$ posonyi mérővel. A' bánságban, a' magyar végvidéken 's Horvátországban igen divatban van az *okka* mérték is, melly $2^1/_4$ fonttal egyenlő 120 okka tesz a' horvát tartományokban egy *kilát*; a' bánságban 80 okka egy nagy, 60 egy középszerű, 50 egy kis *schineket*, 2, $2^1|_2$, $1^1|_4$ mérővel számlálván, régi posonyi mérték szerint. Erdélyben: a' *köböl* van szokásban, melly 64 pintet foglal magában, 's az erdélyi akó csak 16 erdélyi itszét ér. A' tengerparton folyó testekre nézve a' *barill* használják, melly $1^1/_2$ posonyi akó nagyságú. A' báni végvidéken van nagy, kö-

zépszerű, kis akó, 50, 42, 32 posonyi pint nagysággal. A' tengerparti tartományokban a' hajóterhét *tonnák* szerint számlálják, 's egy tonna = 20 mázsával.

Ámbár a' Katonai Végvidék útjai nem mindenütt dicsérhetők, sőt a' károlyvárosi 's bánsági, 's részint a' magyar végvidékeken itt ott nagyon roszak: mindazáltal csinált kavicsos útjai (Erdélyt ide nem értvén) $142^{5}|_{8}$ mértföldnyire terjedvén, a' többi magyar tartományokat e' tekintetben jóval felülmulja. A' kisebb ország és mellék útakat nem emlitvén, az egyes végvidékek fő út vonalainak rövid vázlata imez:

A' károlyvárosi végvidéken fő ország-kereskedési- és posta út a' *Józsefútja*, melly Károlyvárostól kezdve Generalskystolon, Josephsthalon, Jeseránán, Xutaloquán, Modruson keresztűl Zengig megyen; $15^{7}|_{8}$ mfdnyi hosszú, 14 boltozatos kőhidat számlál, 's az 1770-ki években 388,000 forint költséggel épittetett. A' Fiuméba vezető Károly utjánál rövidebb lévén, ezelőtt felette járatos volt, de a' pompás Ludovica útja elkészülte olta, az élénkség rajta nagyot csökkent. Második főutja e' vidéknek a' dalmatiai, melly Xutaloquánál a' Józsefútjával öszszejön, 's innen Ottosaczon, Perrusichon, Gospichon, Medakon, Czerien, Grachaczon és Zermányán által Dalmatiába vezet; $16^{2}|_{8}$ mfdnyi hosszú, 20 kő és fahiddal. Harmadik fő kereskedési és posta út megy a' tengerparton Zengtől Novin által Fiuméba, de ez, ennek a' végvidéknek határán csak $2^{2}|_{4}$ mfdnyire nyúlik. A' károlyvárostól a' báni végvidéknek menő fő ország és posta út ezen végvidéket 8 mfdnyi menetele után elhagyja. Mind össze van ezen végvidéknek 13 nagyobb, 's 27 mellék útja, 117 hiddal. A' csinált kavicsos út tesz $45^{6}|_{8}$ mfdet.

A' báni végvidéknek már emlitett Károlyvárosból jövő fő ország és posta útja Slawskopoljénál az első báni ezered határára érvén, Verginmoston, Glinán, Petrinián, Bedniken, Kosztainiczán, Dubiczán által az Unnának Szávába való ömléséig megyen, 's pedig ha árviz nincs Uszticzán keresztűl, hol a' 112 öl széles Száván repülő hid vagyon — Jaszenováczig a' gradiskai ezeredbe; árviz esetében azonban a' bumbekovacsi 5378^{0} hosszú töltés használtatik. Ezen út a' végvidék megyéjében 14 mfdnyire terjed, 's Uszticza felé 108, a' bumbekovacsi töltés

vagy is Czerovliany felé 102 hidat számlál. Az összes csinált köves út (a' posta, — sziszeki, petriniai főútakon) nem tesz többet $19^5|_8$ mértföldnél, 's a' 13 fő és mellékútakon 189 hid számláltatik, mellyek közt legnevezetesebb az Unnán lévő 89° hoszszú fahid Kosztainiczánál. A' Kulpa és Száva hajókázható vizek partútjainak fentartására a' két báni ezered évenkint 5000 napszámot fordit.

A' varasdi végvidéket két postaút vágja ketté; egyik megy Zágrábtól Körösön, Czirkvenán, Bellováron által Kapronczának, innen Iharos Berényen keresztűl Fejérvárnak, Budának, 's ez a' végvidék megyéjében $4^1|_2$ mfd hosszú; másik megy Zágrábtól Körösön, 's Kapronczán keresztűl Dernie felé, a' boltovói Dráva hidon által Nagy Kanisának, 's ez a' katonai vidéken $4^7|_8$ mfdnyi hosszú. A' boltovói hid 117° hosszú, 6° széles. A' Zimonyból Eszékről, Verőczéről jövő fő kereskedési út Pittomachán, Klosteren, Szentgyörgyön, Virjén által vagy Bellovárnak és Zágrábnak, vagy Kapronczának és Varasdnak tart. Ezen az úton mennek az átmeneti (transito) portékák Stájer, Krajnaországokból a' Drávai Kerületbe 's a' Bánságba, 's innen vissza. Az összes csinált kavicsos út tesz $9^3|_8$ mértföldet. Jó útépitési anyagban sok helyt hiány éreztetik. A' Dráva partiútja évenkint 15,000 napszámába kerül a' varasdi végvidéknek. Nevezetesebb hid van 74.

Fentebb már mondtuk, hogy egy fő kereskedési és posta út, melly Károlyvárosból jön, a' báni végvidéket keresztűl vágja, 's az uszticzai szávai repülő hidon által Jaszenováczba, a' magyar végvidékbe ér. Innen tovább megyen nyugotnak Novszka, Uj-Gradiska, Werbova, Oriovacz, Podvin, Garcsin, Werpolje, Budrowcze (ez Verőcze vgyében fekszik) Ó-Mikanowcze, Winkowcze, Orolik, Towarnik, Bacsincze, Csalma (e' három Szerem vgyében), Mitrovicz, Ruma (ismét Szerem vgye), Gollubincze, Becska, Uj-Banowcze nevezetesebb helyeken keresztűl — Zimonynak. Ez az út a' gradiskai ezeredben $28^2|_8$, a' brodiban $12^3|_8$, a' péterváradiban 9 mfdnyi hoszszú 256 hiddal. Kavicscsal meg csinálva Werpoljéig terjed, ezentúl a' brodi 's péterváradi ezeredekben a' kő hiány, 's az agyagos föld miatt rosz menetű. Zimonytól viszen egy út Uj-Banowczéu, Becskán, Karloviczon által Péterváradnak, 's in-

nen vagy Vukovár, Eszék 's Horvátország felé, vagy Szabadkának, Pestnek, vagy Titelnek a' Csajkások vidékébe. Péterváradot Új-vidékkel egy 34 kompon álló hajóhid köti öszsze. A' magyar végvidék útjai 434 hidat számlálnak, 's a' péterváradi ezeredet kivéve, fasorokkal vannak beszegve. A' Száva partútja $104^3/_8$ mfdnyi hosszú, 's 89 hid kapcsolja egybe; a' Duna partútja Zimonytól Péterváradig $11^2/_8$ mfdnyi terjedésű, 's ámbár 41 hid köti össze, még is a' sok szakadások, öblök miatt kocsival nem járható. Ezen partiútak évenkint 22—23,000 napszámot kivánnak-meg.

A' bánsági végvidéknek nyugoti csucsát, keleti vég pontjával egy fő út köti össze, melly Perlaszvárostól Ó-Orsováig terjed. Perlaszvárost Titellel egy Tiszán való rév tartja kapcsolatban, 's innen Páncsova felé két út vezet, egyik Idvoron, másik Szekulán által, 's mind a' két helységnél a' Temes vizén kompok segedelmével történik az átkelés. Páncsovától Új-Palánknak ismét két út viszen, egyik a' Duna mellett 's e' hosszabb, másik Balvanistén által, 's e' rövidebb. Új-Palánkától Ó-Orsováig az út mindenütt a' Duna mellett megyen 's több helyeken sziklákon keresztűl, de legközelebb Baziástól Orsova felé egy remek sok költségbe került partút csináltatott. Orsovától Mehádián, Kornián, Terregován, Szlatinán, Karansebesen által visz a' fő kereskedési és postaút Lugosnak, Temesvárnak, Pestnek. Ezen útnak szélessége különböző, 's különösen szűk, és sziklákon 's mélységeken átvivő Koramnik, Bratina, Serakova, Proszek, Terregova környékein. A' Temesvárról jövő postaút Moraviczánál két ágra oszlik, egyik megyen Verseczen, Lagerdorfon által Fejértemplomnak, másik Verseczen, Ulmán, Alibunaron, Neudorfon által Páncsovának. Végre Fejértemplomot Nagy-Becskerek és Török-Becse gabonakereskedő helyekkel szinte egy út köti össze. Mind ezen előszámlált útak, részint a' kő hiánya, részint a' nagyon hegyes és kősziklás föld miatt nem igen jó karban vannak. Híd van összesen 214.

Erdélyország fő útjai csak kevéssé érintik a' végvidékeket, 's azért ezekről nem szólván, csak azon útat emlitjük-meg, melly Beszterczétől kezdve a' borgói földön át Bukovinába vezet, 's mellynek egy része (7425°) roppant költséggel készült-

el, de az útépitésnek valódi remekéűl tekinthetni. Nevét alapitójától kölcsönözvén, a' boldogult I. Ferencz fejedelemtől Ferenczútjának neveztetik.

Postahivatalok 's váltóhivatalok (cambiatura), melly utóbbiak az elsőktől csak abban különböznek, hogy postasip hordáshoz jogok nincs, e' következő helyeken találtatnak: A' károlyvárosi végvidéken váltóhivatalok: Károlyváros, Voinich Generalsky — Stoll, Josephsthal, Jezerana, Xutaloqua, Zeng, Ottochacz, Perussich, Gospich, Medak, Czerie, Grachacz, és Zermánya; a' báni végvidéken: Werginmoszt, Glina, Petrinia, Bednik, Kostainicza és Dubicza; a' varasdi végvidéken: Bellovár, Czirkvenna; a' magyar végvidéken: Jaszenovacz, Novszka, Podegrai, Új-Gradiska, Verbova, Oriovacz, Podvin, Garcsin, Verpolje, Mikanovcze, Vinkovcze, Orolik, Mitrovicz, Golubincze, 's rendes postahivatalok: Pétervárad, Becska, Új-Banovcze, Zimony; a' bánsági végvidéken: Páncsova, Neudorf, Alibunár, Ulma, Lagerdorf, Fejértemplom, Mehádia, Kornia, Terregova, Szlatina, Karansebes; az erdélyi végvidéken: Borgó, Tihucza.

A' Törökország felé gyakorlatban lévő harminczad rendszer, a' török és austriai hatalmasságok közt kötött kereskedési egyességeken alapúl, nevezetesen az 1784. 24-ki febr., és 1718. julius 17-ki kötéseken, mellyeknél fogvást mind a' két országbeli kereskedők a' ki és bevitt portékákért csak egyszer fizetnek harminczadot, 's nem többet mint hármat száztól. A' harminczad-hivatal helyek pedig e' következők: Zeng, Sz. György, Jablanacz, Carlopago, Grachacz, Sz. Roch, Zavalje, Rudanovacz, Prosicheni-Kamen, Maljevacz, Oblay, Kosztainicza, Dubicza, Sziszek, Czaprak, Jaszenovacz, Ó-Gradiska, Brod, Xupanje, Rajevoszello, Mitrovicz, Klenák, Zimony, Páncsova, Homolicz, Kubin, Új-Palánka, Moldova, Schupanek, Mehádia, Vulkán, Vöröstorony, Braza, Törcsvár, Tömös, Ó-Sáncz, Bodzan, Ojtos, Gyimes, Tölgyes, Dorna-Vadra. — Horvátország részére fő-rakvárosoknak Károlyváros, Zágráb, rakvárosoknak Zeng és Varasd; a' magyar végvidék 's Bánság részire főrakvárosnak Temesvár, rakváros-

nak Újvidék; Erdély részire fő-rakvárosoknak Szeben, Brassó, Kolosvár, rakvárosoknak Déva, Szamos-Újvár, Ersébetváros rendeltettek.

MÁSODIK RÉSZ.

A' Katonai Végvidék Szerkezete.

I. SZAKASZ.

13. §. A' Katonai Végvidék kifejlődésének rövid története.

A' mai Végvidéknek első eredetét kinyomozni nem tudjuk ugyan, de annyi bizonyos, hogy úgynevezett határőrök, vagy inkább végőrök már az első magyar századokban voltak, kik részint nemesi szabadsággal, 's földekkel, részint csupán szabad földbirtokkal felruházva, az ország határait a' szomszéd nemzetek becsapásaitól oltalmazták. Illyenek valának a' keleti részen a' székelyek, 's a' nyugoti határszéleken az őrök, kiknek vidéke maig is Őrségnek neveztetik, 's részint szabadságaikat régen elvesztvén, azokat most újolag követelik, mint p. o. a' Vas és Szala vgyék déli részein fekvő őrségi helységek, részint pedig mint Felső és Alsó Őr Vas vgyei helységek nemesi szabadságaikat egész jelen korunkig fentartották, 's az I. Károly 1327-ki leveléből kitetszik, hogy már Béla, István és László királyok alatt *őri* nemesi szabadsággal éltek, kötelességek lévén, az ország nyugoti széleit a' németek berohanásai ellen védeni. Hogy illyen végőrök az ország déli szélein is lehettek nagyon hihető, ámbár bizonyost nem állit-

hatunk; hanem a' törökök Europában magokat meg fészkelvén, 's a' magyar birtokokat is pusztitani kezdvén, már ezeken a' részeken is világos nyomait találjuk a' végőröknek, mert Corvin Mátyás a' török tartományokból átjövő szerbusoknak és bosnyákoknak, olly feltétellel engedte-át a' török fegyver által elpusztult *Likka* és *Korbavia* grófságokat, hogy szabad vallásgyakorlat mellett, 's a' dézmáktól felmentve, kötelesek legyenek a' törökök ellen magok költségeiken harczolni; azonban a' két grófság ismét török kézre kerülvén, az új intézet csak hamar elenyészett.

Későbben a' gyenge II. Lajos, tehetetlen lévén arra, hogy Dalmát és Horvát országokat a' törökök gyakori megtámadásai ellen oltalmazhassa: ezeket még a' mohácsi ütközet előtt, sógorának, a' következő magyar királynak I. Ferdinandnak oltalmára bizván, Zeng, Klissa, Krupa, Likka, Jaicza várakat stb. átengedte, 's ezekbe I. Ferdinand német pénzzel, német őrseregeket rendelt 's ezekkel a' Zápolya elleni háborúban is a' Kaproncza körűl fekvő várakat elfoglalva tartotta. A' váczi békekötés után is megmaradtak ezen német katonák Kaproncza vidékén, 's a' Varasdon lakó fő-kapitányoknak, a' kapronczai, kőrösi, és iwanchi al-kapitányok alárendeltettek, egyszersmind pedig a' háborúban elpusztúlt körűl belől fekvő vidéket szerbus és bosnyák szökevények, és katholikus horvátok szálották-meg. E' szökevények, kik ugyan ez időben a' Kulpán túl 's a' sichelburgi kerületben (melly a' régi sumbergi várnak egészen elpusztitott vidékéből állott) is telepedtek-meg, *Uskókok* nevezete alatt vitézségük által jelesen megkülönböztették magokat, 's a' Zápolya ellen viselt háborúban tett érdemeikért I. Ferdinandtól 1564-ben szabadságlevelet nyertek, mellynek erejénél fogva az adófizetéstől menttek lévén, saját földjeiknek oltalmazására, 's örökös katonai szolgálatra köteleztettek. E' korban már 2 katonai végvidék különböztetett meg, u. m. a' *horvát*, és a' *vindus*, 's egy 1563. aug. 5. szóló utasitás bizonyságánál fogva, mellyet Ferdinand biztosainak adott, kitetszik, hogy a' horvát végvidékhez: Fiume (St. Veit am Pflaum), Zeng, Ottosacz, Bründel, Berlog, Dresnik, Czettin, Szluin, Ogulin, Modrus, Glina, Hrastovicz, Sziszek,

stb., 's a' vindus végvidékhez: Varasd, Sz. György, Kőrös, Czirquemo, Ivanich, Zágráb, Kaproncza tartoztak.

Azonban a' törökök hatalma növekedtével Németországot, és legközelebb Belső Austriát mindég nagyobb veszély fenyegetvén: ez okbul Rudolf császár, a' belső-austriai státusok kérésére a' Belső-Austria és Török birodalom közt fekvő horvát vidékek megőrzését Károly belső-austriai fő-herczegre bizta, a' „horvát és vindus végvidékek örökös generalatusi czimje alatt," 1575-ben, 's a' magyar rendek ebbe megegyezvén, csupán azt kérték (Art. 15. 1578.), hogy a' fő-herczeg, a' horvát-országi bánnal mindég egyetértésben legyen. A' végvidékek fentartására Rudolf már a' német birodalombeli státusok által ajánlott török háborúi segéd pénzből 140,000 forintot évenkint átengedett, a' pápa is e' czélra 60,000 fr. igért, de mivel ezen pénzek nem elegendők valának, 's nem is eléggé bizonyosok, e' miatt Károly főherczeg Stájer, Karinthia, Krajna országok, 's Görz herczegi grófság rendjeit országgyülésre Mura melletti Bruck városába meghivta, 's itt készittetett aztán azon nevezetes *Brucki Libellus*, mellynek erejénél fogva a' fenemlitett tartományok a' végvidékek oltalmazására 's fentartására évenkint 548,205 fr. rendeltek, olly formán, hogy e' summának fele a' vindus, fele a' horvát végvidékre forditassék, az első felét Stájerország, a' másik felét a' többi tartományok fizetvén. *) A' fő hadi kormányt Károly fő-herczeg vitte a' mellé rendelt belső-austriai fő hadi tanácscsal együtt, 's egyszersmind ekkor szakittatott-el a' két végvidék is, a' vindus végvidék Varasd városáról *varasdi*, a' horvát végvidék Károly fő-herczeg által 1579-ben épittetett Károlyváros váráról *károlyvárosi* nevet kapván.

Károly fő-herczeg alatt a' végvidék nevezetes gyarapodást nyert, mert 1580-ban több morlák családot bocsátott-be 's gyarmatositott, különböző kedvezések mellett. De sokkal te-

*) Ezen summát Belső-Austria egy századig rendesen fizette; későbben a' fizetésben sok rövidség, pontatlanság, és változás történt, a' végvidékek kimondhatlan kárára; a' mit az újabb időkben fizetett, azt Maria Therezia a' köz adóhoz kapcsolta, a' végvidékeket a' kincstár pénztárához utasitván.

temesebb gyarapodást nyert a' végvidék azon kis-oláhországi szökevények által, kiket Károly fő-herczeg fia, Ferdinand fő-herczeg (későbben császár) 1597-ben az Unna és Kulpa vizek közt, hol 70 puszta vár számláltatott, — telepitett-meg, 's kiknak Rudolf szabad vallásgyakorlatot, 's adótóli szabadságot igérvén, a' határszélek őrzését kötelességgé tette: vidékjük *petriniai végvidék* neve alatt a' többi végtartományokhoz csatoltatván. A' török által később elfoglalt Unna és Kulpa közti tartományokat, a' mieink 1689-ben végképen vissza vévén, a' Kulpántúli őrök, kiket Horvátország tartott, elébbre nyomultak az Unna felé, 's 1696-ban ezen őrök főkapitányának a' statusok Horvát, Szlavonia 's Dalmát országok bánját kinevezték. Ugyan 1689-ben, Likka, Korbavia és Zvonigrad grófságokat magok a' végőrök visszafoglalván: ezek először polgári kormány alatt kamarai jószágképen használtattak, de a' harczos likkaiak polgári előjáróikat megölvén vagy kikergetvén, gróf Sinzendorf Adolfnak adattak-el 80,000 forintért, de ekkor sem engedelmeskedvén, sőt azt jelentvén-ki, hogy polgári kormány és igazgatás esetében készebbek lesznek inkább családostul kiköltözni, végre csakugyan a' károlyvárosi katonai végvidékhez csatoltattak, 's ennek erejét olly tetemesen növelék, hogy midőn 1710-ben a' katonák száma csak 1514 főre menne, már 1717-ben 13,034 főre rugott. A' végvidékhez való kapcsoltatás iránt az egyesség a' fő-hadi tanács és a' kamara közt 1711-ben történt.

Ezek szerint a' kárloviczi békekötés után (1699) már három katonai végvidék létezett, u. m. a' *károlyvári* és *varasdi* a' belső-austriai fő hadi tanács, 's a' *báni*, a' horvátországi bán, és a' fő udvari hadi tanács kormánya alatt.

E' békekötés erejénél fogva több ollyan tartományok jöttek vissza a' magyar koronához, mellyek hajdan virágzók valárak ugyan, de a' török hatalom alatt egészen elpusztultak. Ezen tartományokat, főképen a' török birtokok szomszédságában, számos ráczok 's más törökországi alattvalók népesitették-meg, kik I. Leopoldnak 1690. szóló nevezetes privilegiuma következésében seregenként vándoroltak-be a' magyar korona birtokába; 's ekkor I. Leopold eltökélette, hogy a' Száva, Tisza, Maros vizek mentiben, a' török ellen egy eleven

kőfal, vagy is katonai végvidék állittassék, hasonló a' már fen lévő horvát végvidékekhez: 's igy vette eredetét 1702-ben a' *magyar végvidék*, melly későbben nevét hibásan *szlavoniaira* változtatta, továbbá a' *tiszai* és *marosi* végvidékek *), mellyek azonban 1750-ben a' vármegyékhez kapcsoltatván ismét elenyésztek (a' visszakapcsoltatást Mária Therezia már 1741-ben megigérte a' magyar rendeknek); a' magyar végvidék pedig megmaradt ugyan, de 1747-ben nagy része vármegyékre osztatott-fel (Posega, Verőcze, Szerem), 's csupán a' Száva mellett elnyuló földek maradtak meg katonai igazgatás és szerkezet alatt, az egész, 3 ezered-vidékre (brodi, gradiskai, péterváradi), osztatván-fel, mellyek közt még 2 huszár ezered is osztatott-fel, de ezek későbben eltöröltettek. — Az örökösödési háborúkban Győrnél, Komáromnál, Esztergomnál 3 csajkás század állittatván-fel: ezek igen nevezetes szolgálatot tettek; minélfogva Mária Therezia hajlandó volt megengedni, hogy ezentúl a' Dunai és Szávai hajózás és a' cordoni szigorúság fen tartása tekintetéből a' magyar végvidéken három rendes csajkás század tartassék, a' minthogy ezek 1747-ben még valósággal müködésben voltak. Végre a' csajkás századok szaporitása, 's a' Duna és Tisza összefolyásánal fekvő vidékbe (melly a' tiszai végvidék feloszlatása alkalmával a' katonaság részére fen tartatott) való általszállitása, Mária Therezia hathatós parancsolatjára, több akadályok után csakugyan megtörtént az 1763 és 1764-ki esztendőkben.

A' bánsági végvidéknek első alapját gr. Mercy Ferencz, tábornagy, 's bánsági kormányzó vetette meg, ki 1724-ben a' Bánság pusztáit törökországi bevándorlottokkal megnépesitvén, ezekből egy zsold nélkül szolgáló katonaságot szerkesztetett. A' marosi végvidék feloszlásakor 1750-ben, ismét 2400 család telepedett itt meg, azonban a' bánsági végvidék szilárd megalapithatását felette késleltették a' kamarával, mellynek a' Bánság

---

*) Ezen végvidékek Sólymostól kezdve Orod, Nagylak, Fenlak, St. Miklós, Csanád, Szeged, Martonos, Kis-Kanisa, Zenta, O-Becse, Schablia (most Josephsdorf) helyeken keresztűl Titelig terjedtek, 's a' lakosok, a' feloszlatás alkalmával részint a' Bánságba, részint Oroszországba költöztek.

nagy része 1751-ben a' katonai kormánytól ünnepélyesen átengedtetett — tett alkudozások 's egyezkedések; ugy, hogy a' katonai végvidéknek a' polgári vidéktől való tökéletes elválasztása csak 1768-ban mehetett végre. Későbben a' végvidék határa szélesebben kiterjesztetett, 's újabb lakosok, főképen németek telepedtek-meg, 1773-ban felosztatott 2 ezeredre, u. m. *oláh-illyrusra*, és *német-bánságira*; 's 3 évvel későbben mostani kiterjedését elérte, mellyet a' polgári vidéknek vármegyékre való felosztása (Temes, Torontál, Krasó) sem csorbitott-meg, 's melly 1779-ben történt. Végre a' legközelebbi 1838-ik esztendőben a' nagy kiterjedésű 2 ezered vidékeiből, egy különös független zászlóalj-vidék szakittatott-ki *bánsági-illyrus* név alatt, 's a' fő tisztikar helye Fejértemplomba tétetett.

Mi előtt az erdélyi végvidékről szólanánk, szükséges még a' székelyekről 's erdélyi oláhokról némi előleges ismeretet előre bocsátani.

A' székelyek már a' legrégibb időkben 3 osztályra szakittattak, u. m. 1. *Fő-Népekre* (Primores), kik a' fő katonai és polgári hivatalokat viselték, 's kik 1571-ben számláltattak az erdélyi fő nemességhez; *) 2. *Lófőkre* (Primipili), kik lovon szolgáltak; 's 3. *Köznépekre* (Pixidarii), vagy gyalogokra. Az utóbbi osztálybeli székelyek is az I. Ferdinandhoz 's Maximilianhoz való ragaszkodásukért az 1562-ki országgyülésen jobbágyi állapotra kárhoztattattak, de 1599-ben szabadságukat ismét visszanyerék. Régi szerkezetek ebben állott: Minden székely köteleztetett katonáskodni, zászló alá esküdni, hadiszemléken megjelenni, valahányzor a' fejedelem megparancsolta. A' Lófők nem csak lovon, hanem gyalog is katonáskodtak. Az olly szolgák, kik földet birtak 's urok távollétében rájok a' gazdaságban szükség nem volt, szinte tartoztak a' táborban megjelenni, vagy helyettest küldeni; és a' fegyverfogásra alkalmatos székelyek, csak a' legnagyobb szegénység esetében mel.ettek privát

*) Jelenleg a' Fő-Népekhez számittatnak 1. a' grófok és bárók; 2. az adótól mentt szabad nemesek; 3. Az ezek, és a' Lófők közt álló armalisták, kik az egytelkű erdélyi magyar nemesekhez hasonlók, 's mint ezek egy szabad nemes udvart, de jobbágyokat nem birnak, 's 1711 olta adót fizetnek. *Benkő* 44 l, *Marienburg* 1. S. 85, 86.

szolgálatba. Benn az országban saját költségükön katonáskodtak, az útakat, városokat őrizték, és csak a' határokon túl kaptak fizetést, ugy mindazáltal, hogy ha külföldön hadakoztak, minden második esztendőben másokkal váltattak-fel. A' szükséges hadi szereket magok szerezték-be. A' fejedelem, szabad tetszése szerint vagy az egész székely nemzetet, vagy csak részét fegyverre szólithatta. 1555-től 1597-ig egy ötöd rész mindég készen tartozott lenni, holott a' magyar nemesek, kivévén a' közönséges felkelést 1545—1573-ig 10 közűl, 1573—1599-ig 20 jobbágy közűl csak egy lovast 's egy gyalogot állitottak, a' szászok pedig 1573-tól kezdve épen csak 1000 katonát adtak. 1597-től kezdve a' székelyeknek is megengedtetett, hogy 20 közűl küldjenek egy katonát. 1606-ban önként 2000 lovast 's 2000 gyalogot igértek, a' fejedelem parancsolatjára kiállitani. Személyes, fenyitő, 's minden katonai pörökben a' katonai törvényhatóság alá tartoztak (Appr. Const. T. 19. A. 13.) Vagyoni tárgyakban a' székek tisztviselői itéltek, 's a' feljebbvitel a' sedes generalis-ra történt, hol a' király birók és kapitányok közösön vitték az elnökséget. — Erdélyországnak Magyarországtól való elszakadása előtt minden székely szabad volt az adótól, csupán a' királyok koronázása, házasága, 's k. herczegek születése alkalmával minden hatodik ökröt ajándékúl adták (ökör sütés). 1595—1599 mind a' szabad, mind a' jobbágy köznépek (pixidariusok), kik dézmát minden időben adtak, a' többi nemzetekkel egyforma adó alá vettettek, ámbár a' katonáskodásban sokkal tetemesebb teher feküdt rajtok. 1599. Mihály moldvai vajda szabadságaikat visszaadta; de 1600-ban Mihály elüzetése után ismét adó alá hajtattak, mi több, fegyvereik is elszedettek, 's illyeket csak a' magyaroknak és szászoknak volt szabad hordani. — Basta György, cs. k. hadvezér 1602-ben ismét felmentette őket az adótól, 's 1658-ig csak a' pixidariusok fizettek rendkivüli segedelem pénzt az ország szükségeihez képest. 1658—1691-ig az az, az I. Leopold diplomájáig, melly őket telkeikért tett katonáskodási kötelességeik tekintetéből az adótól egészen felszabaditotta — újra adót fizettek. Az 1693-ki országgyülésen Erdélyország adójából 35,000 fr. magokra vettek a' székelyek; 's 1711-ben mind a'

primipilusok vagy is lófők, mind a' pixidariusok rendes adó alá hajtattak.

A' főnépek és lófők mind jószágaikat, mind jobbágyaikat azon joggal birják, millyennel a' magyar nemesek (1562. szászvárosi országyülés), de a' k. fiskusnak ezekben semmi joga nincs, ha csak a' fiskalitásnak magokat önként alá nem vetik (Appr. Const. I. 3. T. 76., és 1571 : 25); hanem halál esetében a' fiúk örökösödnek, ezek hiányában a' leányok, ezek sem lévén a' mellék atyafiak, 's ha illyenek sem volnának, a' szomszédok. 500 f. büntetés alatt nem szabad köznéptől (pixidarius) földet vásárlani, csupán szükség esetében jószágaik egy harmadát zálogosithatják-el (1633: 6.) 'S az 1650: 29 cz. csak a' nemeseknek engedi meg jószágaik örökös eladhatását, nem pedig a' puszta székelyeknek, kik a' tisztektől határozott, csupán mérsékelt zálogos summát vehetnek-fel.

Mivel a' székelyek II. Rákóczy Ferencz pártjára állottak: ez okból a' szathmári békekötésnél (1711. 29. apr.) fogva, külön testben teendő katonai szolgálatjok eltöröltetett.

Az erdélyországi oláhok közt vannak ugyan kevés számmal részint donatarius, részint armalista nemesek, 's a' Szászföldön olly szabadságosok, kik csak dézmát fizetnek, a' nélkül, hogy vagy nemesek, vagy valóságos jobbágyok lennének: de a' sokkal nagyobb rész valóságos jobbágyi állapotban van. A' fenemlitett szabad oláhokon kivűl vannak még mások is, kikről itt különösen kell emlékeznünk. Illyenek az ugy nevezett *puskások*, *bojérok*, és *bástyások*. A' *puskások* hajdan Szamos Ujvár, Kővár, Görgény és Déva várak szomszédságában telepedtek-meg, 's ezeknek minden adótól felszabaditott kamarai jószágok adattak által, olly köteleztetéssel, hogy az emlitett várakat őrizzék, 's ha kötelességeiket nem teljesitendik, ismét jobbágyi állapotba esnek-vissza. (Compl. Const. P. 5. Ed. 21.) A' *bojérok* és *bástyások* a' magyar földhöz tartozó Fogaras vidékén laknak, 's 3 osztályra különböztetnek meg, u. m. *régi* és *újabb bojérokra*, és *bástyásokra*. A' *régi bojérok* valóságos nemesek, 's földjeiket részint az oláhországi vajdáktól, részint a' Fogaras birtokában ezeket követő szabad báróktól kapták. Az *újabb bojérok* azon feltétellel nyerték földjeiket, hogy lovon és fegyveresen hadi szolgálatot tegyenek, mit ha elmulasztaná-

nak, elébbi jobbágyi állapotjukba visszatérendők (Comp. Const. P. 5. Ed. 21.) A' *bástyások* Fogaras várát tartoztak védelmezni, 's szolgálatjok idejéig, minden úri szolgálattól és adózástól felmentettek.

Az előre bocsáttattokból láthatjuk, hogy Erdélyben még a' mostani katonai végvidék felállitása előtt, meg voltak a' végőr katonaság elemei, mellyek csak bővebb kifejtésre vártak. Igy történt az, hogy b. *Buccow*, az erdélyi gubernium elnöke, 's lovasság generalisa 1761-ben *Maria Thereziának* egy tervet nyujta-be; miszerint ' Katonai Végvidék Erdélyországra is kiterjesztetnék, 's Moldva és Oláh országok szélein 5 gyalog, 's 2 lovas ezered állittatnék, az az összesen 17,000 főnyi végőr katonaság, a' mennyi rendes katonaság tartása békesség idején is 1,255,694 fr. $8^3/_9$ k. kerülne. A' tervet Maria Therezia örömmel elfogadá 's helybenhagyá, minek következésében Buccow a' terv. kiviteléhez 1762-ben hozzá is fogott, de olly sok akadályra talált, hogy a' végrehajtásra magát tökéletesen tehetetlennek mutatá. Helyette tehát, b. Siskovics tábornagyot küldte el- a' császárné, ki a' számtalan akadályokat legyőzvén, 's gróf Lázár és Bethlen gubernialis tanácsosoktól hathatósan segittetvén, az erdélyi végvidéket szerencsésen felállitotta, névszerint a' két gyalog, 's egy huszár székely ezeredet 1764-ben, 's a' két gyalog, 's egy dragonyos oláh ezeredet 1766-ban, de az oláh dragonyos ezered mindjárt az első szemle után feloszlatott, 's egy része a' székely huszár ezereddel egyesittetett. Hogy az oláh ezeredeknek nagy részét a'fentebb emlitett bojérok, puskások, bástyások teszik, érinteni sem szükséges.

II. SZAKASZ.

14. §. Alaptörvények, mellyek a' károlyvárosi, báni, varasdi, magyar és bánsági végvidékeket illetik.

A' régibb időkben, a' katonai végvidékek szerkezetében semmi bizonyos rendszer nem létezett, 's majd mindenik vidék más rendszert tartott, ha ugyan az össze nem függő rendelé-

seket 's szokásokat rendszernek mondhatjuk. Alapelvül szolgált az, hogy a' végőrök földjeik szabad használatáért, saját költségeiken tartoztak katonáskodni, ugy mindazáltal, hogy az ország határain túl viselt háborukban, a' fejedelemtől kaptak hópénzt, ruhára 's hadi szerekre nézve pedig, hol több, hol kevesebb pótlékot. A' birtokok különböző nagysága, e' személyes köteleztetésekben nagy aránytalanságot szült, miután a' szegény és gazdagabb földbirtokos egyaránt volt terhelve; ezenfelül a' birtokosoknak is földjeikhez való joguk szorosan meghatározva nem vala, mi, több visszaéléseknek, 's megelégedetlenségnek adott alkalmat. Azon igen számos szabályozási próbák (Lásd Hietzinger, Statistik der Militär Gränze, II. T. 2. Abth S. 52), mellyek 1702-től kezdve, az 1807-ben kiadott 's most is erejében lévő alaptörvényekig tétettek, mindnyájan, részint a' fenemlitett bajok orvoslását vették czélba, részint a' végvidékeket illető törvényeket mind inkább a' tapasztaláshoz, 's idő kivánatához akarák mérsékleni, részint pedig a' különböző végvidékek különböző rendszereiből egy közönséges alap rendszert akartak állapitani. Azonban mind ezen szabályozások, bár köztök igen czélszerűk találtatnak, egészen czélt még sem érhettek, sőt tapasztaltatott, hogy a' kibocsátott rendeletekkel a' gyakorlat csaknem mindenütt ellenkezett. Hogy tehát a' Végvidék szerkezete alaposan megtétessék, sikeresebb lépések történtek; minélfogva mindjárt az 1801-ki békekötés után, Károly cs. k. főherczeg hadi ministersége alatt, minden, katonai vegvidékeket illető irományok összeszedettek, 's megvizsgáltattak; 1802-ben az egész Végvidék statisticai leirása bevégeztetett; a' Végvidéken mindenki személy válogatás nélkül felszólitatott, hogy a' gyakorlatban lévő szabályok hasznos vagy káros voltáról, 's orvoslási módokról véleményét kijelentheti, a' minthogy 200 illyen javallat küldetett-be egyenesen ő cs. k. főherczegségéhez, mellyek használtattak is; 1803-ban, egy generalisokból, tisztekből 's tisztviselőkből összetétetett szabályozó biztosság előleges terveit elkészitvén, beadta; később *Klein* general őrnagy, 's *Pidoll* fő hadi tanácsi titoknok, mint királyi biztosok a' végvidékeket beutazták, 's a' tudnivalókról, mind a' hadi parancsnokságokat, mind az ezeredek, századok parancsnokait, sőt egyes közembereket is megkérdeztek; 's vég-

re 1804/5 új szabályozó udv. biztosság neveztetett-ki. Ez az alaptörvényeket, 's a' többi szerkezeti javallatokat elkészitvén, ezek a' fő hadi tanács teljes ülésében újra megvizsgáltattak, 's igy a' legfelsőbb helyre terjesztetvén, ott 1807. 7-ik aug. jóváhagyást nyertek, 's a' károlyvárosi, báni, varasdi, magyar és bánsági végvidékeken életbe hozattak, 's mind a' mai napig teljes erejükben vannak. A' kérdésben lévő alaptörvények rövid kivonata im ez:

a) *A' fekvő birtokokat illető jogról.*

Minden fekvő jószág a' Végvidéken, mellyet egyesek, vagy több családok birnak, katonai szolgálathoz kötött örökös birtoknak tekintetik, mellynek teljes használata a' birtokosnak örökösen át van engedve, az összes végvidéki kötelezletések teljesitése mellett. Mellynél fogva a' végvidéki birtok nem változó, mellyet az elöljárók tetszésük szerint elvehetnek, 's másnak adhatnak, hanem valóságos örök használatú birtok, fenmaradván a' fejedelemnek fő tulajdonosi joga. — Mivel a' birtok ingyen teendő katonai szolgálathoz van kötve, ennélfogva jószágot is csak az szerezhet, ki magát a' közönséges végvidéki szolgálatra leköti; innen a' végvidéki tisztek, tisztviselők, 's katholikus papok csupán házat, 's legfeljebb 1 hold kertet vehetnek; a' mesteremberek, kik a' végháztól külön laknak, a' varasdi, magyar, 's német bánsági végvidékeken csak 3, egyébb vidékeken 2 hold földet szerezhetnek; a' kereskedők legfelsőbb jóváhagyás mellett annyi földet vásárolhatnak, melly gyárok és raktárak épitésére elegendő; 's végre, a' tisztek fiai, kik a' közönséges végvidéki szolgálat felvétele mellett jószágokat vesznek, atyjok házánál nem lakhatnak, sem azon században, mellyben a' végház esik nem szolgálhatnak, hanem más századba rendeltetnek.

Haszonbérlés, zálogvevés szinte tiltatik mindennek, ki végvidéki szolgálatot nem tesz; egyébiránt szőlőskertet kibérleni vagy zálogba venni szabad idegennek is, 's pedig mindenkor, árvák jószágait azonban csak akkor, ha ezekért valamellyik végház illendő haszonbért nem igérne. — A' végőrök minden korlátozás nélkül akarmennyi jószágot vehetnek; a' keresettekről szabadon rendelkezhetnek a' törvény értelmében; de földjeiket, olly czélra, melly az egész státus javát munkálják,

p. o. útakra, stb, tartoznak átengedni illő kárpótlás mellett, valamint lakházaikat is mással felcserélni, ha az valamelly helységtől messze esik, 's lappangóknak menedékhelyül szolgál.

A' végházak fekvő vagyona elosztatik *törzsökbirtokra*, és *maradékföldre*. Amaz áll a' házi belső telekből, melly 1 holdnyi kiterjedésű, 's a' külső állományból, melly a' különböző végvidékeken különböző. Névszerint:

	a' károlyvárosi és báni végvidéken 's az oláh illyrus ezeredben			a' varasdi és magyar végvidéken, 's a' német-bánsági ezeredben		
	Föld,	Rét,	össz.	Föld,	Rét,	össz.
Holdját 1600 [] ölével számitván.						
Egész állomány	18	6	24	24	10	34
Három fertályos állomány	13 1/2	4 1/2	18	18	7 1/2	25 1/2
Fél állomány	9	3	12	12	5	17
Negyed állomány	4 1/2	1 1/2	6	6	2 1/2	8 1/2

A' maradékföldekhez tartoznak az állományhoz nem számitott többi földek. *) A' törzsökbirtokot megcsonkitani, felosztani 's rendesen eladni is nem szabad, 's ha eladását némelly törvényes eset megengedi, csak egészen, osztatlanúl eladható. Igy szinte haszonbérbe adni, elzálogositani, 's rá törvényes zálogot itélni tilalmas, 's ha szükség esetében a' törzsökbirtokon kivűl más vagyon nem volna, csupán a' függő jövedelem egy harmadának zálogositása engedtetik meg. Ha pedig a' végház mind dolgozó személyekben, mind vagyonban nagyon alászálna, akkor a' törzsökbirtokot, vagy részét a' végház feljavulásáig haszonbérbe lehet adni; de ha erre egy hamar kilátás nincs, 's a' végház többet bir negyed állománynál, azon esetben a' feleslegest eladhatja vagy zálogosithatja; 's csupán a' legutolsó szükségben adathatik el a' fenmaradt negyed állomány. A' maradékföldeket ellenben szabadon lehet haszonbérbe adni, elzálogositani;

*) 1819-ben volt 14,441 egész állomány, 13,798 három fertályos, 16,726 fél, 25,872 negyed állomány, 7555 pedig nem érte el egészen a' negyed állományt. Ezek szerint törzsökbirtok volt 1,193,304 hold, maradékföld 759,758 hold, 's ezek közt 108,856 hold szőlős és gyümölcsöskert.

eladni, de mindég az ezerednek teendő jelentés mellett. Szőlőskertek törzsökbirtokhoz soha sem számittatnak, a' házi telken kivűl lévő gyümölcsösök pedig csupán akkor, ha ezt magok a' végházak kérik.

A' legelő egyik végháznak sem privát tulajdona, hanem az egész községnek olly feltétellel engedtetik — által, hogy ebből az ezered némelly földben szükölködő végőrnek szakithatki földeket, vagy a' gazdasági ipar előmentével a' község egyes tagjai közt fel is osztathatik.

Szántóföldből rétet, 's rétből szántóföldet szabadon csinálhatnak a' végőrök, de szőlőskertet csak elébb müveletlen állapotban fekvő, vagy szántóföldeknek 's réteknek nem forditható telkekből lehet késziteni. Ki maradék földjét a' rendes ugar után 3 esztendeig müveletlenül hagyja, ha megintés után egy évig szinte nem müveli, azt elveszti, 's más munkásabb végháznak ajándékoztatik. A' müveletlenül hagyott törzsökbirtokokra nézve, különböző kénszeritő eszközök rendeltettek.

Egy társaságban élő végház férjfiainak a' végház ingatlan birtokához egyenlő jog adatik, kivévén a' cselédeket; 's egyik vagy másik elmenetele vagy halála esetében a' megmaradtak örökösödnek. A' férjfiak nem létében az asszonyokra szál az örökség, ugyancsak a' fentirt móddal, de ezek közűl legalább egy, tartozik olly férjfihoz menni, ki a' végszolgálatra alkalmatos. Ha az utolsó asszony, nem olly férjet választana, ki magát a' végszolgálatra lekötelezni kivánná, akkor köteleztetik birtokát 2 év lefolyása alatt eladni. Az egész végházi társaság kihaltával, az utolsó birtokosnak férjfi rokonai örökösödnek az austriai törvény szabályai szerint, de mindég csak ollyanok, kik magokat a' végszolgálat alá vetik, mert különben minden atyafiság daczára kizáratnak Azonban a' közönséges végvidéki állapotból feljebb ment tiszteknek, és tisztviselőknek megengedtetik az örökösödés, igy szinte a' magyar birodalombéli atyafiaknak is, ha megmutathatják, hogy a' kérdésben lévő birtok ősi örökségből szereztetett; de mind a' két esetben tartoznak az örökösök vagy végvidéki szolgálatra lépni, vagy az örökséget két esztendő alatt eladni. — Földekről, 's a' törzsök állományhoz tartozó házakról végrendeletet senki nem tehet, hanem illető örökös hiányában ezek a' Végvidékre szálnak.

Ellenben a' végház utolsó ivadéka nem az állományhoz tartozó épületeit végőröknek, marháját, 's más ingó vagyonát pedig minden különbség nélkül akárkinek hagyhatja, Végrendelet nem létében a' közönséges örökösödési rend áll-be.

b) *A' végőröknek tudomány — mesterség — 's kereskedés üzhetési jogáról.*

Nem czéhes mesterséget mindenik végőr szabadon üzhet, csakhogy a' rendes végházi dolgokat el ne mulaszsza. Czéhes mesterségre, melly a' kézmüvest kirekesztőleg foglalatoskodtatja, csak ollyan végvidéki siheder eresztetik, ki a' katonai vagy más nehéz földmüvelési szolgálatra alkalmatlan; a' nagy erővel járó kézmüvekre azonban tökéletes erejű ifjú is bocsáttatik, de köteles megtanult mesterségét a' Végvidéken folytatni. A' czéhes mesteremberek a' legközelebbi katonai községi, vagy fő tiszti karral ellátott város czéhjei közé iratnak. — Mindenféle nemű marha és gabona kereskedés a' végőröknek szinte megengedtetik; valamint a' törökökkel a' cserekereskedés is mind nyers termékre, mind más portékára nézve; de más szomszédokkal csak nyers terméket nyers termékkel lehet kicserélni. A' lábán lévő gabona, bor, vagy széna termés eladása tilalmaztatik. A' gyártott vagy colonialis portékákkal való rendes kereskedést, az illető hadi parancsnokságok (Generalcommanden) az ezeredek kihallgatásával, csak a' szükséges tőkével biró kereskedőknek engedik-meg. — Mind azon kézmüvesek és kereskedők, kik külön laknak, 's nem végházitársaságban, magok személyeire nézve a' katonaságtól szabadok, de gyermekeik nem. Testiképen, csak rendes ezeredi törvényes itélet következésében szenvedhetnek büntetést. — Felsőbb iskolákba a' jó elmetehetségű katholikus ifjak minden korlátozás nélkül kieresztetnek, ha magokat papi hivatalra szánják; de ha időközben ettől kedvek elesnék, tartoznak visszatérni, hol aztán tehetségeikhez mérsékelt alkalmazást nyernek. A' nem egyesült óhitű ifjakból csak annyi számmal választatnak papi hivatalra, mennyi az 1779. jul. 16-ról szóló, 's az illyrusokat illető kegyelmes királyi válasz értelmében szükségesképen megkivántatik.

c] *A' végházi-társaságról.* (Haus-Communion).

Hogy a' végházak gazdasága, a' fegyver alatt álló férjfiak távollétében is rendesen mehessen, több embereknek együtt lakása szükséges, 's az illyen egy végházban élők, *végházi-társaságnak* neveztetnek. Ennek tagjai mind azok, kik egy végházhoz iratnak, akár egy köz atyától származzanak, akár csak úgy vétessenek-fel. A' háznak legöregebb férjfi tagja, ha különben nem rosz viseletű, vagy jelenleg fegyver alá beirva nincs, ugy tekintetik, mint háziatya. Ennek kötelessége az egész házi család erkölcsére, nyugalmára, 's a' rendre fel vigyázni; a' gazdaságot vezetni, 's a' munkát a' tagok közt felosztani, a' termékeket jó helyre eltenni, a' ház szükségein felül megmaradtakat pénzzé tenni, stb. Fontosabb esetekben, mint föld-eladás, vevés, zálogitás, kölcsönvétel, stb. a' háznak érettkorú férjfiait is tanácsadás végett megkéri, vagy a' dolgot szavazatra bocsátja. A' háziatya neje, vagy ha nincs, a' ház legidősebb asszonya ismét a' nőnemre, 's a' belső háztartásra ügyel fel, 's az illető tagok, mind ennek mind a' háziatyának engedelmességgel tartoznak. — A' végház tagjainak, a' végház vagyonához egyenlő jogok, de a' munkához is egyenlő kötelességek van. A' mit közös erővel kerestek, azt, lehuzván elébb a' háztartási költségeket, magok közt feloszthatják, ugy mindazáltal, hogy a' háziatyának 's anyának kétannyi rész járúl, 's a' fegyver alatt álló tagnak is része kiadatik, akár otthon, akár hadi szolgálatban lett légyen. A' házi munkák elvégeztével, ki ki maga részére is munkára mehet, de erre a' háziatyától engedelmet kell kérni, 's a' keresettnek egy részét a' köz pénztárba beadni. Gazdaságot senki külön nem folytathat, földet, marhát nem tarthat, hanem ha illyeket akármelly úton kapott, vagy ki kell lépni a' végházi-társaságból, vagy a' javakat eladni. Azonban forgó vagy tőkepénzt, 's bútorokat mindenik tag maga részére is tarthat-meg, 's ezekről szabadon rendelkezhetik halál esetére is; vagy végrendelet nem létében az austriai törvények értelmében a' rendes örökösödés áll-be, minden tekintet nélkül a' végházi-társaságra.

Kevés tagokból álló végházak, egész családokat vehetnek be társaságukba, de mindenkor az ezered engedelmével, mert

különben csak cselédeknek tekintetnek. Társasági tag a' végháztól csak akkor válhat-meg, ha e' miatt a' végház gazdasága nem szenved tetemesen, ha erre a' háziatya 's az ezered engedelmet ád, 's ha a' végházzal elébb számadását bevégzi. Ezen eseteken kivül, a' végházat elhagyó, szökevénynek tekintetik, 's mint illyen kapja-ki büntetését, 's darab időre vagy a' sor katonasághoz, vagy a' tábori kocsisokhoz adatik. A' végháztól kilépő, a' végház javaihoz való jogát azonnal elveszti, de a' közönséges végházból feljebbment tisztek és tisztviselők, azon esetre, ha nyugalomra lépnek, vagy a' szolgálatból elbocsáttatnak, elébbi jogaikat újonnan visszanyerik.

d) *A' végőrök katonai kötelességéről.*

A' fegyverfogható végőrök mindnyájan személyesen köteleztetnek hadi szolgálatot tenni, még pedig mind az ország határain belől, mind azokon kivül. A' fegyverfoghatók hányadik része szálljon táborba, 's miképen váltassanak-fel, ez a' fejedelem tetszésétől függ. Mindenik végház, tartozik a' fegyver alatt álló tagját, a' cordonon, 's a' belső ezeredi szolgálatokban élelemmel tartani, nagy és kis háziruházattal ellátni, családját otthon élelmezni, 's vele jól bánni; melly terhekért a' végháznak minden szolgálatban lévő fegyverestől, az őrmesterektől lefelé számlálván 12 p. fr. engedtetik-ki az adóból, vagy ha az adó ennyire nem menne, a' hiány kész pénzzel fizettetik. Egyébiránt a' szolgálatot tevő, a' kincstártól esztendőre ingyen kap egy pár bakkancsot, 's ingyen kapja a' bőr készületeket, fegyvert és lőszereket. Ha hadigyakorlatok végett táborba kell szállani, vagy ezeredén kivűl menni, akkor a' szemle napjától, vagy ennek nem létében a' valódi kiállástól kezdve, a' hazamenetelig, a' sor katonaságnak járulni szokott élelmezést 's zsoldot nyer. Ha pedig harczpiaczra kell kiállni, akkor az emlitett élelmezésen felűl, katonai kincstári ruházatot kap, 's háború végéig ezt rendesen veszi, 's midőn visszatér, ingyen tulajdona marad; 's ha maga házi ruházatában lép harczpiaczra, akkor ezért előleges becsű szerint kárpótlás adatik. A' végház, minden ellenség előtt álló tagjáért, a' kincstári élelmezés napjátol kezdve, ennek utolsó napjáig, vagy addig mig a' táborba szálltak sorai közt áll — évenkint 6 fr. kap, melly vagy az adóból húzatik-le, vagy kész pénzzel kifizette-

tik; azon fegyver alatt álló tagjáért pedig, ki háború alatt otthon marad, az adóból 12 fr. engedtetik-el évenkint, a' katonai bejegyzéstől kezdve számlálván mind addig, mig vagy kincstári élelmezés alá jut, vagy szolgálni megszűnik, melly idő alatt azonban a' szokott békeidei tartás a' végház kötelességévé válik. Ha fegyver alá rendesen be nem jegyzett végőr használtatik cordoni, vagy más katonai szolgálatra, akkor ennek tartásáért a' végház naponkint 4 kr. kap ezüstben; rablók kergetésére azonban mindenki ingyen tartozik fegyvert fogni. A' harczpiaczon, vagy béke idején is rendes katonai szolgálatban lévő végőrök hadi törvény alatt állnak, de ez, szolgálaton kivül, sem a' bejegyzett, sem a' be nem jegyzett végőrökre nem alkalmaztatik.

e) *A' kincstári és községi ingyenmunkákról.*

Útak csinálására, folyók tisztitására, kincstári épületek jókarban tartására, kancelláriák, őrházak, 's fa deputatummal biró személyek számára megkivántató ölfák vágására, 's hazahordására, 's más köz jóra szolgáló intézkedésekre, a' horvát és magyar végvidékeken mindenik végház tartozik bizonyos számú ingyen munkálatot tenni, még pedig minden hold szántóföldtől és réttől évenkint egy egész napi kézi, és egy félnapi marhás napszámot szolgálni. Tisztek, tisztviselők, 's kik nem a' lekötelezett végőrökhöz tartoznak, minden hold utáni szolgálatot megválthatnak 25½ krajczárával; kézmüvesek és kereskedők a' megváltáson kivűl, még 2. f. 40 kr. fizetnek évenkint. Kivétetnek az ingyen szolgálat vagy megváltás alól: a' tisztek 's tisztviselők járandóságokhoz kapcsolt házi kertjeikre nézve; a' kath. papok bizonyos mennyiségű rétektől, 's a' pópák parochialis földjeiktől; a' klastromok, mennyire szabad földeket birnak; a' bejegyzett fegyver alatt állók végházai, még pedig egy őrmester után 10 holdtól, káplár, ezeredidobos után 8 holdtól, szabados, 's dobos után 6 holdtól, közember, ács, 's t. b. után 5 holdtól; az elaggott 's rokkant katonákra nézve szinte azon kedvezés engedtetik a' végházaknak, mint a' valódi fegyverviselők után. Háborúban, ezen kedvezés kétszeresen számittatik. — A' közmunkára hajtott végőrök apr. 15 's sept. 1. közt reggeli 5 órától, esti 7 óráig, mart. 1. 's apr. 15 és sept. 1. 's october 15. közt reggel 7 órától, esti öt óráig tartoznak

szolgálni. Apr. 15 's sept. 1. közt délben két órai pihenés, 's sept. 1. és apr. 15. közt egy órai szűnidőengedtetik. A' mesteremberek szokott munka 's pihenő órájikat tartják-meg. Ha a' munka helye, a' falutól egy órai járásnál messzebbre esik, a' felesleget, a' munkaidőhöz számitják. Nyáron 6 órai, télen 4 órai távolság egy: napba vétetik. Az egyik esztendőről fenmaradt napszámot, másik következő esztendőre át nem irják. — A' körülmények megengedtével a' közönséges végőrök is megválthatják napszámaikat, még pedig minden hold utáni szolgálatot 16 krajczárért, 's e' pénz olly köz munkákra fordittatik, mellyeknek bevégzésére a' rendes ingyen szolgálatok nem elégségesek, 's ekkor az illyen pénzes napszámra kirendelt végőr egy gyalog napszámtól, 's egy dolgozó marhától 20 kr. kap; azonban illy pénzes munkára is nem lehet a' végőrt többre szoritani, mint évenkint 12 napra, 's egy marhát 3 napi szolgálatra, ugyhogy ha e' napszámok nem elégségesek, a' nagyobb számért majd az illető general-commandónak, majd a' fő hadi tanácsnak kell jelentést tenni. Nagy munka (aratás, vetés) idején, a' robotra hajtás tiltatik.

A' bánsági végvidékiek csupán az ezered pénzeit, a' hadi szereket, katonai ruhákat, ágyúkat tartoznak ingyen szállitani az ezered határain belől, a' többi fenelőszámlált ingyen munkák helyett azonban a' legelőtől fizetnek bizonyos taksát, mellytől a' többi végvidékiek szabadok. E' taksából, mindenik végház: egy őrmester után kevesebbet fizet 2 f. 40 krajczárral, káplár, csapatvivő (Führer), ezeredidobos után 2 f. 8 kr., szabados és dobos után 1 f. 36 kr., köz legény, ács, 's t. b. után 1 f. 20 kr. Ezen kedvezés háború idején kétszeresen számittatik.

A' kincstári ingyen munkákon kivűl, vannak még más ingyen munkák is, — mellyek az egyes községek köz szükségeire, 's némelly egyes elszegényedett vagy megkárosodott végőrök felsegélésére forditttatnak. A' munka a' dolgozó férjfiak, 's vonómarhák számához aránylagosan van felosztva, úgy mindazáltal, hogy egy dolgozóra évenkint 8 gyalog napszámnál, 's egy vonómarhára 4 napszámnál több ne essék, 's e' számot csak rendkivüli esetekben, a' general-parancsnokság engedelmével lehet feljebbemelni. Felmentve vannak e' munkától a' bejegy-

zett fegyverviselők, a' helység előjárói, 's magtárak felügyelői. A' kereskedők, kézmüvesek, 's honoratiorok minden gyalog és marhásnapot megválthatnak 20 krajczárért, melly a' község pénztárába adatik.

f) *A' földadóról.*

Minden végvidéki földbirtokos, kivévén a' törvény által kivétetteket, földjétől rendes földadót fizet, 's pedig a' közönséges végőrök osztályához tartozó, egy 1600 [] öles holdtól

Szántóföldtől és Legelőtől:

	1. Osztályban.	2. Osztályban.	3. Osztályban.
A' károlyvárosi végvidéken . . .	20 kr.	16 kr.	12 kr.
A' varasdi végvidéken . . .	30	26	20
A' báni végvidéken	27	22	16
A' gradiskai ezeredben , . .	28	24	18
A' bródi, péterváradi ezeredben 's a' csajkások zászlóaljában . .	30	26	20
A' német-bánsági ezeredben . .	32	26	20
Az oláh-illyrus ezeredben . . .	32	26	18

Legelőtől:

	1. Osztályban.	2. Osztályban.	3. Osztályban.
A' német-bánsági ezeredben . . .	32 kr.	26 kr.	20 kr.
Az oláh-illyrus ezereдben . . .	26	20	14
A' többi végvidékeken		semmit	

	Szőlőktől. (Osztály nélkül)	Gyümölcsösöktől. (Osztály nélkül)
A' károlyvárosi végvidéken. . .	1 fr.	30 kr.
Varasdi végvidéken	1 fr. 30 kr.	40 kr.
Báni végvidéken	1 fr. 30 kr.	35 kr.
Magyar végvidéken	1 fr. 30 kr.	40 kr.
Bánsági végvidéken	3 fr.	40 kr.

Minden más földbirtokos, ki nem a' közönséges végőrökhöz tartozik, vagy törvény által nincs kivéve, földjeitől 's szőlőitől, stb. a' fenirt adót kétszeresen fizeti; csupán a' bánsági végvidéken, a' szőlőktől, a' vármegyei lakosokat kivéve, min-

den más csak 3 forintot ád. E' kettőztetett adó, főképen olly végőrök felsegélésére fordittatik, kik marháikat, vagy gazdasági szerszámaikat szerencsétlenség által elvesztették. — Mentve vannak minden földadótól: a' fő tisztek, tisztviselők házi és gyümölcsöskertjei, mellyeket járandóságban birnak; a' nem egyesült óhitüek pópáinak egyházi állományai, vagy ha illyenek nem volnának, e' helyett 24 hold szántóföld, 10 hold rét, 's a' Bánságban 8 hold legelő; a' kolostorok földjei, mellyek törvényesen szabadittattak-fel; olly telkek, mellyek adó alatt nem volt legelőkből csináltattak szántóföldeknek, réteknek, szőlőknek, 's t. b., — 6 esztendő leforgásáig.; 's t. b.

g.) Az iparadóról.

Ki a' Végvidéken valami haszonhajtó iparágot űz, vagy e' nélkül a' legfelsőbb oltalomban részesül, tartozik ezekért a' végvidéki pénztárba bizonyos mennyiségű adót fizetni. Név-szerint a' kereskedők és kalmárok 4 osztályra szakittatván, amazok fizetnek első osztályban 40, másodikban 32, harmadik-ban 26, negyedikben 20 forintot; ezek első osztályban 16, másodikban 12, harmadikban 9, negyedikben 6 forintot. Az, ki a' magyar és bánsági végvidékeken legalább is 12 fr., a' horvátban 6 fr. iparadót nem képes fizetni, kereskedőnek, vagy kalmárnak be sem irathatik, 's nem kereskedhetik. Müvé-szek, 's kézmüvesek szinte 4 osztály szerint fizetnek adót, t. i. 10, 8, 6, 4 forintot, 's ki magyar és bánsági végvidékeken legalább is 6, 's a' horvátban 4 fr. adót nem fizethet, az kéz-müvesnek nem tekintetik, hanem ha földdel bir, mint valóságos végőr, ha nem, mint personalista, oltalomadót ád, 's mester-ségét csak ugy üzheti, mint egy rendes kézmüves segédje. Kéz-müvesek, kik egyszer'smind kereskednek, kereskedői adót; keres-kedők, kik portékákon kivűl, marhával, 's t. b., kereskednek, ezért ujabbi adót tartoznak fizetni. Olly végvideki lakosok, kik külön családot képezvén, sem valami iparágot nem üznek, sem földeket nem birnak, — oltalomadó alá esnek, melly évenkint forintot tesz. A' végvidékekből származott nőtelen szolga, 's nőtelen mester és kereskedőlegények minden adótól szabadok. Ellenben nem végvidéki szolga, kézmüveseknél és kereskedők-nél 2, végőröknél 1 forintot fizet évenként. Az oláhillyrus eze-

redben megtelepedett zsidók, vagyonokhoz képest 8, 6, vagy 4 forint adóval terheltetnek, 's ezenfelül, ha kereskedők, vagy kézmüvesek, a' fen emlitett ipar adót is tartoznak megfizetni. Olly malmok, mellyek nem csupán a' házi szükségre való lisztet őrlik, szinte adó alá vonatnak, 's a' nagyobb vagy kisebb mennyiség, a' kerekek száma után határoztatik-meg.

III. SZAKASZ.

15. §. Alaptörvények, mellyek az erdélyi végvidéket illetik.

Az erdélyi végvidék szerkezete, főképen az 1764. mart. 24. és 1766. november 12-ről szóló alapszabályokon nyugszik; ezek után pedig az 1770. apr. 23. 's novemb. 9, 1773. apr. 24, 1766. decemb. 21, 1777. apr. 19, 1807. octob. 5, 1808. januar. 7, 1817. october 9-kén kiadott rendeletek legfontosabbak lehetnek. Rövid tartalmok ezeknek következő:

A' székelyek fegyverrel foglalván el földjeiket, ezeket teljes tulajdonosi joggal birják, 's igy nem feudomok; hanem egyszer's mind született katonák lévén, jószágaikkal való szabad bánásban némikép korlátoztatnak. Nevezetesen ezeket el nem adhatják, vagy zálogosithatják, hanem legnagyobb szükségben is csak részét idegenithetik-el, elöjáróik tudtával; ezekről halál esetében nem rendelkezhetnek, hanem minden földbirtok előlegesen férjfi ágat illetvén, legelébb is a' fiúk örökösödnek, ezek nem létében a' leányok, ezek kihaltával a' mellékági atyafiak, végre ezek sem lévén, a' szomszédok, 's igy a' fiskusra soha sem szállanak. A' leányok csak ugy tarthatják meg örökségeiket, ha végőrhöz mennek férjhez, különben, szinte mint a' provincialista atyafiak, tartoznak fekvő birtokaikat illő becsű szerint (juxta condignam aestimationem) végőröknek adni-el, fenmaradván a' legközelebbi végőr atyafinak elsőségi joga. Végvidéki származású tisztek és tisztviselők magok részeiket birhatják, de gyermekeik kötelesek végőri szolgálatot tenni, vagy fekvő jószágaikat végőröknek eladni. Ezt kell érteni a' nem katholikus papokról is. A' katholikus papok,

akarhol lakjanak, örökségeiket megtarthatják, mellyek haláluk után a' legközelebbi atyafira szállnak. Szerzetesek, fekvő jószágokban nem örökösödnek. Valamint a' provincialisták, a' végvidéken házasság, vagy örökség által kapott fekvő birtokaik helyett pénzzel tartoznak megelégedni; ugy a' székely végőröket is polgári igazgatás alatt lévő birtokaikért pénzzel fizetik ki.

Az oláh végőrök vagy nemesek 's nemesi földeket birnak, vagy némtelenek 's olly földeket mivelnek, mellyeket a' fejedelem a' kincstári jószágokból szakitván ki, örökös katonai köteleztetés terhe alatt adott által. Az első rendbeli végőrök, mint valóságos magyar nemesek, magyar nemesi szabadsággal 's törvényekkel birják földjeiket. Ezt kell érteni a' székely huszár ezeredhez tartozó nemes közönségekről is. A' második rendbeliek nem valóságos birtokosai földjeiknek, hanem csak haszonvevői, mind addig, mig a' birtokhoz kapcsolt katonai kötelességeknek megfelelnek, vagy megfelelhetnek. Innen, ha semmi törvényes férjfi örökösök nincsenek, vagy csak leányok maradnak, vagy ha a' család máshová költözik: a' végvidéki birtok is mind annyiszor a' k. kincstárra visszaszál, 's a' fejedelem erről szabad tetszése szerint rendelkezhetik. Ugyan ezen okból a' végvidéki földeknek eladása, elzálogositása bizonyos korlátok közé szorittatik, p. o. nem végőrnek eladni soha sem szabad, végőrnek pedig csupán felső engedelemmel. Egyháznépet, melly mag nélkül való kihaláshoz közel áll, gyermek fogadás, házasság, egy családhoz való iratás által ismét meg lehet népesiteni, de mindég az illető general-parancsnokság engedelmével.

Az erdélyi végőrök, kik provincialistákkal vegyesen laknak, a' legelőt, erdőt is vegyesen használják, de az ugy nevezett *revindicált hegyek*, mellyek 1769-ben a' szomszéd Oláh és Moldva országoktól, határigazitás alkalmával visszaszereztettek, kirekesztőleg a' végőrök sajátjai, még pedig olly móddal, hogy ezeket a' 2-ik oláh ezered maga használja legelőnek, a' többi ezeredek ismét haszonbérbe adják, 's a' bevett pénzt részint katonai ruhák szerzésére, részint szegényebb, szerencsétlenséget szenvedett végőrök gyámolitására forditják. — A' vegyes helységek királyi jövedelmeiben, aránylagosan a' katonai kincstár is részesül, kivévén a' székely, 's némely első

oláh ezeredbeli közönségeket. — Ingó javakról, 's a' végvidékhez nem tartozó ingatlan vagyonokról minden erdélyi végőr az ország törvényei szerint szabadon rendelkezik. — Rendes mennyiségre szabott katonai állományok (sessiones) Erdélyben nincsenek; mert a' végvidék felállitása alkalmával a' székelyek, 's nemes oláhok földjeiket megtartották, 's azokat a' törvényes örökösök most is feloszthatják; *) a' nemtelenek pedig, kik a' k. kincstártól kaptak földeket, a' kamarai birtokot minden helységben annyi felé osztották, a' mennyi család jelentette magát katonai szolgálatra. Ez tehát igen lényeges különbség az erdélyi, 's más részről a' magyar és horvát végvidékek közt; valamint az is, hogy az erdélyi végvidéken minden földbirtokot illető perek az ország rendes törvényszékein vétetnek-fel, holott a' magyar és erdélyi végvidékeken mind ezek a' katonai itélőszékek alá tartoznak. Illy nemű különbségek számosabban vannak a' többi viszonyokra nézve is. Igy p. o. az erdélyi végőr a' földművelésen kivűl minden más mesterséget és kereskedést szabadon űzhet; magát tudományokra adhatja, de már felsőbb engedelemmel; papi hivatalt is szabadon választhat; rendes végházi társaság (Haus-Communion) itt nincs, hanem ez legfelebb abba határoztatik, hogy egy háznéphez több családok iratnak össze, 's háziatya, házianya is van, de közös birtokról, köteleztetésekről, 's t. b., szó sincsen. A' katonai kötelességeket mi illeti, mind az, mit fentebb a' magyar és horvát végőrökről, a' katonai szolgálatra, házi és katonai rendes ruházatra, fegyverre, hadiszerekre nézve mondottunk, az erdélyi végőrökre is alkalmazhatók; de ellenben itt a' valósággal fegyverben állókért a' végházak semmi zsold-járandóságot (a' magyar végvidékeken minden fegyveresért évenkint 12 fr. járul) nem kapnak, mivel itt adót valóságos végőr, 1801-ik évi nov. 1-től fogva nem fizet, hanem a' birtokos kereskedők, kézművesek vagy földművelők, kik személyesen nem katonáskodhatnak, vagy mást tartoznak magok helyett állitani, de csak végvidékit, vagy bizonyos pénz mennyiséget fizetnek, 's

*) Ezt ugyan a' székelyekre nézve az 1770-iknek apr. 23-ról költ k. parancsolat megtiltja; de e' törvénybe ütközvén, szigoruan meg nem tartatik.

ezt azok is, kik zsellérek 's birtoktalanok lévén, személyesen nem katonáskodnak, hanem némi csekély oltalmi - adót fizetnek. Továbbá a' különbség itt abban is áll, hogy az erdélyi végőr nem csak az ezered határán kivűl, hanem még a' cordoni szolgálatban is rendes zsoldot kap (a' gyalog 4 kr., a' lovas 8 kr.), 's ennélfogva ingyen csak a' belső ezeredi szolgálatot teszi. Egyébiránt, szinte mint a' többi végőrök évenkint a' kincstártól egy párt topánkát, 's a' huszár egy pár csizmát ingyen kap; továbbá a' huszár, béke idején maga tartozik lovat venni, melly ha háborúban elvész, kincstári költséggel visszatéríttetik; ha pedig rablók kergetésében, vagy más katonai szolgálatban romlik - el, ez esetben 25 fr. kárpótlás járul. A' lovas levélhordók ezeredjek határain kivűl, lótartásra naponkint nyáron 4, télen 8 krajczárt kapnak. Végre, mivel az erdélyi végezeredek népessége, a' terhes szolgálathoz képest igen csekély: ennélfogva itt még a' háziatyák is fegyver alá be szoktak jegyeztetni, 's a' sor reájok kerülvén, tartoznak a' cordoni szolgálatot megtenni. — A' mi a' közmunkákat illeti, errenézve a' regulamentumok felszabaditják az erdélyi végőröket, minden nyilvános és rendkivüli tehertől, katonai szállásadástól, mennyire ez saját tisztjeiknek nem szükséges, gyalog és marhás robottól, ingyeni forsponttól, kivévén a' szükséges belső fuvarozásokat. Azonban mind ezek ellenére is, köteleztetnek némelly köz jóra czélzó munkákat tenni, részint ingyen, részint fizetés mellett, valamint a' helységek közmunkái is ingyenteendők.

HARMADIK RÉSZ.

A' Katonai Végvidék Igazgatása.

I. SZAKASZ.

16. §. Felosztása.

A' Magyar Katonai Végvidék elosztatik 6 *generálságra* mellyek ezek: I. *károlyvárosi*, 2. *báni*, 3. *varasdi*, 4. *magyar*, vagy mint hibásan neveztetik *szlavoniai*, 5. *bánsági*, 6. *erdélyi*. Ezek ismét felosztatnak 17 gyalog ezered vidékre, 1 lovas ezeredre, és 2 zászlóaly vidékre, minden ezered ujolag elosztatik 12 *), 's a' zászlóalyak mindenik 6 századkerületre (compagnie.) Nevezetesen a' károlyvárosi generálság magában foglalja a' *likkai*, *ottosaczi*, *oguliní*, és *szluini* ezeredeket; a' báni az *első báni*, és *második báni* ezeredet; a' varasdi a' *szent-györgyit* és *kőrösit*; a' magyar a' *gradiskait*, *brodit*, *pétervárádit*, és a' *csajkások* zászlóalyát; a' bánsági a' *német-bánsági*, 's *oláh-bánsági* ezeredet, és a' *bánsági-illyrus* zászlóalyat; az erdélyi az 1-ső és 2-ik székely, 1-ső és 2-ik oláh ezeredeket, 's a' székely huszár ezeredet. Végre az ezeredek vidékeitől egészen függetlenek a' következő városok, vagy a' mint itt nevezik: szabad katonai községek: Brod, Carlopago, Bellovár, Fejértemplom, Iwanich, Kosztainicza, Páncsova, Pétervárad, Petrinia, Karlovicz, Zeng, Zimony.

*) A' székely huszár ezer 8 század-kerületet (escadron) foglal magában.

II. SZAKASZ.

IGAZGATÁSI-TESTÜLETEK.

17. §. Községek.

A' magyar és horvát végvidékeken minden falu vagy mezőváros a' helységöregei által képviseltetik, kik az összes családfőktől választatván, hivatalukban a' század-parancsnokság által erősittetnek-meg. Számok, a' népességhez képest kisebb, vagy nagyobb; egyébiránt fedhetetlen életű, mennyire lehetséges irás-olvasás tudó férjfiaknak, és kiszolgált katonáknak kelletik lenni. Ők vigyáznak fel a' községi csendre; köz bátorságra, rendre; ők kezelik a' község vagyonát a' század parancsnokság felügyelése alatt; 's ennek egyszer'smind segédkezet nyujtanak a' közadó behajtásában, a' végőröknek köz munkákra való kirendelésében, 's t. b. A' helységöregein kivül mennyire csak a' faluk száma megengedi, minden községben van egy *állomási-parancsnok* is, ki vagy egy ezeredbeli fő-tiszt, vagy ha a' faluk kicsinyek és számosak szinte ezeredbeli altiszt szokott lenni. Ezek által közöltetnek a' felsőbb rendeletek a' helységöregeivel, ha azok már a' századi rendes bejelentések (Compagnie Rapport) alkalmával tudtokra nem estek volna; 's ezek viszik a' felügyelést az egész helység dolgaira. A' köz kihirdetések vasárnapokan vagy ünnepeken, az isteni tisztelet után szokták megtétetni, egy nagyobb terjedésű köztéren. — Az erdélyi végvidéken a' végőrök vegyesen lakván a' provincialistákkal: a' községi igazgatás is ugyan az, a' melly a' vármegyékben, vagy székekben divatozik; t. i. a' birák és esküttt emberek képezik az elöljáróságot, a' székelyeknél pedig mind a' végőrök, mind a' provincialisták részéről különös falubiró választatik. — A' taksális helyeken van egy biró, több senator, albiró, jegyző, levéltárnok, 's t. b. A' székely ezeredek, és az első oláh ezered vidékébe eső privilegiált városok elöljáróit az erdélyi fő kormányszék erősiti meg hivatalukban, ha a' katonai-hatoság választásuk ellen kifogást

nem tesz; 's ekkor minden köz dolgot az ország törvényei és szokásai szerint intéznek-el. Mint végvidéki helyek azonban, azon ezered hatósága alá tartoznak, mellynek vidékébe esnek.

18. §. Század-parancsnokság (Compagnie-Commando.)

Egy század vidékébe eső helységek, a' század-parancsnokság hatósága alá tartoznak. A' század parancsnoka mindég egy fő, vagy al-kapitány szokott lenni az illető ezeredi tiszti karból, kinek a' század politicai és oeconomiai dolgainak kormányzására még egy igazgatási-tiszt adatik segédül. Ezen tiszt, tiszti rangban van ugyan, nevezetesen vagy al, vagy főhadnagyi czimet visel, de hadi szolgálatot nem tesz, hanem csak a' század politicai 's oeconomiai dolgaira ügyel fel, a' százados kapitány kormánya alatt, 's innen nem az ezeredbeli hadi tisztekkel lép elő. A' századoknál lévő összes igazgatási-tiszteknek (Verwaltungsofficier) elöljárójok az igazgatási-kapitány (Verwaltungs-Hauptmann), ki az ezered fő tiszti karánál lévén, az ezeredes fő parancsnoksága alatt, az egész ezerednek politicai és oeconomiai kormányzását viszi. Ő hozzá küldik be jelentéseiket a' századoknál lévő igazgatási-tisztek, 's a' fenemlitett tárgyakra nézve ő az előadó az ezeredes elnöksége alatt tartott heti ülésekben. Az igazgatási szolgálat teljesitésére, a' század-parancsnokság rendelkezése alá tartoznak még egy őrmester, két káplár, egy irnok, 8 szabados; 's ezekenkivűl a' hadiszolgálatban lévő ezeredi fő és al-tisztek is tartoznak, érkezésekhez képest a' közigazgatásban segédkezet nyujtani. A' század-parancsnokság állomásihelyén, mellyről neveztetik el az egész század-kerület, tartatnak nagyobb bátorság okáért minden kebelbeli községek és egyházak pénztárai, a' százados kapitány és helységelőljárói, 's a' lelkész és egyházi tanácsosok pecsétjei alatt; a' század kancelláriájában pedig az összes századbeli helységek összeirási-és telek-könyvei őriztetnek. Minden politicai és oeconomiai tárgyak a' százados kapitány mint parancsnok, 's az igazgatási-tiszt elibe tartozván: ez okból kapitány elnöksége alatt, a' századnak minden fő és altiszt-

jei, 's a' helységelőljárói hetenkint rapportra összegyülnek. Itt bontatnak fel a' felsőbb parancsolatok, végzések; itt adatnak ki a' szükséges utasitások; a' perlekedő feleknek megbékeltetésök itt próbáltatik-meg, vagy e' nem sikerülvén, dolguk az ezered itélőszékére vitetik; kisebb vétkek itt büntettetnek-meg; itt fogadtatnak-el a' könyörgőlevelek. mellyek aztán vagy elintéztetnek, vagy feljebbjelentetnek; itt határoztatnak meg a' közmunkák, szolgálatok, 's t. b.; az adók be hajtatnak; egy szóval a' századnak minden köz dolgai itt intéztetnek-el. A' csupán katonai szolgálatban, a' százados kapitány legkisebbé sem köttetik az igazgató-tiszthez, hanem századának kormányát épen olly hatalommal viszi, mint a' rendes fenálló ezeredekben.

Az erdélyi végvidéknek a' vármegyéktől vagy székektől elszakitott különös kerülete nem lévén: a' végvidéket illető politicai és oeconomiai tárgyakra rendes igazgatási-tisztek nem rendeltettek, hanem ezeket csak az illető gyalog vagy lovas századok parancsnokai viszik, segitségűl szolgálván ebben a' többi ezeredbeli fő é sal-tisztek is.

19. §. Ezered-parancsnokság (Regiments-Commando.)

Az ezredes, mint az ezered parancsnoka, az egész ezeredvidékének kormányát kezében tartja, úgy mindazáltal, hogy az igazgatás külön ágaiban, melléje dologhozértő referensek adattak. Illyenek az igazság kiszolgáltatásában az auditorok, a' politicai és oeconomiai szakban az igazgatási-kapitány, az épitésben az épitési-kapitány, a' számadásokban a' számvevő. Ezeken kivűl, még az ezered főtisztkari tisztjei is (Stabs-Officiere) mint p. o. az al ezredes, és a' két őrnagy segitségűl szolgálnak. Azon hely, hol az ezredes lakik, főtisztkari helynek neveztetik. Itt vannak az igazgatás ágaihoz képest a' különböző kanczelláriák, itt laknak az illető referensek a' hozzájok tartozó személyzettel együtt, valamint itt lakik az al-ezredes is, mint a' fő ezredes helyettese, és még egy őrnagy. Az ezredes elnöksége alatt a' helyben lakó főtisztkari tisztek, 's a'

különböző szakbeli referensek minden héten gyűlést tartanak, mellyben az ezredes tartozik ugyan meghallgatni az illető referensek tiszti véleményét, de a' határozatot és végrehajtást egyedül teljes hatalommal teszi. A' csajkásoknál, 's a' bánsági-illyr zászlóalyban, a' zászlóaly parancsnoka, ki rendszerint őrnagyi vagy al-ezredesi rangban áll, van olly hatalommal felruházva, mint az ezredi vidékekben az ezredesek; az erdélyi ezeredeknél pedig, az ezredesek mellett csupán számvevő és auditorok vannak, az igazgatás többi ágait a' főtisztkari tisztek segitségével egyenesen magok intézik.

20. §. Szabad katonai városok, vagy községek.

A' szabad katonai városok vagy községek az ezeredek hatósága alá nem tartoznak, hanem saját tanácsaik által kormányoztatnak. A' nagyobb katonai községekben, mint p. o. Péterváradon, Zimonyban, Páncsován, Karloviczon a' városi tanácsot egy polgármester, két törvényszéki jegyző (syndicus), kik egyszersmind tanácsnokok, egy tanácsi jegyző, vagy mint itt nevezik városirnok, 's szinte tanácsnok, 2—5 tanácsnok, 2 irnok, 1 bátorsági biztos, segédjével együtt képezik. A' törvényes dolgokban a' törvényszéki jegyző, a' politicai és oeconomiai tárgyakban a' városirnok az előadó. A' polgármester, mindég katona, 's rendesen nyugalmazott kapitány szokott lenni, 's mind ezt, mind a' többi tisztviselőket a' felség nevezi-ki, a' polgárok csupán a' népességhez képest különböző számú külső tanácsbelieket választják. A' kisebb katonai városok, csak annyiban különböznek a' fenemlitett nagyobbaktól, hogy egy törvényszéki jegyzővel, 's némellyikben egy pár tanácsnokkal kevesebb tisztviselőt számlálnak. Azonban Zeng és Carlopago tengeri városoknak, sok tekintetben más szerkezetek van, mint a' többi katonai szabad községeknek. Igy, az első városi tisztviselő a' városbirája, kinek helyettese Zengen az al-városbiró, ez után jön három tanácsnok, kik közűl egy a' törvényes, egy a' politicai és oeconomiai dolgokat referálja, továbbá van 4 váltótörvényszéki tiszteletbeli táblabiró, 1 bátorsági biztos, 2 irnok, 1 iktató, 1 kikötői-hivatal, 1 egészségre felügyelő tanács, 's 1 ugyan e' végre

kinevezett állandó küldöttség. Carlopagón a' városbiráján kivűl, egy tanácsnokból, 8 tiszteletbeli táblabiróból, egy irnokból, 's bátorsági biztosból áll a' tanács; ezenkivül szinte találtatik egy kikötői hivatal, egy egészségi-tanács, és egy egészségi kiküldöttség.

A' polgármester, vagy a' városbiró, a' syndicusokkal (kik biráskodási tehetségekre nézve megvizsgáltatnak), város-irnokkal, 's a' többi városi tanácsnokokkal együtt minden héten gyülést tart, mellyben a' község dolgai intéztetnek-el, 's melly, ha szükséges, a' külső tanácsot is meghivja, 's avval egyetértőleg rendelkezik.

21. §. Brigádai-parancsnokság.

Az ezeredek, 's a' szabad katonai városok az illető hadi kormányszéktől függnek ugyan egyenesen, de még is közbevetve, van még egy csak felügyelő, 's igy nem igazgató hatóság, t. i. a' *brigádai-parancsnokság*. Nevezetesen minden két ezered (néha kevesebb is), 's az ezek körébe eső katonai szabad városok egy brigádát képeznek, mellynek parancsnoka a' brigadiros, ki jelenleg mindég generál-őrnagyi rangban van (ezelőtt ezredesek is voltak). Ő ügyel fel arra, minő parancsolatot kaptak az ezeredek, zászlóalyak, 's katonai szabad községek az illető hadi kormányszéktől; ő ügyel-fel ezeknek végrehajtására; az ezeredek köz jővedelmeinek árverésén jelen van; 's a' szabad katonai városokban, mint örökös királyi biztos tekintetik, 's néha tanácsüléseket is személyes elnöksége alatt tartat. Minden brigádánál egy hadibiztossági tisztviselő is találtatik. Jelenleg e' következő brigádák vannak, u. m. *Gospichon*, melly a' likkai, ottosaczi ezeredekre, 's Carlopago szabad katonai városra ügyel fel; *Károlyvároson* a' szluini, ogulini ezeredeknek, 's Zeng városának; *Bellováron*, a' varasdi, *Petrinián*, a' báni két két ezeredek 's katonai városok számára; *Vinkovczén*, a' gradiskai, brodi ezerednek, 's Brod városának; *Mitroviczon*, a' péterváradi ezerednek, csajkások zászlóalyának, Zimony, Karlovicz, Pétervárad katonai sz. városoknak; *Páncsován*, a' német-bánsági ezerednek, 's Pán-

csovának; *Karansebesen*, az oláh-bánsági ezerednek, a' bánsági-illyrus zászlóalynak, és Fejértemplomnak; *Szebenben*, az első és második oláh ezerednek; *Brassóban*, az első és második székely gyalog, 's ugyan *Brassóban*, a' székely huszár ezered számára.

22. §. Hadi-kormányszékek (General-Commanden).

Az egész Katonai Végvidék 4 hadi-kormányszék által igazgattatik, mellyek ezek: 1. *Az egyesült károlyvárosi-bániés varasdi* Zágrábban; 2. a' *szeremségi*, és mint hibásan neveztetik *szlavoniai* Péterváradon; 3. a' *bánsági* Temesvárott; 4. az *erdélyi* Szebenben. Mind ezen hadi-kormányszékeknek nem csak az illető végvidékbeli ezeredek, zászlóalyak, szabad katonai városok, hanem az egyesült károlyvárosi-báni-varasdinak a' Horvátországban, a' szeremséginek a' Szerem, Posega, Verőcze vgyékben, a' bánságinak a' Temes, Krassó, Torontál vgyékben, 's végre az erdélyinek az Erdélyben szállásoló rendes gyalog és lovas ezeredek is alája vannak vetve. — Szerkezetek egészen az, mi a' többi birodalombeli hadi-kormányszékeké, kivévén azt, hogy hátásköıök ezekénél még szélesebbre terjed. Feje a' hadi-kormányszéknek a' fő hadi-kormányzó, ki rendesen al-tábornagy (Feldmarschall-Lieutenant) és b. titkos tanácsos szokott lenni. Ezután jön a' helyettes kormányzó, ki egyszersmind osztályos generál, szinte al-tábornagyi ranggal. A' kormányszéki ügyek 5 osztályra szakittatnak, 's mindenik osztálynak különös referense van. A' *katonai-osztálynak*, mellyben tisztán katonai ügyek intéztetnek-el, feje egy főtisztkarbeli tiszt, kihez segitségűl egy kapitány járúl. A' *politicai-osztály* hatásköre kiterjed az isteni szolgálatra, nyilvános oktatásra, földmüvelésre, kereskedésre, mesterségekre, politiára, különösen az egészséget 's veszteglőintézeteket tárgyazó dolgokra, és a' közigazgatási személyzet ügyeire. Feje ezen osztálynak a' tábori titoknok, ki egyszersmind kanczelláriai igazgató lévén, a' kiadó-iktató-lajstromozó hivatalokra is, a' hozzá tartozó személyzettel együtt felügyel. Az *oeconomiai-osztályhoz* tartoznak a' pénz, számadások, ezek ellenőrsége, az összeirási-adó-épitési-erdészeti ügyek, a' kincstári-

ezeredi-községi közmunkákról való számadások, a' számvevői, 's hadibiztossági tisztség dolgai, 's a' hadi-kormányszék tábori pénztára. Feje ezen osztálynak a' fő hadi (tábori) biztos, kinek segitségére van két tábori biztos, 's egynehány biztossági-segéd. Az *igazságszolgáltatási-osztály* tárgyai: a' törvényes kereseti ügyek, a' mennyire ezek a' hadi-kormányszéket illetik, és ezen osztálybeli személyzet dolgai. Ezen osztályt a' horvát, szeremségi, erdélyi hadi-kormányszékeknél egy generál-auditor-helytartó kormányozza, kihez segédül egy főtisztkarbeli auditor adatik. A' bánsági hadi-kormányszéknél, egy főtisztkarbeli auditor feje ez osztálynak. Az *élelmezési-osztály* a' hadi kormányszék parancsnoksága alatt álló rendes fekvő katonaság (a' végőrök békesség idején magok tartván magukat) élelmezésére, 's a' végvidéken létező kincstári magtárakra ügyel-fel, 's feje ezen osztálynak a' fő élelmezési-igazgató, kihez még nehány élelmezési-igazgató, segéd és járulnok adatik.

A' fő hadi-kormányzó elnöksége alatt hetenkint ülés tartatik, mellyen jelen vannak a' helyettes kormányzó, 's a' különböző osztályok referensei. Az itt hozott végzések, 's az alsóbb kormányzói-hatoságokhoz küldendő rendeletek, valamint a' felsőbb helyre teendő jelentések, a' hadi-kormányszék nevében a' fő hadi-kormányzó által adatnak-ki.

23. §. Fő Hadi-Tanács. (Hofkriegsrath).

Valamint az egész rendes cs. k. hadseregnek, úgy a' Magyar Katonai Végvidéknek is legfelsőbb kormányszéke a' Bécsben létező *fő hadi-tanács*. Ebben, különösen a' Végvidék számára két osztály van szánva, t. i. a' katonai-politicai-oeconomiai, 's az igazságszolgáltatási osztály, a' törvényes ügyekre nézve. Mindenik osztálynak külön referense van, udvari tanácsosi ranggal. Azon tanácsülésekben, mellyek a' fő haditanács fő vagy helyettes előlülői elnökségük alatt, 's a' haditanácsosok és referensek jelenlétében a' fő hadi-tanács két fő osztályai, (t. i. a' katonai és igazságszolgáltatási) által külön tartatnak, a' végvidéki referensek is megjelennek, 's szakbeli ügyeiket előadván, a' végzéseket elfogadják. Nagy fontos-

ságú tárgyak a' fő hadi-tanács egyesült két osztályai által tartott teljes üléseiben vétetnek-fel. A' végzéseket a' fő hadi tanács nevében az előlülő, vagy a' helyettes előlülő irja alá. A' legfelsőbb parancsolatokat, e' fő kormányszék egyenesen ő felségétől kapja, valamint jelentéseit is egyenesen a' cs. k. felség személyéhez intézi.

III. SZAKASZ.

24. §. Katonaság.

Mint már fentebb mondottuk, a' Katonai Végvidék elosztatik 17 gyalog ezeredre, a' bánsági-illyrus és a' csajkások zászlóalyára, és egy székely huszár ezeredre. Minden gyalog ezeredben van 2 zászlóaly, egy zászlóalyban 6 század (Compagnie), 's a' huszár ezeredben 4 osztály, minden osztályban 2 század (escadron). A' gyalog ezeredek, béke idején, a' főtisztkarral 's 50 ágyússal együtt állnak 2570 főből, az erdélyi 4 gyalog ezered, egyenkint 2264 fegyveresből, a' huszárok 1792 lovasból, a' csajkások, 139 ágyúst is ideértvén 1287 főből, 's ha a' nem rég felállitott bánsági-illyrus zászlóalyra 1250 legényt teszünk, úgy az egész végőr sereg, békeidején 46,795 főre megyen, melly számhoz, hozzáadván az igazgatási-tiszteket, őrmestereket, káplárokat, szabadosokat, azaz összesen 2712 embert, az egész sereg tenne 49,507, vagy kerek számmal 50,000 fegyverest.

Háború esetére, e' következő módon fejlik-ki a' Katonai Végvidék hadiereje: Ha csak egy zászlóaly áll ki minden ezeredből, akkor ez hadi lábra tétetik, a' honmaradt pedig békei erejét megtartja, 's illy módon a' huszárokkal és csajkásokkal együtt 34,827 ember száll ki a' csatapiaczra. De ha mind a' két zászlóaly kirendeltetik, akkor ezek hadilábra tétetvén, 47,354 főnyi sereget tesznek. Nagyobb szükség esetében, mindenik ezered egy tartalék-zászlóalyat) az erdélyi ezeredek 4, a' többiek 6 századdal), a' csajkás zászlóaly egy tartalék osztályt, 's a' huszár ezered egy tartalék századot állit; sőt rendkivüli esetekben, ezen felül az erdélyieken kivűl

mindenik ezered egy honőrző (Landwehr) zászloalyat, 's a' csajkás zászlóaly egy osztályt fegyverkeztet-fel; 's ekkor a' végvidéki egész sereg 91,231 főre megyen. *)

A' szabad katonai városokban lakó polgárok, rendes végőri szolgálatot nem tesznek, hanem e' helyett minden város népességéhez képest 1—6 századból álló honőrző katonaságot állit, kik mind béke, mind háború idején fegyverben lévén, és gyakoroltatván, rendesen belső katonai szolgálatra alkalmaztatnak, 's számuk, mintegy 4000 főre rúg.

A' vigvidéki érettkorú férjfiak 3 fő osztályra szakittatnak, u. m. fegyver alatt álló, szolgálatra alkalmas, és szolgálatra alkalmatlan személyekre. A' szolgálatra alkalmasok, ismét vagy hadi, vagy házi szolgálatot tehetőkre osztatnak-fel, olly formán, hogy ezekhez az 50—60 éves, különben hiba nélkül való, amazokhoz a' 18—50 éves, teljes erejű férjfiak számittatnak. A' szolgálatra alkalmatlanoknak tartatnak az öregek, a' hibás testüek, és a' törvény által felmentettek. Az utólsó osztályt teszik mind azok, kik rendes végőri állományokat nem birnak, mint p. o. a' kereskedők, kézmüvesek, papok, honoratiorok, zsellérek. A' fegyver alatt állókhoz, ha csak nagy szükség nem kivánja csupán azok jegyeztetnek-be, kik a' végházaknál könnyen nélkülözhetők, mellynélfogva az egyes családatyák, 's a' végházi-társaságok (Haus-Communität) fejei kiméltetni rendeltetnek, ámbár ezen kedvezés, az erdélyi ezeredekre, a' kicsiny népesség, és a' szélesen kiterjedő határvonal őrzése miatt nem alkalmazható.

A' mi a' végőrök fegyvergyakorlását illeti, meghatároztatott: 1) hogy az egyes ember gyakoroltatása a' 6 téli holnapban, octob. — martiusig, a' kapitány állomási helyén történjék, 's a' gyakorlás egy huzomban 4 napig, vagy ha a' kapitány jónak látja 8 napig tartson, de ez esetben a' másik holnap szabadon maradjon. Azokat, kik már 2 éves fegyverviselők, a' kapitány az egyenkinti gyakorlástól fölmentheti 2) A' tavaszi

*) 1805-ben csatapiaczra szállt 51,369 végőr, pótlékúl küldetetett 12,714, otthon maradt 22,371, összesen tett a' fegyveres erő 86,444 főt. 1799. és 1800-ban 101,692 végőr ment ki háborúba, 's ebből 38,583, többé házáját nem látta.

vetések elvégeztével, egy hétig századonkint (compagnieweise) tartassanak fegyvergyakorlások, ősszel pedig osztályonkint, az az két századonkint, vagy ha az élelmezés, és szállásadás nagy akadályokkal összekötve nincs, akkor az ezredes, zászlóalyankint is összegyüjtheti seregeit, de csak az utolsó napokban. Ellenben a' csajkások, ősszel, egész zászlóalylyal, 14 napig tartoznak magokat a' hajózási, 's hidverési szolgálatokban gyakorlani, hanem ekkor a' hosszas együtt létel tekintetéből kincstári költségen tartatnak. 3) A' székely huszároknál, a' fejenkint való fegyvergyakorlás, mind ősszel, mind tavasszal, a' hadnagy lakásán, három osztályzatban, egymásután 4 napig történik; 's ugyan ez időszakokban, egyszer 4 napig az egész hadnagyi csapat tart gyakorlást; midőn pedig a' főtisztkari tisztek, az ezeredet évenkint két izben bejárják, akkor századonkint, vagy fél századonkint gyülnek - össze. A' végőrök fegyvergyakorlása tehát szabály szerint 38 napot vesz - el, mellyhez hozzáadván az ide, oda menetelre számitott 10 napot, a' 101¹|₂ napban kerülő cordoni szolgálatot: az összes szolgálat, évenkint, általjában 149¹|₂ napra megyen.

A' végőrök hosszasabb ideig, zászlóalyankint vagy ezeredenkint magokat nem gyakorolhatván, ellenben minden olly tulajdonokkal, mellyek egy könnyű gyalogtól megkivántatnak, felruházva lévén: ez okból ellenség előtt zárt csapatokban ritkán használtatnak, hanem, mint a' cs. k. vadászok könnyű gyalogi szolgálatot tesznek, elő és hátvédcsapatokba (Avantgarde, Arrieregarde), 's kémlelődésekre (Recognoscirung) küldetnek, 's ütközetben az ellenséget feloszlatott renddel (in aufgelöster Ordnung) támadják - meg.

Egyébiránt a' végezeredeknél szinte az a' katonai szabályirat (Reglement) létezik, mi a' rendes sorezeredeknél van; a' tisztek szinte mind rangjukra, mind fizetésükre, mind jutalmazásukra, mind elöregedés vagy elnyomorodás esetében nyugpénzükre nézve egyenlő lábon állnak a' többi cs. k. tisztekkel, sőt ő felsége különös kegyességéből, itt a' gyalog tisztek is kapnak lótartásra bizonyos pótlékot; a' köz emberek kincstári élelmezésbe jövén, a' magyar zsoldot húzzák, de elöregedés, vagy elnyomorodás esetére, nem a' kincstártól, hanem az illető végházaktól tartatnak, mellyek ezért, mint fentebb a'

14-§ban f. alatt láttuk, némi kedvezést nyernek, azonban, ha a' végház igen szegény, akkor az innen származó elaggott végőr a' szokott patentalis hópénzt megkaphatja. A' végezeredek felosztása szinte megegyez a' sorezeredekével. *) Nevezetesen 1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy képezi a' fő tisztkart (Stab), 8 fő, 4 alkapitány, 12 fő, 24 al-hadnagy, 's az erdélyi ezeredekben 12 alhadnagy vezérli a' 12 századot. Granátosok a' végezeredekben nincsenek, hanem e' helyett mindenik ezered 50 pattantyúst, 's mindenik század az erdélyi ezeredekben 16, a' többiekben 20 lövészt számlál. A' székely huszár ezered a' többi huszár ezredek közt a' 11-ik számjegyet viseli, 's szerkezetére nézve mindenben hasonló a' többiekhez, itt is 1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 8 fő, 8 al-kapitány, 16 fő, 16 alhadnagy vezérelvén a' 8 századot, melly 32 hadnagyi csapatra osztatik-fel. — A' csajkások rendeltetése: békeidején a' Száva és Duna határfolyókat gyakran megjárni, 's ez által a' cordoni vigyázatot még erősebbé tenni; háború idején az ellenséges csajkáknak ellen szegülni, 's ezenkivül rendes hidverési (Pontonier) és pionirei szolgálatot tenni. A' csajkások hajóserege ágyúsladikokból, 's más közönséges egész — fél és fertályos csajkákból áll, 's 123 ágyút és 8 bombalökőt (Haubitze) számlál. A' csajkások szerkezete, kevés különbséggel az, mi a' cs. k. hidverő zászlóalyé. Ezt is 1 főtisztkari tiszt, 4 fő, 2 al-kapitány, 6 fő, 6 al-hadnagy, 6 fő hidmester vezérli, de az al-hidmesterek helyett, itten őrmesterek, az öreg-hidverők (Alt-Pontonier) helyett szabadosok vannak.

A' végezeredeknek tulajdonosuk (Inhaber) nincsen, és igy ezek neveit nem is viselhetik, mint ez a' sorezredeknél szokásban van, hanem vagy várról, vagy városról, vagy nemzetiségükről neveztetnek el, p. o. első székely, második oláh, brodi, péterváradi ezered, 's t. b. Azonban rendes neveiken kivül még számjegygyel is különböztetnek meg, 's ez az 1 számtól 17-ig megy t. i. a' mennyi végezered számláltatik, és igy a' sorezredektől különös számot visznek. Egyébiránt a' tulajdonosokra nézve a' két báni ezered kivételt szenved, mert ezek-

* A' sorezeredektől csak annyiban különböznek, hogy ezekben nem két, hanem három zászlóaly találtatik.

nek örökös tulajdonosa a' horvátországi bán. E' nevez-ki minden tisztet a' kapitánytól lefelé számlálván, a' legalsóbbig épen úgy, mint a' sorezredek tulajdonosai szokták, a' magok ezeredeiben, holott a' többi végkatonaságnál, minden tisztséget a' fő hadi-tanács tölt-be, valamint a' kapitányoknál nagyobb rangban álló tisztek, az egész cs. k. hadseregnél ez által neveztetnek-ki. Egyenruhájokra nézve, a' végőrök hasonlók a' magyar sorezeredbeli gyalogokhoz, csak hogy amazok fejér kabát (frakk) helyett, setét barna szinűt, fekete vállszijat viselnek, 's az ezeredek egymástól csupán fejér vagy sárga gomb, és különböző szinű gallér, hajtóka által különböztetnek-meg. A' csajkások egyenruhája: búzavirágkék kabát és nadrág, vörös hajtókával, fejér gombbal, fekete vállszij, és ollyan kalap, millyent a' cs. k. hidverő katonaság visel.

A' végvidéki katonaság legfontosabb rendeltetése a' cordonőrzés. Azon 200 mértföldnyi határvonal, melly a' magyar birodalmat, a' török birodalomtól elválasztja, éjjel nappal legalább is 4179 fegyveres által őriztetik. A' cordon czélja: megakadályoztatni, hogy a' török háborgók, vagy rablócsoportok határainkra be ne üssenek, a' tiltott portékák be ne hozattassanak, a' szökevények a' török tartományokba át ne mehessenek, legfőbb czélja pedig a' veszteglő intézeteket fegyveres erővel is segiteni, hogy a' döghalál (pestis) be ne hurczoltassék. Erre nézve a' cordoni szolgálat, a' veszedelem fokaihoz képest 3 szakra osztatik. Az első szakban, midőn t. i. semmi rendkivüli veszedelem nincs, 4179 fegyverviselő szükséges a' cordon' éjjel-nappal őrzésére; a' második szakban, t. i. veszedelem növekedtével 6798; a' harmadik szakban pedig 10,016 fő kivántatik-meg. Az egész végvonalon, e' czél elérésére galambház forma őrházak, vagy a' mint itt nevezik csárdák vannak épitve, 's ezek egymástól csak olly távolságra tétettek, hogy jellövések által egyik a' másikat a' történtekről könnyen értesitheti. Elosztatnak pedig fő és közbei állomásokra, 's a' fő állomásokon jeltadó rúdak (Allarmstangen) vannak, szükség esetében a' fegyveresek tüstenti összegyüjthetésére; e' fölött egyik állomástól a' másikig őrcsapatok szüntelen járnak fel 's alá, hogy az őrök élénk figyelemben tartassanak; a' cordon legfontosabb állomásán pedig, az ezerednek egyik főtisztkari

tisztje mindég jelen van. A' cordon őrzés, kivévén a' két varasdi ezeredet, melly nem a' határszélen fekszik, mindenik végezredet terheli, csakhogy e' teherben nem egyformán osztoznak, mert az 1. oláh, oláh-bánsági, brodi, gradiskai, péterváradi ezeredek, már az első szakban naponkint a' cordonon többet tartanak 400 fegyveresnél, holott a' többiek csak felényit, sőt a' likkai, ogulini, báni ezeredek még ennyit sem küldenek. A' 2ik oláh ezered, melly szinte nem a' határszélen fekszik, a' székely ezeredeknek küld segitséget, a' székely huszár ezered pedig, azon ezredek vidékeiben, mellyekben felosztva van, teszen részint lovas, részint gyalog szolgálatot. A' cordonra kirendelt őrök az erdélyi ezeredekben 14, a' többiekben 8 nap multával váltatnak-fel. Végre e' rendes őrökön kivűl, a' károlyvárosi és báni ezeredeknél még különös végőrök is tartatnak, kik *sëressanusoknak* neveztetnek, 's több harambasák (őrmester), al-basák (káplár), helyettes basák (szabados) vezérsége alatt 120—200 főnyi csapatot formálnak, 's mint felette mérész, ügyes lövészek, a' gyakran háborgó bosnyákok, 's haramiák ellen igen fontos szolgálatot tesznek. Fizetésük csak az altiszteknek van, a' közlegények csupán a' közmunkáktól mentetnek-fel, 's lőszereket ingyen kapnak. Egyenruhájok nem az, mi az ezeredé, hanem egészen nemzeti, mint ezt a' 10-ik §ban megirtuk. Az oláh-bánsági ezeredben is van egy 48 főből álló seressánus csapat, de ezek rendesen zsoldot huznak, 's a' szokott legelő taksát sem fizetik.

IV. SZAKASZ.

IGAZSÁGKISZOLGÁLTATÁSA.

25. §. Törvények.

a.) Polgári törvények.

A' végvidéki törvénykezésre, úgy látszik, legrégibb törvény, a' varasdi végőröknek octob. 5. 1630. eszt. adott privilegium. E' szerint, mind a' három akkori kapitányság, u. m. a' kőrösi, kapronczai, iwanichi, egy egy törvényben jártas

főbirót és 8 táblabirót kapott, kik a' knézektől, 's helységöregeitől a' generál-parancsnoknak megerősités végett minden esztendőben felterjesztettek. Az itt meghatározott törvénykezési rend, 's törvények lassan lassan szokásból kimenvén, a' hanyatló igazságkiszolgáltatást tetemesen helyreállitották az 1754. jun. 18. kiadott végvidékijogok, mellyek először a'károlyvárosi és varasdi vidékek számára készittetvén, később a' többiekre is kiterjesztettek, 's világosan egybehangzólag adattak-ki azon törvénykezési-szabálylyal, melly 1754. jun. 25. az egész cs. k. hadseregnek törvényül tétetett. — A' végvidékijogok *első czimjében* azon törvények számláltatnak elő, mellyek az egyes végőröket, 's a' törvényszékeket kötelezik. Ezek: a' természeti jog, a' tiz parancsolat, 's a' fenyitőügyekben az V. Károly, III. Ferdinand, I. József által kiadott büntetőtörvények; a' katonai szolgálatban a' hadiczikkelyek; a' polgári ügyekben azon közönséges irott törvények, mellyek az örökös német tartományokban divatoznak, a' mennyire t. i. ezek a' Végvidékre alkalmazhatók. Törvényes szokások erőnélküliek ha *contra*, erőteljesek, ha *praeter legem* hozattak-be. A' *második czim*, a' végvidéki törvénykezést és törvényszékeket rendezi el. A' *harmadik czim* a' polgári és fenyitő törvényekről szól; 's itt megjegyzésre méltó: hogy a' vétkesek feladóinak jutalom igértetett, a' községek, a' kebelükben elkövetett gonosztett szerzőit, egy holnap alatt, 100 arany büntetés alatt tartoztak kikeriteni; 's hogy a' kinzó vallatás (tortura) megengedtetett ugyan, de a' legfelsőbb fokban csak a' bambergi instrumentumra (egy pad, mellyen a' gyanús ülve, kezénél, lábánál fogva megkötve, a' hohér által összefont korbácscsal hátba verettetetett) szorittatott. A' *negyedik czim* a' katonai állományokról, az *ötödik* az árvákról, véghagyományokról, a' *hatodik* a' perbeli taksákról értekezik. — Az idő előmenete megmutatta, hogy ezen törvények sok változtatást és javitást kivánnak, a' minthogy 1787-ben, az akkoron szerkesztett végvidéki-rendszerrel, a' törvénykezési javitás is összekapcsoltatott, 's az ekkor hozatott rendeletek, ámbár azolta több oldalú javitás történt, mind a' mai napig alapját teszik a' Végvidéken divatozó igazságkiszolgáltatásának; ámbár fő szabályúl azon közönséges polg. törvénykönyv szolgál, melly az austriai

örökös tartományokban divatozik, 's melly 1811-ben tétetett foganatba.

Az eddig mondottakra, kivételt tesznek az erdélyi végezeredek. Itt a' személyes ügyekben, szinte kirekesztőleg katonai hatóságok itélnek, de birtoki perekben csak a' 2-ik oláh ezeredben, 's az első oláh ezerednek tiszta katonai helységeiben biróskodhatnak a' katonai itélőszékek, a' többi ezeredekben 's helyeken, minden birtoki ügyek, az illető székely székek, vagy vgyék törvényszékein intéztetnek-el. Általjában pedig, minden birtoki ügynek, Erdélyország irott és szokásbeli törvényei szerint kell elitéltetnie, mellyek e' következők: *A' Verbőczy Tripartituma*, *Adprobatae Constit. Regni Transylvaniae* [1]), *Compilatae Const. Transylvaniae* [2]), *Novellares Articuli*, a' *Tabularis instructio*, mellyet Maria Therezia készittetett 1777-ben, 's mellynek ereje csak a' szokáson alapszik, végre a' *legújabb törvényczikkelyek*.

b.) Fenyítő törvények.

Az egész cs. k. hadseregre, szintúgy mint a' Katonai Végvidékre nézve, a' fenyitő törvények alapját, most is azon thereziai fenyitő-rendszer teszi, melly 1769-ben dolgoztatott. Azonban e' törvények szigorúságát már Maria Therezia sokban lágyitotta, a' megtartatott torturát Sonnenfels javallatára eltörlötte, II. Leopold pedig, az 1790. jul. 3-kán költ fenyitőszabályai által tetemesen javitotta, 's egy rendes fenyitőjoghoz közelebb hozta. Ezeken kivűl a' horvát és magyar végőrökre, a' fenemlitett 1754-ki végvidéki jogok is, mennyire ezekben fenyitő törvények léteznek, kötelező erővel birnak, 's a' katonai szabályirat (Dienst-Reglement), és az 1808-ban kiadott hadiczikkelyek, az egész cs. k. hadsereget egyaránt illetik, hanem ez utóbbiak a' végőrökre csak akkor alkalmazhatók, ha valósággal szolgálatban vannak, ezen kivűl, sem a' bejegyzett (enrollirt), sem a' be nem jegyzett végőrökre nézve helye nincs.

---

[1]) Ezek Erdélynek Magyarországtól való elszakasztása olta 1653-ig hozott törvényczikkelyekből szedettek össze, 's II. Rákóczy Györgytől a' gyulafejérvári gyülésben erősitettek meg. Magyar nyelven vannak irva.

[2]) Az az: az 1653-tol fogva, 1669-ig hozott végzések, szinte magyarúl.

26. §. Polgári - törvényszékek.

A' végvidéki lakosok háromféle törvényszéki hatóságok alá tartoznak, t. i. vagy az ezeredek, vagy a' szabad katonai városok, vagy az illető hadi - kormányszékek alá. Az *ezered* törvényhatósága alá tartoznak, az ezrednek minden lakosai, legyenek azok férjfiak, asszonyok, gyermekek, 's t. b., az al - ezredestől kezdve, a' legutólsóig, kivévén azonban az ezred vidékébe eső szabad katonai városokat, 's azon személyeket, kik a' hadi - kormányszéktől függnek. A' *szabad katonai város* törvényhatósága kiterjed a' város összes lakosaira, kivévén az ezredhez tartozókat, p. o. a' főtisztkari személyzetet, ha ez valami szabad katonai városban létezik; és a' hadi - kormányszéktól függőket. A' *hadi - kormányszék* törvényhatósága alá tartoznak: a' kiszabott körében lakó generálok, nyugalmazott, vagy ranggal kilépett tisztek, a' körébe eső ezeredekben találtató tisztviselők, 's keresztény lelkészek, az ezeredek parancsnokai, t. i. magok az ezredesek, 's a' független zászlóalyakban a' parancsnokok, a' sz. katonai városok mint egész testületek, az erősségekben lakó ágyús és ingenieur tisztek, a' fen elő számláltáltaknak nejei 's egész családjai, ha nem közönséges végházi állapotuak, a' török alattvalók, 's a' fiskus minden ügyei.

Ezek szerint a' Katonai Végvidéken e' következő első kereseti biróságok vannak, u. m.

1) 18 *ezeredi és két zászlóalyi törvényszék*. Ezekben a' törvényszolgáltatás a' katonabirák, vagy a' mint nevezik az auditorok kötelessége, kik az erdélyi ezeredekben, 's a' csajkás és a' bánsági illyrus zászlóalyban egyen, a' többiekben hárman vannak, 's mindnyájan törvényben jártas, elébb erre illendően elkészült, a' közönséges fő katonai törvényszék által megviz'sgált, hadnagyi vagy kapitányi ranggal felruházott férjfiak. Kineveztetésök a' fő hadi - tanács által történik. A' három székely, és az első oláh ezeredekben, a' birtoki ügyek egyenesen polgári törvényszékekre, nevezetesen az illető filialis székekre tartozván: ennélfogva, ne hogy itt a' végőrök oltalom nélkül maradjanak, mindenik ezeredben az auditoron kivűl még két végvidéki ügyvéd (Gränz - procurator) kincstári költségen

tartatik, kiknek kötelességekben áll a' végőrök ügyeit ingyen folytatni, 's csupán a' vagyonosabbaktól vehetnek el ajándékot. Ezen ügyvédek, megkülönböztetés végett, gyakran tiszti ranggal ruháztatnak-fel, de egyébiránt szükséges, hogy az erdélyi ügyvédi viz'sgálaton keresztül menjenek, 's a' magyar, német, 's illetőleg az oláh nyelvet is értsék. — Minden polgári kereseti ügyet, melly az ezered törvényszéke elibe hozatik, az auditor, két tiszt jelenlétében, 's egy harmadik tiszt (kinek a' felperesnél feljebb való rangban kell állani) elnöksége alatt, csak rövideden, szóval intéz-el, irásban egyedül akkor, ha ez elkerülhetlenül megkivántatnék. Mielőtt azonban az ügy felvétethető lenne, az alperesnek az illető század arróli bizonyságlevelét be kell adni, hogy ezen ügynek, már a' század rapport-ülésében, barátságos úton való eligazitása, sikeretlenűl próbáltatott.

2.) *A' 12 szabad katonai város törvényszéke.* A' katonai városok szerkezetiratja (Communitäten-Regulativ), 's az 1787. febr. 27. költ legfensőbb rendeletek, a' magyar és horvát végvidékekbe eső szabad városokra, 's az 1819. jan. 20. kiadott királyi rendezőirat, a' két tengeri városra, t. i. Zengre és Carlopagóra nézve, részletesen megszabja, miképen történjék ezen városokban az igazságkiszolgáltatás. A' városi tanácsok szerkezetét, 's a' törvénykezési-előadókat 's azoknak megkivántató tulajdonságait, a' 20-ik §ban már emlitettük.

3.) A' 4 hadi-kormányszéknél létező 4 *megbizott-katonai itélőszék* (Judicium delegatum militare.) Minden tartomány hadi kormányszékének, a' megbizott-katonai-itélőszék különös osztályát teszi. Áll ez a' kormányzó generálból, ennek helyetteséből, a' general-auditor-hadnagyból, mint törvénykezési előadóból, egy főtisztkari-anditorból, 's egy helybeli főtisztkari tisztből. A' Katonai Végvidék, 4 hadi kormányszék (horvát, szeremi, v. szlavoniai, bánsági, erdélyi) által igazgattatván, megbizott-katonai-itélőszék is 4 számláltatik, de ezek tiszta katonai, 's nem vegyes törvényszékek (Judicia delegata pure militaria, non mixta), mint p. o. az örökös német tartományokban, hol ezek vegyeseknek azért neveztetnek, mert a' rendes katonai birákhoz a' tartományi fő törvényszéknek (Landrecht) két tanácsosai is járúlnak. Gyülések minden héten tar-

tatnak, 's tisztikörök nem csak a' hatóságok alá tartozó végvidékiekre, hanem a' kerületekben szállásoló rendes katonságra, 's katonai személyekre is kiterjed.

Mind a' három rendbeli eddig előszámlált első kereseti itélőszékeknek, feljebbviteli törvényszéke: a' *közönséges-katonai fő-törvényszék* (Allgemeines-Militär-Appellations-Gericht), melly Bécsben tartja székét; 's áll egy generálból, mint elnökből, egy udvari tanácsosból, mint kanczellaria-igazgatójából, 10 fő tanácsosból, két titoknokból, három iktatóból, 's a' szükséges személyzetből.

A' harmadik, 's legfőbb törvényszék mind a' Katonai Végvidékre, mind az egész cs. k. hadseregre nézve: a' *cs. k. fő-hadi-tanács* Bécsben, melly ezen hatóságát egy különös igazság kiszolgáltatására ügyelő osztálya által gyakorolja; melly osztály áll a' fő-hadi-tanács első és második elölülőjéből, egy generálból, mint főhaditanácsosból, 4 udvari tanácsosból, mint a' 4 haditanácsi törvénykezési al-osztály elnökeiből, kiknek segédül adattak 2 hadi-tanácsi titoknok, 's két haditanácsi iktató.

Erdélyben a' *filialis székektől*, a' *derék és generalis székekre*, 's a' *királyi táblára* vitetnek-feljebb a' polgári perek; de legutolsó 's legfőbb törvényszék mind a' székely, mind a' magyar biróságokra nézve a' Kolosváron létező *Erdélyi fő-kormányszék* (Gubernium.) A' személyes ügyekben itt is ugyan az a' biróság, a' mi a' többi végvidékeken.

Az árvák dolgai 's vagyonai, az örökösök nélkül meghalt személyek ingó és ingatlan jószágainak kezelése, az első kereseti biróságok', t. i. az ezeredek', városok és megbizott-katonai-itélőszékek' tisztikörére tartozik. Az ezeredeknél lévő árvák ügyét intéző biztosságot, melly több fő tisztekből 's auditorokból tétetik össze, munkálódásaiban a' kapitányok is, mint a' századok parancsnokai, tartoznak segiteni. Századjaik kerületében, ők teszik birói zár alá a' megholt vagyonát; ők irják ezt össze; 's ők vigyáznak fel a' gyámatyákra, 's az árvák örökségeire, 's t. b. Az egész Katonai Végvidéken 1819-ben 13,301 árva találtatott, 's ezeknek vagyonok 3,642,209 f. 54. krajczárra ment, és igy 750,000 forinttal többre, mint az 1816-ki évben.

25. §. Fenyitő - törvényszékek.

1.) *Ezeredi törvényszékek.* Mindenik végezrednek parancsnoka (t. i. az ezeredes), a' hatósága alá tartozó személyek ellen, a' kapitánytól lefelé számlálván, a' tiszti viz'sgálatokat megrendelheti, a' hadi itélőszéket összehivathatja, itéletet hozathat, 's azt megerősitheti és végrehajtathatja. Ha azonban az itélet a' bünöst sánczra, fenyitőházra, vagy halálra kárhoztatja; 's ha az elmarasztalt tiszti rangban van: akkor az itélet helybenhagyása, vagy megváltoztatása, a' felsőbb törvényszék körére tartozik, kivévén azon eseteket, hol a' rögtöni példaállitás elkerülhetetlenül szükséges, mint p. o. pestis idejében, 's t. b. — Kisebb büntetéseket, mellyek 25 pálczaütést meg nem haladnak, a' heti rapportok alkalmával magok a' kapitányok is rendelhetnek.

2.) *Szab. kat. városi törvényszékek.* Ezek a' hatóságok alá tartozó személyek ellen, szinte megrendelhetik a' specialis tisztivizsgálatot, itéletet is hozhatnak, de ezt csak akkor hajthatják végre, ha a' büntetés 25 pálczaütésnél, vagy 3 holnapi fogságnál nem több, különben az egész ügy, minden irományokkal együtt a' felsőbb törvényszékre terjesztendő.

3.) *Főtisztkari - auditorságok.* Mind azon személyek, kik az illető hadi - kormányszék hatósága alá tartoznak, a' fenyitő ügyekben is ettől függnek, 's e' hatalmát a' hadi - kormányszéknél lévő főtisztkari auditor, 's a' kiszabott biróság által gyakorolja. 1817-től fogva, a' végvidéki hadi kormányszékek, az alattok lévő személyekre nézve szinte azon büntetőhatalommal ruháztattak fel, mellyekkel az ezredek tulajdonosai' jogai szerént a' többi tartományok hadi-kormányszékei birnak, olly móddal, hogy különös eseteket, mellyekben az itélet kihirdetése előtt az irományok főbb törvényszékre küldendők, nem számlálván, a' hozott itéleteket az al - ezredestől kezdve lefelé vagy megerősithetik, vagy lágyithatják, vagy végrehajthatják.

Olly büntettek, mellyeket strázsamestertől lefelé követnek el, 's mellyek legfeljebb 75 pálczát, vagy 300 emberközti vesszőzést érdemlenek, rendes törvényúton intéztetnek-el, 's ehhez, az auditort is értvén, 8 biró szükséges, u. m. 1 köz-

ember, 1 szabados, 1 káplár, 1 strázsamester, 1 hadnagy, 1 kapitány, 's még egy második kapitány, mint elnök. Az itélet szavazat többséggel hozatik. Olly büntettek, mellyeket fő tiszt, vagy tisztviselő követ-el, 's mellyek a' mondottaknál nagyobb büntetést huzhatnak magok után, haditörvényszék által itéltetnek-el, mellyre 14 biró, u. m. 2 közember, 2 szabados, 2 káplár, 2 őrmester, 2 hadnagy, 2 kapitány, 1 auditor, 's 1 őrnagy mint elnök kivántatik-meg. A' hét osztályból vett biráknak 7 szavazatuk van, a' nyolczadik az auditoré, a' kilenczedik az elnöké. — A' szabad katonai városokban fenyitöitélet hozásra 5 szavazat szükséges. Elnök a' polgármester, előadó a' syndicus, 's az itélet szinte szavazati többséggel hozatik.

A' közönséges-katonai fő törvényszék, fenyitő perekben csak akkor itél, ha 1) a' perek törvény szerint az első kereseti biróságoktól (ezeredek, sz. kat. városok, hadi-kormányszékek törvényszékei) ide feljebbhozatnak; 2) ha az ezeredek parancsnokai valami büntetést, mellyet megerősithettek volna, lágynak tekintik, 's azért feljebbviszik; 3) ha olly személyekről vagy ügyekről van kérdés, mellyekről hozott itéleteket a' három rendű első kereseti biróságok végre nem hajtathatnak. Az első esetben az itéletet csak helybehagyhatja, vagy lágyithatja; a' második esetben csak helybehagyhatja, vagy nevelheti; a' harmadikban szabad tetszése szerint intézkedhetik, 's kegyelmet is adhat. Azonban büntető, vagy kegyelmező hatalma a' közönséges katonai fő törvényszéknek, korlátoztatik a' következő esetekben: ha a' bünös ezredesi rangban vagy még feljebb áll; ha a' hozott itéletet halálos itéletre kivánja változtatni; ha az alsóbb haditörvényszék a' bünöst felmenti, a' fő törvényszék pedig büntetendőnek találja; ha a' sáncz és várbeli fogságok törvényesen kiszabott határidejét feljebbemelni akarja; a' hazaárúlási — párviadali — hamis pénz csinálási ügyekben, 'stb. Mind ez előszámlált esetekben, tartozik a' fő törvényszék a' pert, minden irományokkal együtt a' *fő hadi-tanácshoz*, mint legfelsőbb itélőszékhez feljebbvinni, melly ezt a' már emlitett törvénykezési külön osztálya által intézteti-el, 's ennek adatott egyszersmind teljes hatalom: büntetni, vagy egészen megkegyelmezni. A' büntetések nemei:

halál, kötél, vagy puska által (a' fejvétel eltiltatott), ez katonai fenyitéki nagyobb áthágások, amaz becstelenitő gonosztettek esetében; vesszőzés, pálczaütés, sánczmunka, közmunka, házi-profosz-stokházi-várbeli-fenyitőházi fogság; számkivetés, egyik ezeredből másikba való áttétel, rangelvesztés, becsületvesztés. Pénzbeli büntetések nem divatoznak; az elkoboztatás is csak a' szökött katonák személyes vagyonaira alkalmaztatik.

28. §. Jegyzetek az igazságkiszolgáltatására.

a) A' végvidéki törvénykezésre három nevezetes észrevétel van, u. m. 1) Itt a' peres feleknek ügyvédük nincs, mert minden rövideden, 's csak szóval, ritkán irásban intéztetik-el, annyira, hogy 1819-ben 4366 per közt csupán 109 volt irásbeli, a' többi szóval végeztetett-be. 2) Törvény szerint megparancsoltatott, hogy senki keresetét az ezered törvényszékére addig ne vigye, mig az illető század-parancsnokságnál, a' szokott heti rapportok alkalmával a' barátságos kibékülést meg nem próbálja; de a' törvény elibe került ügyekre nézve is, fő gond van arra, hogy kölcsönös megegyezéssel intéztessenekel; 's ennek ismét olly jó következése szemlélhető, hogy az emlitett per szám közül, ugyancsak 1819-ben 1976 intéztetettel barátságosan, 's csak 1803-ban kellett birói itélet. 3) A' pörek száma évről évre tetemesen növekedik, mert 1803-ban volt 1171, 1807-ben 1770, 1816-ban 1678 per, 's már 1819-ben 4366-ra szökött fel, mit egy részről a' sebesen növekedő népességnek, más részről a' nagyobb vagyonosságnak tulajdonithatni.

b) Valamint a' cs. k. hadseregnél a' strázsamestertől lefelé a' közemberekig senki peres dolgaiban taksát nem fizet, 's a' nemesi törvényszék elibe tartozandó ügyekben is csak akkor, ha az örökség 500 fnál nagyobb: úgy a' végőrök 's házaik is hasonló kedvezésben részesülnek; ellenben a' tisztek, tisztviselők, kereskedők, kézmüvesek, 'stb., bizonyos taksát, de igen mérsékeltet tartoznak fizetni, mellyek az ezeredeknél az auditor, a' megbizott — itélőszékeknél a' kincstár, a' városoknál a' városi pénztár hasznára szedetnek-be.

c) 1819-ben a' fenyitő-törvényszékekre 2833 ügy hozatott, 's ezekből 160 egészen, 249 az ügyészi keresettől felmentő, 1817 elmarasztaló itéletet nyert. A' bünösok közt találtatott 1054 tolvaj, 158 megsebesitő, 124 rabló, 114 orgazda, 105 vesztegintézeti törvényt áthágó, 100 csalárd, 79 verekedő, 75 erőszakoskodó, 74 gyilkos, 69 katonai fenyitéket sértő, 45 rágalmazó, 31 lator, 27 gyermekgyilkos, 24 gyujtogató, 23 hivatalában hüségtelen, 20 zenditő, 16 rablógyilkos, 16 kettős házasságban élő, 16 hivatalával visszaélő, stb. Halállal büntettetett 1819-ben 14, 1803-ban 29, 1807-ben 8, 1816-ban 20. A' fenyitőperek 1803 ban mentek 3875, 1807-ben 2851, 1817-ben 4421 számra.

d) A' büntető és kegyelmező hatalom (Jus gladii et adgratiandi) az ezerednek minden személyeire nézve, az al-ezredestől kezdve, az ezredtulajdonost illeti. Ezen hatalmánál fogva a' bünös felett hadi vagy rögtön itélő törvényszéket tartathat, az itéletet, mennyire törvényes kivételek nincsenek, végrehajthatja, vagy szeliditheti, vagy egészen megkegyelmezhet, de a' büntetést nem nagyobbithatja. A' Katonai Végvidéken az ezredeknek tulajdonosai nem lévén: e' hatalmat a' közönséges katonai fő törvényszék gyakorolja, kivévén a' két báni ezredet, mellyekre nézve a' horvátországi bán, tulajdonosi jogában teljes mértékben meghagyatott.

V. SZAKASZ.

EGYHÁZKORMÁNY

29. §. A' romai katholikusoknál.

1836-ban a' Katonai Végvidéken volt 498,936 romai katholikus, es 320 plebánia, u. m. a' károlyvárosi végvidéken 134,915 lélek, 93 parochia, a' bániban 35,573 l., és 21 pleb., a' varasdiban 103,984 l., és 51 pleb., a' magyarban 134,150 l., és 76 pleb., a' bánságiban 23,811 l., és 17 pleb., az erdélyiben 64,543 l., és 62 plebánia. A' végvidéki lelkészek közt csupán a' katholikusok húznak a' kincstártól fizetést, 's

ezek sem mindenütt. *Congrua*, itt, szinte mint Magyarországban 300 frt., de némelly helyeken kevesebb, némellyeken több, 's e' summa vagy a végvidék kincstárából, vagy a' religyioi kincstárból fizettetik, mellyel a' *Cassa Parochorum* is egyesittetett. A' károlyvárosi végvidéken a' lelkészek csupán a' királyi és religyioi kincstárból fizettetnek; a' báni és varasdi végvidékeken a' *Congrua* földre vetett különös adóból gyül-össze, melly tesz minden hold földtől 4 kr., 's a' varasdiaknál szőlőhegytől minden holdtól 8 kr., 's ezen adó már 1820-ban a' báni végvidéken 4270 fr. 12 6/8 kr, a' varasdiban 15,358 fr. 4 6/8 krajczárra rugott pengőben. A' magyar végvidéken a' régi plebániáknál a' lelkészek fizetésére semmi közalapitvány nem létezik, hanem e' helyett a' hìvek, termesztményi adót fizetnek, melly *Luknának* neveztetik, 's gabonából, borból, zsirból, aprómarhából, 's t. b. áll, 's pénzzel is megváltathatik. Az újabb plebániáknál a' *congruák* pénzben határoztattak-meg, 's részint a' katonai végvidéki kincstárból, de leginkább a' religyiói kincstárból fizettetnek; ugyan ezt kell érteni a' bánsági plebániákról is. Az erdélyi végvidéken az ezeredek főtisztikaránál, 's a' veszteglőházaknál hivataloskodó káplánok a' kir. kincstárból tartatnak, de azért nem a' fő tábori paptól (Feld-superior), hanem az erdélyi püspöktől függnek. A' többi kath. lelkészek fő jövedelme a' székelyeknél a' *kapétiákban* áll, melly nem egyébb termesztményi adónál, mellynélfogva minden családatya, kinek földje 12 kereszt tavaszi, 's ugyan annyi őszi gabonát terem, 's minden Olt és Maros folyói kétkerekű malombirtokos, mindenik nemű gabonából 3 keresztet tartozik az egyháznak adni; ki kevesebbet arat 12 keresztnél, 's patak-malombirtokos felényit, kinek 60 kereszt életje van, kétannyit szolgálfat. A' családatyák, kik magok személyeiért a' *kapetiát* megadták, a' többi házhoz tartozó házas gyermekeikért 45 kr. *oszporát* fizetnek; valamint a' fiú nélkül lévő özvegyasszony, 's a' meg nem telepedett lakos, magáért, 's minden házas gyermekiért hasonló summát ád. A' kapétiák és oszporák két harmada a' plebánusé, egy harmada az oskola mesteré.

A' horvát és magyar végvidékeken többnyire minden plebánusnak vannak alapitványi-földjei. Ugyan ezen vidékeken

tüzifát a' kincstári erdőkből, az erdélyi végvidéken a' községektől kapnak. A' stóla pénzben adatik (Erdélyben leginkább termesztményben), 's mennyisége törvényesen meghatároztatott.

Kath. szerzetesház van 10, u. m. *sz. ferencziek* laknak Kosztainiczán (2. báni ez.), Iwanichon (kőrösi ez., de nem a' sz. kat. városban), Brodon, Zimonyban; Csik Somlyón és Szárhegyen (1. szék. ez.), Esztelneken (2. szék. ez.) Hátszegen (1. oláh ez.); *minoriták* Páncsován; *kapuczinusok* Carlopagón. Összesen e' monostorokban 1836-ban találtatott 74 szerzetes.

A' végvidéki plebániák 5 különböző püspöki megyék közt osztattak-fel. A' likkai, ottosaczi, ogulini ezeredek, 's a' szluiniban 7 parochia az egyesült zengi és modrusi vagy korbaviai megyéktől függnek, olly formán, hogy a' szluini 7 parochia, az oguliniakból 16 plébánia modrusi megyébe, a' többi a' zengi megyébe esik. A' zengi püspökség még az 5-ik században alapittatott, mellyhez 1185-ben Korbavia számára Udbinán (Likkai ezer.) egy második járult. Azonban Korbáviát a' törökök 1460. elfoglalván: a' püspök elébb Modrusba (ogulini ezered), azután 1493-ban Noviba és Vinodolba menekedett. A' kanonokok elszéledtek; 's későbben a' modrusi megye administratorává a' zengi püspök rendeltetett. Jelenleg, mind a' két püspöki megye egyesülve kormányoztatik a' zengi püspök által, úgy azonban, hogy mindeniknek megkülönböztetett egyházi kerületje van. A' zengi püspök jövedelme 6168 fr., melly többnyire alapitványi tőkék kamatja, ezenkivül a' polgári vidékeken bor és gabona dézmát kap, melly már 40 évvel ezelőtt 4000 fra becsültetett. Mindenik püspöki megyének különös káptalanja van. A' zengi, melly Zengen tartja lakását 6; a' modrusi, melly Noviban, Bribirban, Buccariban lakik 14 kanonokat számlál. A' fiumei társas káptalan 6 tagból áll. Mind a' két püspöki megyének seminariuma Zengen létezik, 's 1836-ban 25 kispapot számlált, 's ezenkivűl a' pesti közönséges seminariumban két nevendékpap nyert oktatást.

A' szluini ezerednek fenmaradt plebániai, a' két báni, a' szentgyörgyi, kőrösi, 's 5 parochiát kivévén az egész gradiskai ezered a' zágrábi püspökséghez kapcsoltattak. A' chasmai társas káptalan, melly a' zágrábi megyével köttetett egybe,

Chasmáról (kőrösi ezered) a' török pusztitások miatt régen elköltözött, jószágai a' végőrök közt felosztattak, 's a' káptalannak lakhelyűl a' paulinusok eltöröltetése után a' lepoglavai (Varasd megyében) monostor adatott-által, de jelenleg Varasdon tartja lakását. A' brodi és pétervárádi ezeredek, 's a' gradiskai ezeredből 5 plebánia, u. m. Szlobodnicza, Kanizsa, Odvorcze, Schumegje, Sibinj az egyesült szeremi és deakóvári vagy bosniai püspöktől függnek. A' csajkások két plebániája a' kalocsai érseket, a' bánságiak a' csanádi püspököt, az erdélyiek az erdélyi püspököt ismerik-el főpásztoruknak.

Az egyházpártfogási jog (Jus Patronatus), a' horvát és magyar végvidékeken, 's Erdélyben az ezredek és veszteglőházak káplánjaira nézve, ő cs. k. felségét illeti. A' püspökök a' kijelelteket az illető hadi-kormányszéknek küldik-be, 's e' jóváhagyás végett a' fő hadi-tanácshoz terjeszti-fel. Erdélyben lelkészeket az egyház elöljárói választanak, 's ezeket a' püspök erősiti meg.

30. §. A' görög katholikusoknál.

Görög katholikusok, vagy is egyesült görög óhitüek nagyobb számmal csupán az erdélyi végvidéken, 's a' szluini ezeredben laknak. Itt volt 1836-ban 4510, amott 52,361 lélek, melly számhoz hozzá adván még az elszórva lakókat (31 l.), az egész görög kath. népesség teszen 56,908 lelket. Plebánia van a' szluini ezeredben 7, az erdélyi végvidéken 101, összesen 108. A' lelkészek a' szluini ezeredben a' végvidéki kincstárból kapják fizetésüket, az erdélyi végvidéken fő jövedelmük a' *portio canonica*, melly áll 20 köblös vetőföldből, 15 szekér szénából, minden ház után évenkint 6 krajczárból, mellyhez járúl még a' stóla. Ha a' kiszabott földmennyiségből valami hibázik, minden hiányzó holdért a' végvidéki k. kincstár 3 fr. fizet. — A' szluini egyesült óhitüek, a' kőrösi görög kath. püspökséghez tartoznak. E' püspökség felállitására, a' marchai nem egyesült óhitű püspöknek, Zorcsics Pálnak, az egyesült hitre való áttérése (1678) adott okot; ki is akkor szvidniczi püspöknek, 's a' zágrábi püspök vicariusának neveztetett-ki. Azon háborgások miatt, mellyek később az egyesület vé-

gett a' nem egyesült óhitű végőrök közt támadtak, az egyesült püspökök kénytelenittettek lakásaikat megváltoztatni, 's Bribirbe áttenni, hol meg is maradtak, mind addig, mig Maria Therezia a' mostani kőrösi püspökséget fel nem állitá. Káptalanja e' püspökségnek nincs. Az erdélyi görög katholikusok fő pásztora a' fogarasi egyesült óhitű püspök, ki Balásfalván tartja székét, a' három vicariatus pedig van Rodnán, Hátszegen, és Fogarason. Mind a' kőrösi, mind a' fogarasi püspök, az esztergomi érsek suffraganeusa.

31. §. A' nem egyesült görög óhitűeknél.

A' nem egyesült görög óhitüek a' Végvidéken legszámosabbak. Ugyanis 1836-ban volt a' károlyvárosi végvidéken 139,870 lélek, és 72 plebánia; a' bániban 70,613 lélek, 46 plébánia; a' varasdiban 36,204 lélek, 28 plebánia; a' magyarban 125,347 lélek, 95 plebánia; a' bánságiban, 189,635 lélek, 134 plebánia; az erdélyiben 18,345 lélek, és 46 plebánia; összesen 580,014 lélek, 's 421 plebánia, 's 795 egyházi személy.

Az 1779. jul. 16. költ illyriai világositó kegyelmes leirat, (azaz azon k. válasz, melly az illyr egyház dolgát, az akkori metropolita érsek Vidák ellenészrevételei ellen az 1770. és 1777-ki régibb szabályokat változtatva 63 pontban intézte el), alapszabályúl szolgál a' n. e. óhitű egyház elrendezésére és kormányzására nézve. Ennek értelmében 150 ház után csak egy, 250 után kettő, 's ennél is nagyobb számú házak után három lelkész engedtetik-meg. A' papok csupán egyházi községeik adományaiból élnek, mellyeknek mennyisége az emlitett k. leiratban (melly egyébiránt Erdélyre nézve semmi tekintetben nem kötelező) pontosan meghatároztatik. Ennélfogva a' horvát végvidéken, 's a' magyar végvidék egy részében, minden ház tartozik adni papjának egy hold használható földtől (2400 [] ölével számitván) 3 okka ($6^3|_4$ font) gabonát, mellynek nemét az adózó választja; de ezért minden egyházi kerületébe eső ház után 1 kr. fizet a' főpópának. A' bánsági, csajkás, szeremi végvidéken, ezen egyházi adó, mellynek neve *Bjr*, pénzben fizettetik; nevezetesen egy egész állományt biró ház után 1 fr. 8 kr., fél állományú ház után 34 kr., negyed állományú

ház után 18 kr.; a' fő pópának pedig minden lelkész 100 okka tisztabúzát, vagy pénzben 2 forintot ád. A' stóla, a' többször említett illyriai k. leiratban szinte világosan megszabatott. Ezelőtt a' n. e. óhitűek a' kath. plebánusoknak is adtak bor és gabona dézmát, de jelenleg a' Végvidéken, semmi nemű dézma nem létezik. Továbbá a' pópák, egyházi állományföldjeik után minden adótól és közmunkától menttek; hol pedig egyházi földek nincsenek, hanem magok végházi állományaikon laknak, a' mi leggyakoribb eset: ekkor 24 holdi szántóföld, 10 hold rét, 's ezenfelül a' bánsági végvidéken 8 hold legelő minden köztehertől szabadoknak tekintetnek, olly formán, hogy ha ennyi földnek nem volnának birtokában, e' kiváltsági kedvezés minden hiányzó hold után pénzzel is kárpótoltatik. Az erdélyi végvidéken, a' pópának minden családfő egy véka búzát, vagy két véka tengerit, vagy e'helyett 20 kr ád. Egyházi földek itt csak nem teljesen hibáznak, 's azért a' pópák magok birtokain laknak, de a' fenemlített kárpótlásban nem részesülnek, stólájok is felette csekély, mellynélfogva általjában nagyon szegények.

Nem egyesült óhitű szerzetesek, kik mindnyájan *basiliták*, azaz sz. Basil szabályait követik, 6 monostorban laknak, u. m. Gomirjén (ogulini ezer.), Lepawinán (Kőrösi ez.), Feneken (péterváradi ez.) Kovilban (csajkás vidéken), a' vojloviczi erdőben, a' német-bánsági ezeredben, és Szlaticzán (oláh-illyrus ez.) Mindezekben összesen csak 42 kalugyer lakik. Mindenik monostornak van nehány darab földje, gyümölcsöse, vagy szőlője, 's ugy nevezett *Pernyavorja*, azaz olly allodialis fekvő birtoka, mellyen nehány házból álló gyarmat megtelepedvén, egy kis helységet képez.

A' nem egyesült óhitű plebániák, 7 püspöki megye közt osztattak-fel. A' károlyvárosiak, 's a' kosztainiczai püspökség eltüröltetése olta (1771) a' bániak is a' *károlyvárosi* püspöki megyébe esnek. A' püspök székhelye Plaskyn, az ogulini erezedben van. A' varasdi végvidék, a' gradiskai ezered, 's a' brodi ezrednek nagy része a' *pakráczi* püspöktől függ. A' brodi ezerednek hátramaradt része, a' péterváradi ezered, a' *kárloviczi* érsek által kormányoztatik. Ezen főpap, utódja azon nevezetes ipeki patriarchának, Csernovics Arseniusnak,

ki 1690-ben több ezer szerbussal a' magyar birodalomban letelepedett; utódja azon szerbus érseknek, Szávának, ki a' 13-ik században, a' konstánczinápolyi patriarchától való függetlenségét kieszközlötte; 's ennek következésében, a' kárloviczi érsek és metropolita, mind az egyházfenyitéki, mind a' dogmaticai ügyekben, legfőbb papja az ausztriai birodalomban lakó n. e. óhitüeknek. A' csajkások vidéke az *újvidéki* püspöki megyéhez kapcsoltatott. A' bánsági végvidéken Osztrova az érseki megyébe esik; a' német-bánsági ezeredet kevés kivétellel a' *temesvári*, az oláh-bánsági ezeredet, 's a' bánsági Illyrus zászlóalyat a' *versecz*i püspök igazgatja. Végre az erdélyi n. e. óhitű parochiák, a' Szebenben lakó erdélyi n. e. óhitű püspök által kormányoztatnak. — A' n. e. óhitű püspökök jövedelme, főképen a *conventionalis* és *sydoxialis* járandóságokból gyül-be; amaz 1771-ben különös egyesség erejénél fogva pénzben alapittatott-meg, az azelőtt szokásban lévő ajándékok helyett, mellyeket a' püspökök, megyéik látogatása alkalmával, a' pópáktól, 's egyházközségektől kaptak; emez alatt azon 3 krajczárból állópénzadó értetik, mellyet minden pópa, egyházmegyéjében lévő minden ház után, püspökjének tartozik fizetni. A' többi püspöki jövedelmek állnak: a' templom vagy oltár felszenteléséért járulandó tartozásból (Anthymis), továbbá azon taksából (synkelia), mellyet az újonnan kinevezett lelkész, fő pásztorának a' beiktatásért fizet, melly tesz parochiájának minden házától 30 kr., úgy mindazáltal, hogy ezen járandóság 50 forinton túl nem mehet. Mivel a' püspökök eddig előszámlált jövedelmei, különböző megyékben, igen különböző mennyiségre rugnák: ez okból a' szegényebbek, a' gazdagabbak által segittetnek. Igy p. o. a' conventionalis és sydoxialis jövedelme (csupán a' végvidéki részekből) a' károlyvárosi püspöknek évenkint 2574 fr. 4 kr., a' pakráczinak 2518 fr. 50 krajczárra menvén: amaz évenkint 3250 fr., ez 3484 fr. pótlékot kap a' temesvári, versecz i, újvidéki püspököktől. A' most nevezett püspökségek, ámbár a' budainak is adnak évenkénti pótlékot; mindazáltal a' kárloviczi érsekség után, leggazdagabb megyéknek tekintetnek. A' kárloviczi érsek, rendes conventionalis és sydoxialis jövedelmén kivűl, még a' k. kincstártól is nyert alapitványt; 's ennek következésében bir-

ja a' Verőcze vgyében fekvő dályai uradalmat; ezenfelül a' püspököktől is, az úgy nevezett *investitionalis - bulláért* nem megvetendő taksát húz. Erdélyben csupán a' 3 krajczárból álló sydoxialis taksa van divatban, 's az összegyült mennyiségből 4000 fr. a' püspök kap, a' felesleg, kispapok nevelésére fordittatik.

Ámbár a' gyakran emlitett illyriai legfelsőbb világositó - leirat megparancsolja, hogy ezentúl, senki plebaniát ne kaphasson, ki 25-ik esztendejét be nem végezte, 's tanulmányai felől bizonyságot nem adott: mindazáltal a' szükséges oskolák, 's nevendékházak hiánya miatt, mind eddig számos n. e. óhitű lelki pásztor van, ki hivatásának meg nem felelhet. E' hiány betöltésére azonban, már is három nevendékpapház állittatott, u. m. Karloviczon, Verseczen, és Pakráczon; 's az 1769-ki illyr nemzeti gyülésen alapitott tőkének (melly már 1813-ban 194,810 v. fra ment) egy része, papok nevelésére rendeltetett. — Az egyházpártfogási jogot a' püspök gyakorolja: ő nevezi ki az új lelkészt, erről elébb a' hadi - kormányszéknek jelentést tévén; 's az in *temporalibus* való beiktatáson, valamint a' r. katholikusoknál, úgy itt is egy felsőbb helyről rendelt küldöttnek jelen kelletik lenni.

Miolta az 1752-ben állitott *illyriai* udvariválasztmány megszüntetett (1777), azolta a' n. e. óhitüek ügyét, mind Magyarországban, mind a' magyar és horvát katonai végvidékeken, a' n. m. udvari fő kanczellária, és az udvari fő haditanács intézi, az illyriai 1791-ben felállitott kanczellária, csupán 16 holnapig lévén életben. Valahányszor pedig az illyr népgyülés az érsek választása, vagy más fontos dolgok miatt összehivatik: ugyan annyiszor az ezt képező 100 taghoz, 25-töt a' katonaság, vagy is a' Katonai Végvidék küld. A' királyi biztos is, kinek jelenlétében tartatik a' népgyülés, rendesen egy cs. k. generál szokott lenni.

32. §. Az ágostai és helvetiai vallástételt követőknél, és az unitariusoknál, vagy socinianusoknál.

Az ágostaiak 6 anyaekklézsiát (Új és Ó Pazuán, péterváradi ez., Antalfalván, Franczfelden, Ludwigsdorfon, Mra-

morákon német - bánsági ezeredben), és 2 leányekklézsiát (Új-Banovczén, péterv. ez., 's Neudorfon, brodi ez.) számlálnak, 's mindnyájan a' bányavárosi egyházkerülethez, nevezetesen Ó és Új-Pazua, a' bács-szeremi; Antalfalva, Franczfeld, Ludwigsdorf, Mramorák, a' bánsági esperestséghez kapcsoltattak.

A' reformatusok a' magyar és horvát végvidékeken, csak egy anyagyülekezetet birnak Debeliácson, a' német-bánsági ezeredben. Cseh nyelvű leánygyülekezet, egy oskolamesterrel együtt van Szent Helénán, a' bánsági-illyr zászlóalyban, 's a' temesvári anyagyülekezethez tartozik. Mind a' két gyülekezet pedig a' békés-bánáti egyházvidéktől, 's a' tiszántúli egyházkerülettől függ. Erdélyben, a' 2-ik székely ezeredben 80, az 1. oláh ezredben 4, a' székely huszár ezredben 9 reformatus és unitarius anyagyülekezet találtatik, 's a' lelkek száma összeséggel 32,806-ra megy. Mennyin legyenek e' számból a' reformatusok, 's ismét külön az unitariusok, nem tudhatni, mivel mindég össze szoktak irattatni; annyi azonban bizonyos, hogy a' fenemlitett 93 anyagyülekezetből, az unitariusok magok 10-et birnak, 's mind a' két hitű ekklézsiák külön superintendensek és consistoriumok által kormányoztatnak.

33. §. A' zsidóknál.

Az izraeliták eleitől fogva nem kedves vendégek voltak a' Katonai Végvidéken, 's mind a' mai napig a' horvát és erdélyi végvidékekbe be nem férkődzhettek. Az őket kitiltó parancsolat, kevesbbé sikerült a' szeremi és bánsági vidékeken, mert itt több helyeken, p. o. Zimonyban, Péterváradon, Páncsován, Fejértemplomban, Karansebesen csakugyan telepédett meg egynehány zsidó család (1836-ban összesen 496-an voltak), leginkább a' szomszéd Szerviából vándorolván-be; de ezek további szaporodása meggátoltatott az által, hogy a' családok száma meghatároztatván, ha egy fiú, vagy leány, házasság által új háznépet akar alakitani, ezek csak a' Katonai Végvidék határain kivül telepedhetnek-meg. A' szeremi végvidéken, 's a' Páncsován lakó zsidók a' zimonyi; a' fejértemplo-

mi, karansebesi izraeliták pedig a' temesvári synagógához tartoznak. Polgári jogokkal sehol nem élhetnek; sőt a' haszonbérlésektől is tiltatnak.

34. §. Jegyzetek a' végvidéki egyházra.

a.) A' romai katholikus, protestáns és unitarius lelkitanitók, papihivatalukra rendesen elkészült, művelt férjfiak; 's anyagi állapotjuk, ha nem fényes is, legalább türhető. Ellenben a' görög egyesült és nem egyesült óhitű lelkészek nagyobb része, a' még elégtelen oskolák, 's papnevendék házak miatt, legjobb akarattal sem felelhet - meg fontos hivatásának; fizetésük pedig, egy két német - bánsági és szeremi plebániát kivévén, mindenütt csekély.

b.) A' kath., és óhitű püspöki megyék, 's a' superintendentiák, általjában a' Magyar és Erdélyországban divatozó egyháztörvényekkel élnek ugyan, de a' Katonai Végvidékre nézve némi kivételekkel. Igy p. o. a' kath. és görög papok és káplánok polgári ügyeikben *quoad personalia*, a' consistoriumok tisztikörére fentartott egyházfenyitéki eseteket kivéve, világi biróságok elibe tartoznak; de criminalis ügyekben, a' világi biróság csak akkor szab büntetést, ha elébb a' perbe fogott lelkész, illető egyházi hatósága által, papi hivatalától megfosztatik. A' házassági ügyek, mind a' katholikusoknál, mind az óhitüeknél, az illető püspöki, vagy érseki consistoriumtól intéztetnek - el; a' feljebbvitel az óhitüeknél a' metropolitai consistoriumra, 's innen az udvari fő haditanácsra tartozván. A' protestansok házassági ügyeire nézve, a' magyar végvidékeken, a' politicai törvényhatóságok helyét, a' katonai hatóságok, p. o. ezeredek, hadi kormányszékek, udvari haditanács pótolják; Erdélyben, az illető consistorium által itéltetnek - el.

VI. SZAKASZ.

OSKOLÁK.

35 §. Polgári tanitóintézetek.

A' végvidéki tanitóintézetek, részint a' k. kincstár, részint, a' községek költségein tartatnak, 's feloszttatnak tudományos, felső elemi, alsó elemi, községi, téli, vasárnapi, és leány oskolákra. A' vinkovczei gymnasium, a' felső és alsó elemi, 's a' leány oskolák, igen kevés kivétellel, mindnyájan a' k. kincstár által tartatnak; ellenben a' többi tanitóintézeteket privátusok és községek tartják-fen. — A' cs. k. udvari oskolai fő biztosságnak, mint legfőbb tudományos igazgatószéknek, hatásköre a' végvidéki polgári tanitóintézetekre is kiterjed, egyetértőleg azonban az udvari fő hadi tanácscsal. Ide küldik-fel a' hadi kormányszékek, a' hatóságuk alá tartozó ezredek, és szabad katonai városok oskoláiknak állapotjáról való jelentéseiket. Az egyes ezredekben, az ezredi oskolaibiztosság ügyel fel a' különböző tanitóintézetekre, melly biztosságnak elnöke az alezredes, vagy valamellyik őrnagy; rendes ülnökök pedig az ezred igazgatókapitánya (Verwaltungshauptmann), a' fő elemi oskola professora, 's a' helybeli plebánus, vagy az ezred káplánja. A' sz. kat. városokban a' plebánus, a' fő tanitó, 's a' tanács nehány tagjai képezik az oskolai igazgatóságot. — A' kincstár költségén tartott oskolák általjában az austriai örökös német tartományokban divatozó rendszer szerint vannak elrendezve (Lásd: politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. k. deutschen Erbstaaten.)

a.) Tudományos oskolák.

Miolta a' zengi gymnasium, 's az oda való ipar és hajózási oskola, a' tanulók csekélysége miatt eloszlatott (1819.); azolta a' Katonai Végvidéken, kincstári költségen tartott nagyobb tanitóintézet csak egy van, t. i. a' *vinkovczei gymnasium*, a' brodi ezeredben. Ez egészen a' német gymnasiumok szerint van elrendezve, 's 6 osztályban 6 professort, és 1

katechétát számlál. Igazgatója a' vinkoviczei brigadiros generál, derék könyvtárral bir; 's általjában 90—100 tanulótól látogattatik. — A' *zengi neveridékpapház*, 's az avval összekapcsolt *lyceum*, részint alapitványi tőkékből, részint a' püspök bőkezüségéből áll-fen. A' *károloviczi n. e. óhitű nevendékpapháznak*, 's a' vele kapcsolatban álló *lyceumnak* első alapját még Joannovics (1733), és Nenadovics (1769) kárloviczi érsek-metropoliták vetették-meg. Ezen gymnasiumi nagyságra emelt oskola, későbben hanyatlani kezdvén: 1791-ben, újabb terjedést nyert; 's a' többek közt Anastasievics Demeter, de leginkább a' csak nem rég elhunyt, igen nagy érdemű, és tudós metropolita Stratimirovich bőkezüsége által virágzó karba hozatott, 's jelenleg mintegy 80,000 f. tőkével bir, mellynek kezelése, a' mindenkori érsek felügyelése alatt, egy 6 személyből (2 papból, 2 polgárból, és más községek által választott két tagból) álló választmányra bizatott. A' gymnasialis tanulmányokon kivül, tanittatik itt: bölcselkedés, mértan, természettan, földleirás, statistica, történettan, 's a' theologiai tudományoknak több ága. Convictus kettő van; egyik 40, másik 60 ifjúra számitva. A' tanulók száma közép számmal 210—220-ra megyen évenkint. — Erdélyben, az 1. székely ezeredben, Csik-Somlyón van egy polgári ügyelet alatt lévő *gymnasium*, mellyben 3 sz. ferenczi szerzetes viszi a' terhes tanitói kötelességet. Gyergyó-Szárhegyen, ugyancsak a' sz. ferencziek tartanak egy 2 grammaticai osztályból álló deák oskolát. Kezdi-Vásárhelyen, a' 2. székely ezeredben, a' reformatusok birnak egy *gymnasiumot*; valamint a' székely végvidék szélén, a' F. Fejér vgyében fekvő minoriták *kantai gymnasiuma* is emlitést érdemel.

b.) Felső elemi oskolák. (Scholae Capitales.)

A' végvidéki oskolai terv. szerint, minden ezredben, a' főtisztikar székhelyén egy felső elemi, 's minden két gyalogszázad számára egy, azaz összesen 6 alsó elemi (triviális) oskolának felállitása rendeltetett-el; 's ezen terv nagyobb részt már végre is hajtatott. Felső elemioskola van jelenleg 24, u. m. Gospichon, Ottosaczban Ogulinban, Rakovaczon (szluini ezeredben, de e' nem főtisztkari hely), Zengen, Carlopagon,

Glinán, Petrinián, Bellováron, Új-Gradiskán, Vinkovczén, Mitroviczon, Titelen, Brodon, Karloviczon, Zimonyban, Péterváradon, Páncsován, Fejértemplomban, Karansebesen, Csik-Szeredán, Kezdi-Vásárhelyen, Orláton, Naszódon. A' tanitás, ezen 4 osztályra szakitott oskolákban ugyan az, melly a' német normalis oskolákban, csakhogy itt az oktatási tárgyak közé, a' katonai tanulmányok is felvétetnek. Nevezetesen tanittatik: irás, olvasás, német nyelv, számvetés, vallás. Ez utóbbit a' helybeli különféle hitvallású lelkészek tanitják. Azon tanulók, kik katonák nem akarnak lenni, innen jól elkészülve léphetnek-ki a' gymnasiumokba; a' kik pedig kiképeztetésüket itt akarják bevégzeni, azokra nézve a' 4-ik osztályban a' természettan, törmészeti történet, földleirás, a' mértan elemei, a' történettan kiterjedtebb körben adatnak-elő. Minden illy oskolánál van egy fő tanitó, 300 fr. fizetéssel, 's ő a' fő felügyelő a' többi ezeredbeli alsó elemi és községi oskolákra. Segédül szolgál neki 3 alsó tanitó 180 fr., és egy segéd 60 fr. fizetéssel. 1807 olta, mind a' felső, mind az alsó elemi oskolatanitók, mint valóságos státustisztviselők nyúgpénzt húznak.

c.) Alsó elemi oskolák. (Scholae Triviales.)

Mint fentebb érintettük, terv szerint minden ezredben 6 alsó elemi oskolának kellene lenni, de ezen számból a' károlyvárosi, báni és erdélyi végvidékeken, 's a' csajkásoknál hol töb, hol kevesebb hibázik. 1836-ban, az egész Katonai Végvidéken 78 alsó elemi oskola számláltatott. Ezek közűl mindenikben van egy tanitó, 's többnyire egy segéd is. Az oktatás tárgyai azok, mellyek a' felső elemioskola alsó osztályaiban tanittatnak.

d) A' községi oskoláknak, mellyeknek száma 168-ra megy, az alsó elemi oskolákhoz hasonló szerkezettel kellene birniok; azonban ezektől messze távoznak, mert ezeket csak a' községek tartván fel, mivel a' csekély fizetés miatt, alkalmas tanitókra szert ritkán tehetnek: ennélfogva az aratás is, a' vetésnek tökéletesen megfelel. Egyébiránt községi oskolák is, főképen csak a' székely, német-bánsági, péterváradi, sz. györgyi ezeredekben, a' csajkás és bánsági-illyr zászlóalyban találtatnak; a' károlyvárosi végvidéken pedig egyetlen egy sincs.

A' községi oskolák hiányát, némiképen kipótolják e) a' téli oskolák. Ezekben lelkészek, nyugalmazott főtisztek, altisztek, sőt közemberek is tanitanak, részint ingyen, részint csekély jutalomért. Igy csak az erdélyi végvidéken, 1830-ban a' téli oskolákban 6470 fiú, 3326 leány gyermek kapott oktatást, holott összesen a' rendes alsó és felső elemi, és a' községi tanitóintézetekben csupán 1336 fiú, és 118 leány tanuló számláltatott. Ezen igen jóltévő intézeteknek első alapja, úgy látszik, a' szentgyörgyi ezeredben tétetett le: mert itt, már 1821-ben 50 illy téli oskolát lehete számlálni, holott másutt, ezeknek hire sem volt.

f.) A' vasárnapi oskolákat, csak azon ifjak használják, kik az oskolából kikerülvén, a' tanulttakat nem akarják a' feledékenységnek feláldozni, hanem vasárnapokon 's ünnepeken ezeket ismétlik, főképen pedig a' vallás és erkölcstudományában nyernek oktatást.

g.) Leányoskolák, mellyekben egy tanitóné az első elemi tanulmányokra, 's a' szükséges asszonyi kézimunkákra oktatja a' leánygyermekeket, vannak: Gospichon, Ottosaczon, Ogulinban, Zengen, Carlopagón, Rakovaczon, Glinán, Petrinián, Bellováron, Új-Gradiskán, Vinkovczén, Mitroviczon, Zimonyban, Páncsován, Karansebesen, Csik-Szeredán, Kezdi-Vásárhelyen, Naszódon (az utóbbi három újan állitva), összesen 18. Ezek, szinte mint az alsó és felső elemioskolák k. kincstári költségen tartatnak.

Összesen a' végvidéki oskolákban 1836-ban volt 536 minden rangú tanitó, és körűl belől a' téli oskolákat is ide számlálván, 32,240 oskolás gyermek (a' leánygyermekek csak $^1/_8$ részét tévén az egésznek), 's igy 147,000 oskolázható gyermek közűl csak minden $4^1/_2$ ik kapott némi némi oskolai képeztetést.

36. §. Katonai tanitóintézetek.

Ezelőtt csak Bellováron, Petrinián, Vinkovczén és Páncsován léteztek elég hiányos gyakorlati geometriai intézetek; de már most az erdélyieket kivéve, minden ezerednek van egy jeles mathematicai katonaoskolája. Ezen tanitóintézetekben, mellyek általjában az ezredek főtisztkari helyein (Stabsorte)

állitattak-fel, egy, vagy két ezeredbeli főtiszt, a' k. kincstárból fizetendő mérsekelt dij mellett, ad oktatást a' kadétoknak, tisztek gyermekeinek, fiatalabb altiszteknek, sőt talentumos közlegényeknek is a' mathesisben, haditudományban, rajzolásban, katonai felvevésekben, szépirásban, földleirásban, történetekben, tiszti irásban; a' vallástanitását a' helybeli lelkészek vállalván magukra.

Erdélyben, mind eddig illy mathematicai oskolák nincsenek, hanem e' helyett itt két katonanevendékház létezik; egyik Kezdi-Vásárhelyen, 100 ifjura való alapitványal, a' három székely ezered; másik Naszódon, a' 2-ik oláh ezeredben, 50 alapitványihelylyel, a' két oláh ezred számára. Az első, főképen a' székely végőrök buzgósága által keletkezett 1823-ban, kik illy nemes intézet állitásával kivánták I. Ferencznek 1817-ki itt jártát megörökiteni; a' második 1784-ben kincstári költségen állitatott. Mind a' két nevendékház fentartására azonban, a' kincstár évenkint tetemes segitséggel járúl, nevezetesen a' kezdivásárhelyi 4000 fr., a' naszódi 1750 fr. húz pengő pénzben. Az oktatás az intézetekkel kapcsolatban lévő felső elemi oskolákban történik; de az ifjak tulajdonkép' katonai kiképeztetését, magokban az intézetekben, erre rendelt különös tanitószemélyek végzik; 's általjában ugyan olly módon ruháztatnak, élelmeztetnek, gyakoroltatnak, mint a' sor ezredek nevelőházainak nevendékei.

A' katonai tanitóintézetekre, az udvari fő oskolabiztosságnak semmi befolyása nincs.

VII. SZAKASZ.

KÖZJÖVEDELEM.

37. §. Bevétel.

A' Katonai Végvidék közjövedelmeinek különböző ágai közt, a' státus' közvetlen jószága kevés figyelmet érdemel; legtöbbet

hoznak még be az erdők; *) a' többi kincstári birtokok, mint p. o. a' puszták, mészégetés, kőbányák, a' mehadiai és thopuszkói fördők, gyümölcsösök, malmok, 'stb., felette csekélyül jövedelmeznek. — A' bányajövedelem, nem a' végvidéki, hanem a' kamarai kincstárba foly. A' cambiaturák, a' reájok forditott költséget sem fedezik. A' rév-hid-útvámok, mellyek haszonbérlők által kezeltetnek, a' végvidéki kincstárt csak kevessé gazdagithatják. Leggazdagabb kútfeje marad ennek az egyenes adó, melly föld [1]) — kereskedési [2]) — gyártási [3]) — malom [4]) — oltalom [5]) adóra osztatik-fel. Ide lehet számlálni, még azon meghatározott summát is, mellyet évenkint a' szabad katonai városok a' végvidéki kincstárba adnak-be. [6])

A' harminczadi jövedelmek a' királyi kamara hasznára szedetnek-be. Ellenben a' Katonai Végvidékre nézve különös jövedelem forrás: a' török birtokokból tisztitás végett általusztatott marháktól 's sertésektől fizetendő summa, és a' vesztegl̋ő intézeteknél szokásban lévő tisztitási taksa.

A' most elősorozott jövedelem forrásokból 1821-ben bejött:

A' státusbirtokaiból . .	146,567 fr.	$48^3/_8$ kr.	p. p.
Királyi haszonvételekből	45,086 „	$43^3/_8$ „	„
Egyenes adóból . . .	1,048,452 „	27 „	„
Nem egyenes adóból .	158,085 „	$53^5/_8$ „	„
Vesztegl̋őházi hulladékokból	189,321 „	35 „	„
Rendkivüli jövedelmekből .	36,373 „	$30^4/_8$ „	„
Összesen .	1,623,887 fr.	$57^7/_8$ kr.	p. p.

*) Ezek 10 esztendei (1787—1797) középszámmal 48,693 fr. 26 kr. tiszta hasznot adtak. — 1802-ben az erdőkbőli bevétel tett 140,793 fr. $23^1/_8$ kr., a' kiadás 94,854 fr. $50^6/_8$ kr., maradt tiszta jövedelem 45,938 fr. 32 kr. — 1817-ben volt az erdőjövedelem: 150,596 fr. $53^4/_8$ kr. v. cz. Legtöbbet jövedelmez még a' makkoltatás. Ez 1811-ben, csak a' szeremi végvidéken 207,645 fr. $36^4/_8$ kr. hozott-be. Általjában az erdőjövedelmet évenkint 100—120,000 fra lehet becsülni pengő pénzben.

[1]) 1820-ban: 883,864 fr. p. p.

[2]) 1819 ben: 16,850 fr.; 1802 ben: 9427 fr.

[3]) 1819-ben: 25,422 fr.; 1802-ben: 13,400 fr. 30 kr.

[4]) 1819-ben: 14,727 fr. 55 kr.; 1802-ben: 17,341 fr. $52^1/_8$ kr.

[5]) 1819-ben: 22,914 fr.; 1802-ben: 12,649 fr. 20 kr.

[6]) 1823-tól fogva: 49,563 fr. $28^2/_8$ kr.

Ezen jövedelmek beszedése igen kevés költséget kíván; mert az erdőjövedelem, az adók, a' haszonbérlési summák az igazgatási tisztség által szedetnek-be. A' vesztegintézeti pénzeket, a' harminczadhivatali személyzet kezeli, 's készen adja be a' végvidéki pénztárba.

§. 38. Kiadás.

A' Katonai Végvidék szükségei közé tartoznak: a' fegyver alá bejegyzett (enrolirt) végőrsereg tartása, a' politicai és oeconomiai igazgatás személyzetére, papságra, egyházra, nyilvános oktatásra teendő költségek. 1823-ban, a' közigazgatás minden ágai 1,276,367 fr. 32 krajczárba kerültek pengő pénzben. Hat évi középszám (1818—1823) szerint pedig, az ezekre tett költség 1,157,390 fr. 30 kr. rugott. Az 1823-ki kiadásból 789,454 fr. a' rendes, 468,913 fr. 32 kr. a' rendkivüli költségekhez számittatott.

A' rendkivüli költségeknek legnagyobb részét, mindig a' különféle nemű épitések okozzák, úgy hogy ezen kiadás, 1822-ben, minden gazdálkodás ellenére is 324,378 fr., 1821-ben pedig 560,933 fr. 23²|₈ kr. tett pengő pénzben, mi egyébiránt épen nem csuda, ha meggondoljuk, hogy a' végvidéki kincstár nem csak ollyan épitésekkel terheltetik, mellyek egyenesen a' Végvidék hasznára számitvák (tiszti lakások, templomok, oskolák újonnan való épitése, vagy kiigazitása), hanem ollyanokkal is, mellyek az egész Magyarország, sőt az egész austriai birodalom javát eszközlik, p. o. a' Cordonon lévő partiútak, őrházak, posta és országútak jó karban való tartása, a' Duna, Száva, Kulpa, Tisza hajókázható vizek tisztogatása, 'stb.

A' mi a' végőrsereg tartását illeti, e' példanélküli olcsóság. Ugyanis tisztifizetésre, zsoldra, érdempénzdijra, szolgálatidijra (Dienst-Constitutiv), (minden valósággal fegyver alatt lévő végőrnek évenkint 12 fr. p. p.), úti-vontatási költségre, tisztilakok bérlésére, ruházatra és hadiszerekre, egy szóval az egész fegyverben álló seregre, 6-évi közép számmal, nem ment több évenkint, mint 1,398,617 fr. 26 kr. p. p. — 1823-ban volt a' költség 1,363,214 fr. 14³|₈ kr., szinte pengő

pénzben. E' szerint egy 2 zászlóalyból álló végezred, melly jelenleg 76,995 fr. $37^{4}|_{8}$ krajczárba kerül, ha egy olasz sorezred módjára tartatnék, 274,405 fr. 33 kr. kivánna évenkint; 's midőn a' státus egy végőrre csak 31 forintot ad-ki, akkor egy északamerikai katona 412 dollárba (2 p. fr.), 91 centimbe, egy angol fegyveres 100 font sterlingbe (10 p. fr.), egy franczia 936 frankba (közel 1 fr. v. cz.), egy orosz $364^{1}|_{2}$ rubelbe (1 fr. 32 kr. p. p.), egy porosz $144^{2}|_{3}$ tallérba, 's egy austriai katona $128^{2}|_{3}$ pengő forintba kerül évenkint.

Az igazgatásra, 's a' katonaságra tett költségek tehát 6 évi közép számmal 2,557,674 fr. 36 kr., a' végvidéki jövedelem pedig szinte 6 évi közép számmal 1,509,230 fr. 20 krajczárra menvén: az évenkinti *deficit* tesz 1,048,444 fr. 16 krajczárt. A' mi a' Végvidék saját jövedelmén, az erdélyi provincialis pénztár által fizettetni szokott évenkinti pénzmennyiségen (118,032 fr. 29 kr.), 's a' különös katonai fundus által fizetendő költségeken felül még a' szükséges kiadások fedezésére hiányzik: azt a' királyi kincstár pótolja. E' potléksumma 6 évi középszámitással 990,718 fr. $29^{5}|_{8}$ kr. ment évenkint, beletudván már a' katonai fundusra tartozó költségeket is, minthogy ez szinte a' királyi kincstártól kapja dotatioját. 1791-ben, a' pótléksumma csak 612,758 fr. $29^{3}|_{8}$ krajczárra rugott; de ekkor még a' Végvidék mintegy 300,000 fr. kapott a' kamarától évenkint, bizonyos költségek fedezésére, (mint p. o. a' károlyvárosi és báni végvidékbeli kath. papság fizetésére, veszteg-házak állitására, útak csinálására, 'stb.), melly már 1819 olta nem fizettetik; továbbá a' belső igazgatás, oskolák javitása által, a' kiadás 1791 olta 700,000 forinttal szaporodott; és igy világos, hogy a' Végvidék saját jövedelme jelenleg sokkal tetemesebb, mint 1791-ben volt, 's e' szaporodást nem az adó felemelésének, melly mind a' mai napig felette csekély, hanem a' jobb gazdálkodásnak, 's a' sebesen növekedő népességnek köszönhetni.

VIII. SZAKASZ.

39. §. Politia.

Az ezredek és századok parancsnokai, a' szabad katonavárosi tanácsok, mint politicai hatóságok ügyelnek fel a' köz-

igazgatás azon ágára is, mellyet *politiának* neveznek, 's mellynek köre, jelentése, elméletileg inkább mint gyakorlatilag, mind eddig szorosan meghatározva nincsen.

Ezen hatóságok azok, mellyek, mennyire ezt az országlószék eszközölheti, a' vallásosságot, erkölcsiséget előmozditják, a' babonát, gonosztettet ellenzik, 's a' köz csendre, és illedelemre felvigyáznak. — A' borházakra való felügyelet, 's a' szerencsejátékok kemény megtiltása, számos polgárt megmenthet a' bánattól, vétektől, 's kétségbeeséstől.

Egy rendes útlevéli-rendszer, egy részről az idegen kóborgók becsuszhatását, más részről a' kebelbeliek megszökését sikeresen akadályozza. Útleveleket, magok személyeire nézve ingyen kapnak a' végőrök; a' kereskedést üzők mérsékelt fizetésért. Egy századkerület körére, elegendő a' századparancsnok útlevele, de az ezered vidékére ezredi, messzebbi utazásra, vagy a' Törökországba való átmenetelre hadikormányszéki, külföldre udv. fő haditanácsi útlevél szükséges.

A' szabad katonai városokat elrendező szabályirat, egy szakaszában, a' cselédségről is üdvességes rendeleteket tesz. — Előregedett, vagy elnyomorodott benföldiek az illető végházak által élelmeztetnek; az egészen szegény, elhagyott árvákra, a' szegény, élelmét keresni nem tudó, 's végházi családdal nem biró végőrre, a' végvidéki kincstár visel gondot. A' szabad katonai városokban csaknem mindenütt van szegényeket gyámolitó alapitvány, sőt Zeng 1788 olta rendes szegény-intézettel bir. — A' helységekben, kisebb nagyobb kiterjedésű takarék-magtárak alapittattak, hogy szükség idején ezekből a' megszorulttaknak részint ingyen, részint mérsékelt áron gabona adathassék; 's e' jóltévő intézetek czélját hatalmasan előmozditják azon kincstári maradék magtárak, mellyeket a' megboldogult I. Ferencz, rendkivüli kegyességéből, a' Végvidéknek, 1821-ben, a' jöhető szükségek fedezésére nagylelküen oda ajándékozott.

A' tolvajok, rablók kipuhatolására igen czélszerű rendeletek hozattak. Igy azok, kik elöljárói kötelességeiket nem teljesitik, a' segitségért esdeklőnek lehető segitséget nem nyujtanak: köteleztetnek a' kárt megtériteni, mellyet a' kárvallott tolvajság, rablás, vagy felgyujtás által szenvedett. A'

gonosztévők felfedezői, ha azok más helységből valók, 's ha ők a' gonosztettet megakadályozhatni képesek nem valának, a' régi szokásszerinti jutalmat (Mustuluk) megkapják. Azoknak, kik valamelly ismeretes rablót élve vagy halva kézbeszolgáltatnak, vagy annak megfoghatására akármi úton eszközt mutatnak, még ha a' gonosztettben részesek voltak is (csak ne fő czinkosok), bizonyos summa pénz van igérve, melly különös esetekben tetemesen feljebb emeltethetik. Olly végház, melly elismert tolvajnak, vagy rablónak tudva menekvőhelyet szolgáltat, földig lerontatik, 's a' bennlakó családot más végvidékbe szálitják. E' kemény rendeletek, főképen a' károlyvárosi és báni végvidékeken voltak szükségesek, mert itt a' hegyes erdős tájék, a' száraz határszél könnyü alkalmat ada a' szomszéd bosnyákoknak, sőt a' belföldi gonosztévőknek is rablásaikat, 's tolvajságaikat üzni; de jelenleg a' szigorú rendszabályok a' gonosztetteket meglehetősen ritkává tették, mint ezt a' 28 §-ban bővebben láttuk.

A' szabad katonavárosokban jeles tüzoltási szabályok léteznek, 's mindenik bir egynehány vizipuskával, valamint a' helységek is kötelesek a' legszükségesebb tüzoltó szereket beszerezni. Azon végőrök, kiknek házait a' tüz saját hibájuk nélkül emésztette-el, a' kincstári erdőkből ingyen kapnak épületi-fát, kamat nelkül segedelmipénzt, 's téglát csupán annyi árért, mennyibe ennek csinálása került. Árviz, vagy jég által károsultaknak, vagy adójukból 's közmunkájokból engedtetik-el valami, vagy ezek egészen elengedtetnek, sőt néha a' végvidéki kincstárból is kapnak segedelmet.

A' köz egészség biztositására, minden végezrednek van egy ezredorvosa, 2 fő, és 12 al-seborvosa (az erdélyi ezredeknél csak 6 al-seborvos találtatik), és igy minden gyalogszázadra 1 orvos esik. Az ezredorvosra megkivántatik, hogy orvosi diplomája vagy valamellyik belföldi egyetemtől, vagy a' bécsi Josephinumtól legyen. Mind a' fő, mind az alorvosok fizetéseiket a' k. kincstárból húzván: e' tekintetből a' köz végőröknek, 's a' tiszteknek egész fel a' főhadnagyig, ingyen kötelesek szolgálni. A' nagyobb szabad katonavárosok különösen tartanak orvosokat. Gyógyszertárok (patika) vannak: Zengen, Bellováron, Péterváradon, Karloviczon, Zimonyban,

Páncsován. Ezekből, 's a' károlyvárosi, zágrábi, temesvári, szebeni gyógyszertárokból veszik az ezredek egyesség mellett a' szükséges orvosi-szereket. Ezekkel kicsinyben, 's általánosan mérges szerekkel kereskedni tilalmaztatik. Kórházak vannak: Károlyvárosban (a' szluini ezered számára), Bellováron (a' város, és a' két varasdi ezered használatára), Petrinián (szinte a' város, és a' két báni ezred részére) Pétervárадon, Karloviczon, Zimonyban, Páncsován. — Mindenik ezrednek, 's csak nem minden szabad katonavárosnak van egy megvizsgált bábája.

Jenner halhatatlan találmánya, talán sehol sem talált olly követésre, mint a' Magyar Katonai Végvidéken. Mindjárt 1803-ban, a' tehénhimlő behozása után, a' beoltottak száma 23,519-re ment, 's jelenleg a' beoltatlanok, az ifjabbak közt valódi ritkaságok.

De szóljunk végre egy közegészségi-intézetről, melly nem csak a' Katonai Végvidéknek, hanem az egész austriai birodalomnak, sőt Europának megbecsülhetetlen nyugalmára szolgál: a' döghalál, vagy is pestis ellen felállitott veszteglőházakról, 's intézkedésekről.

E' rettentő nyavalya, mellynek már *Thukydides*, és *Boccaccio* borzasztó képét terjeszté előnkbe, Törökországot soha, vagy ritkán hagyja-el. Errenézve szakadatlan felvigyázat szükséges, hogy ez országunkba be ne jöhessen. E' czél elérésere a' fő átjöveteli állomásokon veszteglőintézetek állittattak-fel, mellyeknek kötelessége a' Törökországból jövő személyek és portékáknak egy ideig való letartóztatása és tisztítása által az országot arról biztositani, hogy a' döghalál belopódzása még messziről is lehetséges ne legyen. A' veszteglőintézeteket ismét egy a' határszéleken vont cordon köti össze, melly fegyveres végőröktől éjjel, nappal őriztetik, 's mellyen senki a' veszteglőházak elkerülésével át nem jöhet, úgy annyira, hogy a' rögtöni itélőszék kihirdetése nélkül is hatalmában áll az őrnek, a' cordonon átlépőt, ha az megszólításra vissza nem megy, tüstént agyonlőni. Azon helyek, mellyeken a' veszteglőintézetek felállittattak, e' következők:

A' károlyvárosi végvidéken:

Zavalje (ezelőtt Rudanovacz), } Török Horvátország felé
Maljevacz,

A' báni végvidéken;

Kosztainicza, szinte Török Horvátország felé

A' szeremi v. magyar végvidéken:

Brod, Bosnyákország felé
Zimony, Ráczország felé

A' bánsági végvidéken:

Páncsova, } Ráczország felé
Schupanek,

Az erdélyi oláh végvidéken:

Vulkan, } Oláhország felé
Vöröstorony,
Törcsvár,
Tömös,
Bodzan,

A' székely végvidéken:

Oitos, } Moldvaország felé.
Gyimes,
Tölgyes,

Ezen veszteglőintézetek közűl legnagyobb a' *zimonyi*. ezután jön a' *Schupaneki*, legcsekélyebbek a' *malevaczi*, *zavaljei*. Mindeniknek van egy igazgatója, egy vagy két orvosa, tolmácsa, káplánja, több tisztogatószolgája, 's egyébb szükséges személyzete. Szolgálati tekintetben katonai hatóságoktól függnek; a' tisztviselők a' fő haditanács, a' tisztogatószolgák az illető hadi kormányszék által neveztetnek-ki, mindnyájan pedig a' portékák és ruhak tisztogatásáért, 's füstöléséért fizetendő mérsékelt taksakból húzzák fizetéseiket, melly taksa ezenfelül, még a' végvidéki (nem a' kamarai pénztárba is szép summát (az összes bevétel tesz 180—200,000 fr. p. p.) hoz be.

A' veszteglőintézetek, munkálódásaikban részint a' sokban megváltozta ott 1770-ki, részint a' főorvos Chenot által

1789-ben kidolgozott rendszabályokat követik. Ezek szerint 3 időszak különböztetik-meg, u. m. *egészséges*, midőn a' török tartományokban döghalál nincs; *félelmes*, midőn van ugyan, de messzibb fekvő helyeken; *veszedelmes*, midőn a' nyavalya valamellyik szomszéd tartományban üt ki. Az első időszakban, a' személyek semmi veszteglésnek nincsenek alávetve, csupán az utazónak gyapjú és gyapot szövetekből álló portékái, posztó és szenyes ruhái mosatnak-meg. A' második időszakban, a' személyek, 's mérget fogó portékák 10 napi veszteglést állnak ki; a' ruhák, 's más portékák mosás, kiszellőztetés, füstölés által tisztitattnak-meg; de a' mérget nem fogó portékák nem veszteglenek, hanem tisztitás után szabadok. Igy p. o. gabona, gubacs, egy facső segedelmével vas rostélyon által tiszta edényekbe töltetnek; fa, réz, 's más érczek megmosatnak; a' viasz 48 órára folyóvizbe tétetik, 's t. b. A' harmadik időszakban nem szabad az átjövőnek semminemű viselt ruhát, még azt sem, mellyet testén visel, általhozni; a' veszteglés ideje 20 napra határoztatott, 's mérget fogó portékák, 's eszközök 42 napig veszteglenek. A' rostélybeli közlekedés azonban, csak akkor szakittatik félbe, ha a' döghalál 3 mfdnyi távolságra közeledett. A' levelek, mellyek gyanús helyekről jönnek, füstölés és eczetgőz által szinte megtisztitattnak.

E nyavalya ragadós természete iránt szerzett újabb tapasztalások következésében, egy udvari biztosság neveztetett ki, melly a' vesztegló intézetek számára, javitott rendszabályokat készitend.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' Magyar Katonai Végvidék részletes átnézete.

I. SZAKASZ.

KÁROLYVÁROSI VÉGVIDÉK.

40. §. I. Likkai Ezéred. Főtisztkarihelye (Stabsort): Gospich.

Határai északról az ottosaczi ezred; keletre Török-Horvátország; délre Dalmátország; nyugotra az adriai tenger. Kiterjedése 47⁵ [] mfd., mellyen lakik 74,041 lélek. Vallásokra nézve: 23,121 romai katholikus, 50,920 nem egyesült óhitű. Van benne 1 mezőváros, 103 falu. Ezenkivül Carlopago szabad katonai város is vidékében fekszik. Lakosi horvátok. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, sárga gomb.

Nevezetesebb helyek.

Carlopago, szabad katonai közönség, az adriai tenger mellett. Hajdan a' korbaviai grófoké volt, kik (1387. 1432. 1451.) jeles szabadságokkal ajándékozták-meg, mellyeket I. Mátyás 1481-ben megerősitett. A' károlyvárosi végvidék felállitásától fogva, ennek minden időben kiegészitő részét tette, de 1754-ben, valamint Zeng azelőtt 2 esztendővel a' triesti „Commercial — Intendenz"-hez adatott, 's csak Zenggel együtt került ismét vissza a' magyar korona alá. Van kath. paroch. temploma, kapuczinus monostora, fő elemi és leány iskolája,

cs. k. só és harminczad hivatala 850 kath., 8 n e. óhitű, 1 ref. lakosa. Nehány veteményes kertjein kivűl, semmi földdel nem bir; 's igy fő élelme kereskedésből van, 's ez is csaknem egyedűl dalmátországi borra szoritva. Kikötőhelye sokkal jobb fekvésű a' zenginél; de a' város mostoha fekvése, melly a' Zengre vivő fő kereskedési uttól félre esik, e' jóteteménytől is megfosztja. 1819-ben 638 hajó ment el 51,558 fr. 50 kr. értékű portékával, 's 583 érkezett 160,197 fr. 20 kr. értékű teherrel. A' város jövedelme, melly leginkább a' dalmát borra vetett adóból jön-be, az igazgatási költségeket is alig fedezi.

Gospich, mezőváros, és főtisztkari helye a' likkai ezrednek: 1065 kath., 98 n. e. óhitű, 1 evang. lak., kath. paroch. templommal, fő elemi és leány oskolával. Népes heti vásárokat tart.

Grachacz, falu, 144 kath., 982 n. e. óhitü lak., kath. és óhitű anyaszentegyházzal, hetivásárokkal.

Udbina, falu, 836 kath., 20 n. e. óhitű lak., kath. anyaszentegyházzal, hetivásárokkal.

A' helységek névsora betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Barlete	1	Debelloberdo	1
Billay	1	Deringay	1
Borichevacz	1	Divoszello	1
Brezik	1	Dnopolje	1
Brotnia	1	Dobroszello	1
Brussane	1	Doljane	1
Budak	1	Drenovacz (szerbliani század)	1
Bukovacz	1		
Buxim	1	Drenovacz (meda ki században)	1
Calderma	1		
Canita	1	Dugopolje	1
Chitluk	1	Graab	1
Choiluk	1	Grachacz	1
Czerie	1	Joshane	1
Czezaricza	1	Kiany	1

A' helységek névsora betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Kik	1	Pochitel	1
Konjsko	1	Podlapach	1
Komm	1	Poppina	1
Kommich	1	Pribudich	1
Krushkovacz	1	Raduch	1
Kuchiste	1	Rebich	1
Kuklicz	1	Ribnik	1
Kullicza	1	Richicze	1
Kupirovo	1	Rizvanuska	1
Kurjak	1	Szent-Mihály	1
Kusacz	1	Szent Péter	1
Lapacz (Alsó)	1	Szent-Roch	1
Lapacz (Felső)	1	Shirokakula	1
Ledenik	1	Smilyan	1
Lippe	1	Smokrich	1
Mazin	1	Srednagora	1
Medak	1	Staniste	1
Mekiniar	1	Stikada	1
Mogorich	1	Suvaja	1
Mussaluch	1	Szerb	1
Mutilich	1	Szorachkovoszello	1
Neteka	1	Ternovacz	1
Novoszello	1	Tiskovacz	1
Novy	1	Tollich	1
Omsicza	1	Tomingay(sz. péteri száz.)	1
Ondich	1	Tomingay(grachani száz.)	1
Orahovacz	1	Udbina	1
Osik	1	Wagan (szerbliani száz.)	1
Osredke	1	Wagan (sz. mihályi száz.)	1
Ostaria	1	Visuch	1
Ostra	1	Wranich	1
Ostrovicza	1	Wrebacz	1
Pallanka	1	Wrelo	1
Pavlovacz	1	Xabicza	1
Pechane	1	Zaklopacz	1
Perlievo	1	Zavodie	1
Poshacz	1	Zermania	1
Plocha	1	Összesen	103

Carlopago 1 szab. kat. város. Gospich 1 mezőváros.

41. §. 2. Ottosaczi Ezred. Főtisztkari helye: Ottosacz.

Szomszédos nyugotra az adriai tengerrel; északra az ogulini ezreddel; keletre Török-Horvátországgal; délre a' likkai ezreddel. 50 $\frac{6}{-}$ [] mértföldön lakik 72,315 lélek, u. m. 32,568 r. katholikus, 39,747 n. e. óhitű; nyelvökre nézve: horvátok. Van benne 1 mezőváros, és 83 falu; ezenkivül Zeng szabad katonai közönség is vidékébe esik. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötét barna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, fejér gomb.

Nevezetesebb helyek.

Zeng, deákúl *Segnia*, szabad királyi tengeri város, egyszer'smind szabad katonai közönség, az adriai tenger partján, hegyek aljában. Igen régi város, mert még a' gallusok Kr. sz. e. 413-ik esztendőben építették. A' 13-ik században a' tatárok porrá égették, de a' *Frangepán* grófok, kiknek ezt IV. Béla ajándékozta, újra helyrehozták, megnépesitették, időszakonkint több szabadsággokal megajándékozták (1388. 1458. 1462.), de egy katonai parancsnok hatalma alá vetették, ki későbben elöljárója volt a' *Cilly* grófoktól e' környéken formált zengi kapitányságnak. I. Mátyás 1488-ban szabad kir. városnak tette, régi szabadságaihoz újakat adván, mellyeket a' későbbi uralkodók is (1503. 1528. 1652. 1659. 1706 1724. 1727.) megerősitettek. 1752-ben a' triesti „Commerzial-Intendenz"-hez adatott, 's ennek feloszlatása után (1776.) Károlyvárosért cseréjében a' katonai végvidékhez kapcsoltatott, és szabad katonai közönségnek tétetett. A' franczia kormány, 1809 után Polgári-Horvátországhoz kapcsolta, 's harmadik kerületének fővárosává nevezte.

Jelenleg elég csinos város 2709 r. katholikus, 64 n. e. óhitű lakossal. Utczái felette szükek, kivévén azt, melly a' várost a' tengertől választja-el, melly széles, és 2—3 emeletes házaktól ékesittetik, honnan gyönyörű kilátás esik a' tengerre. A' viz hiányát, az ezen század elején ásott 2 órányi hosszú vizvezető csatorna bőven kipótolja. A' városra nézve egy közellévő erdeipatak (Torrente) áradásai igen veszedelmesek. Van itt 4

kath., 1 óhitű szentegyház a' kőfalakon kivül, püspöki lyceum, nevendékpapház, fő elemi és leány oskola, harminczad-só — postahivatal. Székhelye egy püspökségnek, melly a' modrusi vagy korbaviai püspökséggel kapcsoltatott egybe, 's mind a' kettő kiterjed a' likkai, ottosaczi, ogulini ezredek vidékeire, a' szluininak nagy részére, a' Magyar Tengerpartra, és Zágráb vármegyének déli tájékaira. 1836-ban volt benne 3 káptalan, u. m. a' *zengi*, (6 kanonokkal), melly Zengen tartja székét, a' *modrusi*, melly Bribirban, Noviban, Bukkariban lakik (14 kanonoki helylyel), és a' társas *fiumei* 6 kanonokkal; 134 plebánus, vagy helytartó, 65 káplán, 68 szerzetes és apácza, és 181,143 katholikus lélek. — Szőlőhegye, szántóföldje kevés, úgyhogy összesen 98 $\frac{930}{}$ holdnyi földje van; rétje nincs. Kikötőhelye, mellyet egy 70 öl hosszú fatöltés képez, igen szük, 's az uralkodó északi szelek miatt bátorságtalan. A' kereskedőknek csak kisebb része üz nagyobb fontosságú gabona — dohány — bor — méz kereskedést, a' többi kicsinyben szatócskodik. Tengeri kereskedése, a' franczia háború elején felette élénk volt 's 1794-ben 1,819,641 fr. 30 kr. árút vitt ki, és 226,795 fr. 5 kr. árút hozott-be; későbben Triest és Fiume városok emelkedésével tetemesen megcsökkent, 's azon 28 kereskedőhajó, melly még 1774-ben a' privatusoké volt, későbben csaknem mind eltűnt.

Egyébiránt kereskedése most sem megvetendő: mert 1819-ben az idevaló kikötőbül 927 hajó vitorlázott ki, 526,072 fr. 55 kr. árú teherrel, és 875 hajó érkezett, 256,869 fr., 21 4/8 kr. árúval. A' kereskedők segitségére, II. József császár egy 20,000 forintnyi kölcsönöző fundust ajándékozott, melly 1807 ben a' végvidéki közvagyonhoz kapcsoltatott ugyan, de ebből szinte olly móddal, 's annyit kölcsönözhetnek a' megszorúlt kereskedők, mint azelőtt. Közjövedelme a' városnak, nem fedezi az igazgatási költséget; egyébiránt legtöbb bejön a' borra vetett emésztési adóból.

Ottosacz, Ottochacz, mezőváros, és főtisztkari helye a' hasonnevű ezrednek, a' Gaczka vize mellett: 296 r. kath., 30 n. e. óhitű lak., kath. paroch. templommal, hetivásárokkal.

Szent-György, falu, a' tenger mellett: 496 kath. lak., paroch. templommal. Van egy derék sziklákból képezett öb-

le, melly 12 kereskedőhajót befogadhat, 's a' szelek ellen megőrizhet. 1818-ban 10 hajó érkezett-meg, 's ugyan annyi ment-el összesen 2400 fr. árúval.

Jablanacz, falu, a' tengerparton: 783 kath. lakossal, kath. paroch. templommal, 's egy kikötővel, mellybe 1818-ban 30 hajó érkezett, 's 23 ment-el, 11,224 fr. 34 kr. árúval. 1819-ben az érkező és elmenő hajók száma 95-re rugott, 12,609 fr. 2 kr. becsű portékával.

A' helységek névsora betűrend szerint:

Neve a' helynek	falu.	Neve a' helynek	falu.
Alexinicza	1	Koczian	1
Babinpotok	1	Koinskoberdo	1
Berlog	1	Korenicza	1
Billievine	1	Kossin (alsó)	1
Biliopolye	1	Kossin (felső)	1
Bukovach	1	Krasno	1
Bunich	1	Kuterevo	1
Chanke	1	Kruge	1
Cloviche	1	Lesche	1
Compolie (kath.)	1	Lipovopolje	1
Compolie (óhitű)	1	Lukovo	1
Dabar	1	Malo Polie	1
Debelloberdo	1	Medyudraxe	1
Doliane	1	Melinovacz	1
Dubravo (ottosaczi száz.)	1	Melnicze	1
Dubravo (berlogi század)	1	Mezinovacz	1
Dugidol	1	Mlaka	1
Glavaicze	1	Nebliue	1
Grabussicz	1	Pazarische (alsó)	1
Hrusvicza	1	Pazarische (felső)	1
Jablanacz	1	Perrussich	1
Kaluderiovacz	1	Pervanszello	1
Kamenicza	1	Petrovoszello	1
Karaula	1	Podum	1
Kerbavicza	1	Policza	1
Klada	1	Ponore	1
Klanacz	1	Priboj	1
Klenovacz	1	Prizna	1

A' helységek névsora betürend szerint:

Neve a' helynek	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Prozor	1	Sumechicha	1
Quarte	1	Svicza (alsó)	1
Ravljane	1	Svicza (felső)	1
Rudopolje	1	Ternovacz	1
Sallamunich	1	Turianszky	1
Szent-György	1	Waganacz	1
Szent-Mark	1	Werhovine	1
Sinacz	1	Wollaricze	1
Skare	1	Wranovine	1
Skochay	1	Zatusnicza	1
Starigrad	1	Zavalie	1
Staroszello	1	Zengi-Draga	1
Stinicza	1	Összesen .	83
Stollacz	1		
Studencze	1		

Zeng 1 szabad katonai város. Ottosacz 1 mezőváros.

42. §. 3. Ogulini Ezred. Főtisztkarihelye: Ogulin.

Határoztatik északról Zágráb vgyével; keletről a' szluini ezreddel, 's egy kis részben Török - Horvátországgal: délről az ottosaczi ezreddel; nyugotról a' Magyar Tengerparttal, és az adriai tengerrel. 46 [] mfdőn lakik 73.289 lélek, u. m. 34,472 r. kath. 38812 n. e. óhitű, 2 evang. 3 ref. lak.. kik nyelvökre nézve horvátok. Van benne 1 mezőváros, és 106 falu. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, narancsszin gallér és hajtóka, sárga gomb.

Nevezetesebb helyek:

Ogulin. mezőváros. és főtisztkarihelye az ogulini ezrednek. a' Dobra vize mellett: 2354 lak., kath. paroch. templommal, felső elemi, és leányoskólával, hetivásárokkal.

Plashky, f., a' károlyvárosi n. e. óhitű püspök lakhelye, egy alsó elemi oskolával. *Josephsthal*, falu, a' főposta és ke-

reskedési utban: 1314 kath., 80 n. e. óhitű lak., kath. paroch. szentegyházzal, igen élénk hetivásárokkal.

Bründel, vagy *Brinje*, falu, 1635 kath., 17 n. e. óhitű, 1 ref. lakossal, kath. paroch. templommal, és két kápolnával. Van alsó elemi oskolája, és hetivásárokat tart.

Névsora a' helységeknek betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Begovacz	1	Kamenicza (thenini száz.)	1
Blata	1	Kermpote	1
Brezovacz	1	Kerslie (ó)	1
Brochanacz	1	Kerslie (új)	1
Bründel	1	Koransky-Lug	1
Czarevo-Polje	1	Kriviput	1
Czerovnik	1	Krixevachkopolje	1
Dresnicza (alsó)	1	Kunich	1
Dresnicza felső)	1	Lapat	1
Dresnicza (közép)	1	Latin	1
Dresnik	1	Ledenicza	1
Dobrenich	1	Letinacz	1
Dubrave	1	Lieskovacz	1
Erdöll	1	Lipicza	1
Generalskystoll	1	Lipovacha	1
Gerovo	1	Luchane	1
Gomorje	1	Malikut	1
Gorichiza	1	Masina	1
Gostovopolje	1	Medvedjasse	1
Grabovacz	1	Merslidol	1
Hrelin	1	Merzlopolje	1
Jagnagora	1	Mochilla (alsó)	1
Jamarje	1	Mochilla (felsó)	1
Jasenak	1	Modrus (alsó)	1
Jassenicza	1	Modrus (felső)	1
Jelvicza	1	Mricznicza	1
Jezerane	1	Mudrichszello	1
Jezero	1	Munava	1
Josephsthal	1	Muniava	1
Irinovacz	1	Oblajacz	1
Ivakusa	1	Ostaria	1
Kamenicza (jezerani száz.)	1	Ottok	1

Névsora a' helységeknek betürend szerint:

Neve a' helynek,	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Plaschicza	1	Szmolianacz	1
Plashky (jesseniczai száz.)	1	Stainicza	1
Plashky (plashki század)	1	Terxich	1
Podmelnicza	1	Thouin	1
Podum	1	Tobolich	1
Ponique	1	Troiverh	1
Podovoszello	1	Tuk	1
Pottok	1	Toxevich	1
Poville	1	Vaganacz (alsó)	1
Primislie	1	Vaganacz (felső)	1
Prokike	1	Vainverh	1
Rakovicza	1	Verbovszko	1
Razvala	1	Vituin	1
Rebrovichszello	1	Vodotoch	1
Ressetar	1	Velikikut	1
Saborsky	1	Voivodussa	1
Sadillovacz	1	Zagorje (alsó)	1
Salopekszello	1	Zagorje (felső)	1
Szent Péter	1	Zagorje (közép)	1
Sbieg	1	Zdenacz	1
Skalich	1		
Szluinchicza	1	Összesen .	106

Ogulin 1 mezőváros.

43. §. 4. Szluini Ezred. Főtisztkarihelye: Károlyváros.

Határos északra Zágráb vármegyével; keletre az 1. báni ezreddel, 's Török-Horvátországgal; délre az ogulini ezreddel; nyugotra ugyan avval. Egy része, t. i. a' *sichelburgi* kerület a' nagyobb testtől elválva, Zágráb vgye, és Krajnaország közt fekszik. 25 $\frac{6}{}$ □ mfdön lakik 59.720 lélek, u. m. 44,814 romai katholikus, 4510 görög katholikus, 10,391 nem egyesült óhitű, 1 evang., 4 reformatus. Nyelvökre: horvátok. Van benne 319 falu. Főtisztkarihelye Károlyvá-

rosban, és igy az ezred vidékén kivül van; e' város szolgál vásárhelyéül is; de hetivásárok vannak még Szluinban, Woinichon, és Sousiczében a' sichelburgi kerületben. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, narancsszin hajtóka és gallér, fejér gomb.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Badovincze	1	Chaternya	1
Bainszkoszello	1	Comessaracz	1
Bandinoszello	1	Czarevoszello	1
Barillovich	1	Czerkvena (kis)	1
Begovacz	1	Czerkvena (nagy)	1
Begovoberdo	1	Czernik	1
Bellay	1	Czernovrello	1
Bellovichszello	1	Czerovacz (blagay száz.)	1
Berdo	1	Czerovacz (vukmanichi század)	1
Bidiklanacz	1	Czerovacz (czerovaczi század)	1
Blagay (kath.)	1	Czerovicza	1
Blagay (óhitű)	1	Czettin	1
Bost	1	Czettinsky-Varosh	1
Braslivicza	1	Czirkvenoszello	1
Brebernicza	1	Czvianovichberdo	1
Brest	1	Czvittovich	1
Brezovaglava	1	Danchuloviche	1
Brezovacz	1	Danne	1
Brieg	1	Doliane	1
Brussovacha	1	Dolinar	1
Budachky (alsó)	1	Drage	1
Budachky (felső)	1	Dragosevcze	1
Budinyak	1	Draschiverh	1
Buhacha	1	Dugaressa	1
Bukovacz	1	Dugidoll	1
Bukovicza	1	Dunyak	1
Bukovlie (alsó)	1	Dvorjanczy	1
Bukovlie (felső)	1	Dvorische (svarchai száz.)	1
Buliche	1	Dvorische (budachki száz.)	1
Burichszello	1	Furjan (alsó)	1
Chamerovacz	1		
Chaperovacz	1		

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Furjan (felső)	1	Kartaliaszello	1
Gacheskoszello (czerovaczi század)	1	Kaszt	1
Gacheskoszello (voinichi század)	1	Kaichszello	1
Gallovich	1	Kerniak	1
Gallovichszello	1	Kerstinia	1
Geikovacz	1	Ketsere	1
Gergeticki	1	Kesserovpatak	1
Gerschaki	1	Kestenak	1
Glibokibrod	1	Kestenovacz	1
Glina (alsó)	1	Klanacz	1
Glina (felső)	1	Klipinoberdo	1
Glina	1	Klokoch	1
Glinskovrello	1	Klucsar	1
Glussinya	1	Klupicza	1
Goikovacz	1	Knesevichkosza	1
Gollesse	1	Knesgoricza	1
Goricze	1	Kokierovo	1
Gorniavasz	1	Kollarich	1
Grabar	1	Koranszka-Sztrana	1
Grabovacz	1	Koranszky-Brieg	1
Grich	1	Koranskoszello	1
Grobnik	1	Kordiche	1
Hartie	1	Kossa (mala)	1
Jagrovacz	1	Kossinacz (nagy)	1
Jankovoszello	1	Kossinacz (kis)	1
Jasnichberdo	1	Kossierskoszello	1
Javor	1	Kostanievacz	1
Jezernicza	1	Kravlyák	1
Jurga	1	Kremen (alsó)	1
Juaskovoszello	1	Kremen (felső)	1
Ivankovich	1	Krivaja	1
Ivkovo	1	Krix	1
Ivossevichszello	1	Kruskovacha	1
Kallie	1	Kulaje	1
Kamenicza	1	Kunchane	1
Kamencze	1	Kupchina	1
Kamenszko	1	Kuplenszko	1
		Kurjevacz	1
		Kussaja	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Kuzina	1	Moravcze	1
Ladievacz (alsó)	1	Mostanye	1
Ladievacz (felső)	1	Mrachay	1
Ladveniak	1	Mraczel	1
Lappovacz	1	Mriesnicza	1
Lesche	1	Niksich (alsó)	1
Leskovacz	1	Niksich (felső)	1
Lipje	1	Novaki	1
Lippovacz	1	Novidol	1
Lissine	1	Novoberdo	1
Loskunya	1	Novoszello (poloyi száz.)	1
Luchicza	1	Novoszello (sichelburgi század)	1
Lumbardenik	1	Okich	1
Mallessevichszello	1	Orievacz	1
Mallincze (barillovichi század)	1	Ostercz (alsó)	1
Mallincze(ostereczi száz.)	1	Ostercz (felső)	1
Mandich	1	Osiedak	1
Manierovich	1	Ossunia	1
Marienthal	1	Paulovacz	1
Marindolskoberdo	1	Paunovichszello	1
Markussicha	1	Pavkovichszello	1
Marlovachkosszello	1	Pechno	1
Mateskoszello	1	Pechurkovoberdo	1
Maurovich	1	Perjassicza (alsó)	1
Medvedak	1	Perjassicza (felső)	1
Mekuss	1	Perjassicza (közép)	1
Merzlopolie (barillovichi század)	1	Perichszello	1
Merzlopolie (svarchai század)	1	Petrakovoberdo	1
Merzlopolie (sichelburgi század)	1	Petrichkoszello	1
Mihallichszello	1	Petrovapoliana	1
Miholszko	1	Petrunichszello	1
Millichszello	1	Pillatovcze	1
Millievacz	1	Plavcze	1
Millossevacz	1	Podgorje	1
Mlakovacz	1	Podplaninskoszello	1
		Podszedlom	1
		Podvosich	1
		Poklek	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Pollicze (barrilovichi száz.)	1	Selnicza	1
Pollicze (szvarchai száz.)	1	Sieha	1
Polloj (alsó)	1	Sichelburg	1
Polloj (felső)	1	Sichevacz	1
Polloj (közép)	1	Siroka Rieka	1
Polyana (voinichi száz.)	1	Sivkovichkosza	1
Polyana(kerstiniani száz.)	1	Skakavacz	1
Ponoracz (blagai száz.)	1	Skrad (alsó)	1
Ponoracz (czerovaczi század)	1	Skrad (felső)	1
Ponoracz (budachki száz.)	1	Szlivniak	1
Popovacz (alsó)	1	Szluin	1
Popovacz (felső)	1	Sapotte	1
Popovichberdo	1	Sousicze	1
Popoviche	1	Spareniak	1
Prisieka	1	Stakorovicza	1
Radotoviche	1	Starigrad	1
Radinovoberdo	1	Stirkovacz	1
Radmanovapoliana	1	Stoidraga	1
Radonya	1	Stuppe	1
Radovicza	1	Suhodoll	1
Raichberdo	1	Svarcha (alsó)	1
Rakovacz	1	Svarcha (felső)	1
Raletina	1	Svarcha (közép)	1
Rastovacz	1	Svechay (alsó)	1
Restovo	1	Svechay (felső)	1
Ribari	1	Svinicza	1
Rieka	1	Sviniaricza	1
Rudenicza	1	Svoih	1
Sabliak	1	Taborische (alsó)	1
Samarie	1	Taborische (felső)	1
Sastavak	1	Terxich	1
Schuliacz	1	Turn	1
Sekettinoberdo	1	Tissovacz	1
Sekulliche	1	Tochak (blayai század)	1
Selcze	1	Tochak (poloyi század)	1
Selesno	1	Tomassevcze	1
Selische	1	Trebinya (alsó)	1
		Trebinya (felső)	1
		Trabiniak	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Tupchina	1	Visochka (alsó)	1
Tusillovich	1	Visochka (felső)	1
Udbinya (vukmanichi század)	1	Vogyevichberdo	1
Udbinya (svarchai száz.)	1	Voinich	1
Vienacz	1	Voinovichberdo	1
Vallisszello	1	Voisnicza	1
Warosh	1	Vraniak	1
Welikiverh	1	Vrello Utinia	1
Wellemerich (alsó)	1	Vukmanich	1
Wellemerich (felső)	1	Vnkovich	1
Welyun	1	Vukovoberdo	1
Wenacz	1	Zagorje	1
Videkichszello	1	Zagrad	1
Vinicze	1	Zastainye	1
Vischniverh	1	Zimmich	1
Visoche	1	Zinaevacz	1
		Összesen .	319

II. SZAKASZ.

BÁNI VÉGVIDÉK.

44. §. 10 szám. Első Báni Ezred. Főtisztkarihelye: Glina.

Határa keletre a' 2 ik báni ezred; délre Török-Horvátország: nyugotra a' szluini ezred; északra Zágráb vármegye, mellytől a' Kulpa viz választja-el. 25 $\frac{3}{}$ [] mfdön lakik 48,762 lélek, u. m. 17,211 r. katholikus, 31,551 n. e óhitű. Nyelvökre nézve. nehányat kivéve, mind horvátok. Van benne 1 mezőváros, 127 falu Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, karmasinvörös gallér és hajtóka, sárga gomb. Az ezred örökös tulajdonosa: a' horvátországi bán.

Nevezetesebb helyek:

Glina, mezőváros, és főtisztkarihely a' hasonnevű folyó mellett: 830 kath., 780 n. e. óhitű lak. Van kath. és óhitű anyaszentegyháza, felső elemi, és leány oskolája, számos mesterembere (100 felül), és 610 ^{588} holdnyi kiterjedésű határja. Marhakereskedése nagy fontosságú; 's Károlyvárossal, Zágrábbal, Trieszttel, Gréczczel, sőt Bécscsel is kereskedési összeköttetesben áll. Hetivásárain, bosnyákországi sertés nagy mennyiségben adatik-el.

A' helységek névsora betűrend szerint

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Bachuga	1	Drenovicz	1
Ballinacz	1	Dugoszello	1
Batinovakosza	1	Dvorische	1
Bellevode	1	Farkassich	1
Bernienska	2	Glinskapoliana	1
Bernyavacz	1	Gollina	1
Bischanovo	1	Gorra	1
Blatussa	1	Graberje	1
Bojna	1	Grabovacz	1
Borovitha	1	Grachenicza	1
Botury	1	Gregyany	1
Bovich	1	Hagyer	1
Brestik	1	Horvaczkoszello	1
Brezovopolye	1	Jamme	1
Brabno	1	Illivachek	1
Buchicza	1	Joshevicza	1
Bukovicza	1	Jukinacz	1
Buzetha	1	Kattinovacz	1
Chavlovicza	1	Kihalecz	1
Chemernicza	1	Kirin	1
Chremusnicza	1	Klasznich	1
Degg	1	Kobilyak	1
Dobrina	1	Kovachevacz	1
Dolchany	1	Kozaperovicza	1
Dolnyaki	1	Kozaracz	1
Dragotina	1	Kralyvchany	1
Dragotinczy	1	Krir	1

A' helységek névsora betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Lazyne	1	Stefanky	1
Luschany	1	Stenichniak	1
Maja	1	Stenichniak (alsó)	1
Major Peczka	1	Stenichniak (felső)	1
Maiskepolyana	1	Stipan	1
Molichka	1	Strasznik	1
Maligradacz	1	Susniar	1
Marinbrod	1	Szelische	1
Martinovich	1	Szelische (alsó)	1
Meguracse	1	Szelische (felső)	1
Minor Peczka	1	Szelkovacz (alsó)	1
Mokricze	1	Szelkovacz (felső)	1
Moravczi	1	Szelnicza	1
Novoszelische	1	Szibich	1
Novoszello	1	Szlavszkopolie	1
Oblaj	1	Szolina (kis)	1
Osztrosin	1	Szolina (nagy)	1
Peczky	1	Szrachicza	1
Perna (alsó)	1	Szredichko	1
Perna (felső)	1	Taborische	1
Pernyavor	1	Terstenicza (alsó)	1
Peschenicza	1	Terstenicza (felső)	1
Podgorje	1	Tertnik (majani század)	1
Poniquari	1	Tertnik (glinai század)	1
Prekopa	1	Trepcha	1
Prieka	1	Turchenicza	1
Ravno-Rasche	1	Velikigradacz	1
Roviska	1	Vergiumost	1
Sassova	1	Vertline	1
Satornia	1	Vidussevacz	1
Sibine	1	Vlahovich	1
Sirovacz	1	Vorkapich	1
Skella	1	Vranovina (kis)	1
Slana	1	Vranovina (kath.)	1
Slatina	1	Vratechko	1
Slivovacz	1		
Stankovacz	1	Összesen .	127
Staroszello	1		

Glina 1 mezőváros;

Thopuszko, hires fördőhely Glinához dél-nyugotra 1 óránnyira. Az ide való meleg gyógyviz több forrásokban fakad, 's a' fő forrásnál 2 közönséges, és 2 különös fördőszoba találtatik; a' többi források iszapfördőknek használtatnak. A' viz, szorosan megviz'sgálva mind eddig nincs. *Kranz* és *Lalangue* semmi eredményre nem akadtak. *Nabiach* 1816-ban, 's *Zimmermann* 1818-ban ásványos alkotórészeket nem fedezhettek-fel, holott mások mész-keserü földet, konyhasót kénes vizanyagszeszt találtak. De akár minők legyenek alkotórészei: annyi bizonyos, hogy sok nyavalyákban kitünő sikerrel használtatik, p. o. chronicus bőrbetegségekben, kivált, ha syphiliticai természetüek, sülyben, csúzos, köszvényes bajokban, zsibbadásban, merevénységben; belőlről ivás által használva: gyomorgyengeségben, bélszorulásban, komorkórságban, az anyaméh bajaiban, 's t. b. Melegsége a' viznek + 46⁰ Reaum., a' fő forrásnál: + 48⁰. A' vendégek részint kincstári, részint privát házakban, szállást illő áron kaphatnak. Az ezrednek egy orvosa, mint fördőorvos mindég jelen van; a' kath. szent-egyházához, mint plebanialishoz, több helységek kapcsoltattak. A' vidék regényes.

45. §. 11-ik szám. Második Báni Ezred. Főtiszt-karihelye: Petrinia.

Határa északról a' Kulpa vize, melly Zágráb vgyétől választja el; keletre a' gradiskai ezredtől szinte ezen folyó, délre Török-Horvátországtól az Unna vize által választatik-el; nyugotra az I. báni ezreddel határos. 24 7 □ mértföldön 59,428 lélek lakik, u. m. 20,362 kath., 39,062 nem egyesült óhitű, 3 evang., 1 reformatus. Nyelvökre, keveset kivéve: horvátok. Van benne 1 mezőváros, és 143 falu. Ezenkivül Petrinia, és Kosztainicza szabad katonai városok is vidékébe esnek. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, karmasinvörös gallér és hajtóka, fejér gomb Tulajdonosa: a' horvátországi bán.

Nevezetesebb helyek:

Kosztainicza, szabad katonai város, az Unna vize, és egy kopasz hegy közt: 1925 kath., 926 n. e. óhitű lak., kath., és óhitű anyatemplommal, alsó elemi, és nemzeti oskolával. A' házak nagyobb részt fából épültek, 's egynehány az Unna parton karókon áll. Határa 600$\frac{1249}{}$ holdat foglal el; mesteremberei számosak; kereskedő 74 találtatik. Az általellenben fekvő Unna szigetjén van a' veszteglőintézet, melly mellett szemlélhetni az oltalmazható karba tétetett kereskedési-rostélyt, hol minden hétfőn, főképen sertéssel igen nevezetes kereskedés üzetik. Az illyr tartományok, Olasz és Franczia országok felé, ezen a' helyen által akarta Napoleon a' *levantei* kereskedést vezetni; de szándékában a' bosnyákországi, szekerekkel nem járható útak meggátolták. A' végvidéki kincstárba 1990 fr. 58 $^1|_8$ kr. p. p. fizet évenkint.

Petrinia, szép fekvésű szabad katonai város, a' Kulpa mellett: 3939 kath. 250 n. e. óhitű lak. Van kath. paroch. temploma, fő elemi, leány, és nemzeti oskolája. Székhelye az ezred főtisztikarának. Vagyonos lakosi közt sok mesterember (350) találtatik; 's kereskedése a' báni végvidéken legnagyobb. Határa 2781 holdra, 1468 □ ölre terjed. Hetivásárain kivül, még 4 országosvásárt tart, mellyeket számos idegen kereskedő látogat meg. A' végvidéki kincstárba, évenkint 5120 fr. $19^3|_8$ kr. adózik p. p.

Dubicza, mezőváros, az Unna bal partján, Török-Horvátország szélén: 1696 kath., 1421 n. e. óhitű lak., kath., és óhitű anyaszentegyházzal, alsó elemi oskolával, hetivásárokkal. Van itt egy kereskedési-rostély is, mellynél szombaton tartatnak vásárok.

Sziszek, a' Kulpa és Száva összefolyásánál, által ellenben a' Zágráb vgyében fekvő hasonnevű mezővárossal. Számlál 482 kath., 11 n. e. ohitű lakost. Határa 875 holdra, 975 □ ölre terjed. Ezen virágzó helységecskének kereskedése most is nagy fontosságú, ámbár sokkal tetemesebb lehetne, ha az adriai tenger felé való kereskedés akadályai, a' Száva, Kulpa szabályozásával elhárittattnának. Az átmeneti portékák (főképen gabona és dohány), innen részint a' Száván felfelé Laibach-ig, részint a' Kulpán, szinte felfelé Károly-

városig, 's innen tengelyen Fiuméba, Triestbe vitetnek, 's ezeknek becsét több milliomra becsülik. A' parton, jelenleg egész sor szép magtárak szemlélhetők, holott itt 1795ben egyetlen egy állott.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Babinarieka	1	Gage	1
Bachin	1	Germusany	1
Bednik	1	Glavichany	1
Begovich	1	Gollubovacz	1
Bergyany (zrini század)	1	Gorichka	1
Bergyany (gradussi száz.)	1	Graberstein	1
Besterma	1	Grabovicza	1
Bielovacz	1	Gradussa	1
Bistrach	1	Gradussa (kis)	1
Blinskikut	1	Gradussa (nagy)	1
Blinya	1	Greda	1
Bobovacz	1	Gvozdanszko	1
Borochvichi	1	Hrastovacz (kostainiczai század)	1
Budichina	1	Hrastovacz (hrastovaczi század)	1
Buinga	1	Hrastovicza	1
Chapliany	1	Jabukovacz	1
Chorre	1	Jamnicza	1
Cremusniak	4	Javorany	1
Chukur	1	Javornik	1
Chuntich	1	Jessenovchany	1
Chepeliss	1	Josavicza	1
Czerkvenibok	1	Ivanszkibok	1
Czernecz	1	Kerchevo	1
Czerovliany (alsó)	1	Kinyachka	1
Czerovliany (felső)	1	Klinacz	1
Deanovich	1	Knezóvljany	1
Derlyacha	1	Komarovacz (alsó)	1
Divussa	1	Komarovacz (felső)	1
Dobretin	1	Komogovina	1
Draga	1	Komora	1
Draskovacz	1	Kostreshy	1
Drenchina	1		
Dvor	1		

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Koszna	1	Segestin	1
Kozibrod	1	Selische(kosztainiczai sz.)	1
Krivay	1	Selische (derlyachi száz.)	1
Kukurazary	1	Sziszek	1
Kulyany	1	Sivay	1
Lettina	1	Stanichi	1
Lettine	1	Staroszello	1
Lettovaczy	1	Staza	1
Lovcha	1	Strasbenicza	1
Lyeskovacz	1	Struga	1
Lyubina	1	Svinyicza	1
Machkovoszello	1	Szeme	1
Magyary	1	Szevchenicza	1
Maidan	1	Szerblyany	1
Majur	1	Szeverovacz	1
Matievichi	1	Szlabinya	1
Mechenichany	1	Szluinczy	1
Meminszka	1	Sztermen	1
Mlinoga	1	Sztubaly	1
Moschanicza	1	Sztupnicza	1
Mostanicza	1	Szunya	1
Mrachany	1	Szvrakoricza	1
Novoszelczy	1	Taborische	1
Oravnicza	1	Timarczy	1
Pzoyany	1	Udettin	1
Papich	1	Umetich	1
Pastusha	1	Unchany	1
Paukova	1	Usticza	1
Pedali	1	Utolicza	1
Petkovacz	1	Velesnya (also)	1
Petrinczi	1	Velesnya (felső)	1
Prachno	1	Verpolye	1
Preversacz	1	Volinya	1
Popergyany	1	Vukosevacz	1
Radoinaluka	1	Zakopa	1
Rausovacz	1	Zamlacha	1
Rogulye	1	Zrin	1
Rujevacz	1	Zuth	1
Saasz	1		
Sakanlye	1	Összesen .	143

Kosztainicza 1, Petrinia 1 szab. kat. város. Dubicza 1 mezőváros.

III. SZAKASZ.

VARASDI VÉGVIDÉK.

46. §. 5. szám. Kőrösi Ezred. Főtisztkarihelye: Bellovár.

Határa északról és nyugotról Kőrös vármegye, 's nyugotra egy kis részben Zágráb vgye; délről Kőrös, Posega vgyék, 's a' gradiskai ezred; keletről a' szentgyörgyi ezred. $29\frac{6}{}$ □ mfdön lakik 65,310 lélek, u. m. 48,884 romai katholikus, 16,422 n. e. óhitű, 2 evang., 2 ref. Nyelvökre: horvátok. Van benne: 2 mezőváros, 186 falu. Ezenkivül Iwanich szabad katonai város, szinte kerületébe esik. Főtisztkarihelye, t. i. Bellovár szabad katonai város, ezen, és a' szentgyörgyi ezred határszélein fekszik. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rákvörös gallér, és hajtóka, sárga gomb.

Nevezetesebb helyek:

Iwanich, szabad katonai város, 's nevezetes iparűző hely: 554 kath., 98 n. e. óhitű lak., kath., és óhitű szentegyházzal, alsó elemi oskolával. Szabad katonai várossá 1765-ben lett; azelőtt a' zágrábi püspököt uralta, kik közűl Eberhard nevű, 1404-ben jeles szabadságokkal ajándékozta meg, mellyeket több püspökök és királyok is megerősitettek. Hajdan erősség volt. Határa $46\frac{1153}{}$ holdból áll. Mesteremberei közűl a' fazekasak hires agyag edényeket csinálnak; 's a' kalaposok, szűcsök, szabók, lakatosok készitményeikkel majd minden horvát vásárt bejárnak; e' mellett mézzel, viaszszal, borkővel Sopronyig, Bécsig kereskedik. Négy országos vásárja közűl, csak hármat tart meg. — A' végvidéki kincstárba évenkint 952 fr. $10^6|_8$ kr. tartoznék fizetni.

Chasma, mezőváros, 393 kath. lak., paroch. templommal, alsó elemi oskolával, hetivásárokkal. Káptalanja a' török hábórúkban elpusztulván: jószágai a' végőrök közt felosztattak. Jelenleg Varasdon tartja székét.

Czirqueno, mezőváros, 802 kath. lak., 's paroch. templommal. Hetivásárokat tart.

Monostor - Iwanich (Kloster Iwanich), falu, 332 kath., 95 óhitű lak. Van egy sz. Ferencz szerzetbeli monostora, és szinte hetivásárt tart.

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Apatovecz	1	Dragichevecz	1
Babinecz	1	Farkassevecz	1
Battinyany	1	Fuka	1
Begovacha	1	Gallovacz	1
Berek	1	Gareszinicza (alsó)	1
Berslyanicza	1	Gareszinicza (felső)	1
Beslyinecz	1	Glog (ó)	1
Blatnicza	1	Glog (uj)	1
Bojana	1	Graberje	1
Boleh	1	Grabovnicza	1
Bossilyevo	1	Grabrich	1
Brainszka	1	Grachina	1
Brezine	1	Gudovecz	1
Brezovacz	1	Gyurgyicz(ivanszki száz.)	1
Brezovlyany	1	Gyurgyicz (battinyani század)	1
Bunyany	1	Habianovecz	1
Buzadovecz	1	Hagenyi	1
Capella	1	Herczegovecz	1
Chaire	1	Hersovo	1
Chemernicza	1	Hrastilnicza	1
Czaginecz	1	Hruskovecz	1
Czepidlak	1	Johovacz	1
Czerina	1	Ivanchany	1
Cziglenicza	1	Iwanich (monostor)	1
Czubinecz	1	Ivanszka	1
Czugovecz	1	Kaigana	1
Dabczy	1	Kakinecz	1
Daskaticza	1	Kaniska-Iva	1
Deanovecz	1	Kapellicza	1
Deressany	1	Kengyellovecz	1
Deresa	1	Klokochevecz (herczegoveczi század)	1
Diznik	1		1
Draganecz	1		
Draganich	1		

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.
Klokochevecz (gudoveczi század)	1
Kloster	1
Köbel	1
Kokinecz	1
Kollarevoszello	1
Komussevecz	1
Konschany	1
Korenovo	1
Kosztainovecz	1
Kovachevacz	1
Kralyevecz	1
Kriss	1
Krissiczy	1
Krissczy	1
Krivaja	1
Kustany	1
Kuttinicza	1
Ladincz	1
Ladislas	1
Lemmev	1
Lipovchany	1
Lipovecz	1
Lonya	1
Lubena	1
Machky	1
Majur	1
Marche	1
Marchany	1
Marinkovecz	1
Marinovacz	1
Markovecz (farkasseveczi század)	1
Markovecz (szentiványi század)	1
Martineez	1
Miklous	1
Millassevecz	1
Mlinszka	1
Mostary	1
Nartha	1
Novoszellecz	1
Obedische	1
Obreska	1
Obrovnicza	1
Okessinecz	1
Ostrizid	1
Oszek	1
Osziovicza	1
Pallanchany	1
Pallessnyk	1
Passian	1
Pavlyany (ó)	1
Pavlyany (új)	1
Pergomelye	1
Perkosz	1
Pernyarovecz (ivanichi század)	1
Pernyarovecz (krisi száz.)	1
Petrichka	1
Plavnicza	1
Ploschicza (ó)	1
Ploschicza (új)	1
Pobjenik	1
Podgarich	1
Podgorczy	1
Polyana	1
Poppovecz	1
Pottok	1
Praschevecz	1
Predavecz (ivanichi száz.)	1
Predavecz (gudaveczi század)	1
Predavecz (szentiványi század)	1
Procop	1
Proklyuvany	1
Raich	1

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Raschany	1	Szischany	1
Rastovecz	1	Szobotchany	1
Rechicza	1	Szovary	1
Remetinecz	1	Szredicze	1
Rovische	1	Szedczka	1
Rukovje	1	Szuhaja	1
Sabiak	1	Ternava	1
Sabnicza	1	Ternoviticza	1
Szentivány	1	Thomassicza	1
Szentpéter	1	Tremma	1
Sarampov (alsó)	1	Tuchenik	1
Sarampov (felsó)	1	Tuk	1
Schapovecz	1	Ullaminecz	1
Simlyana	1	Utiskany	1
Simlyanicza	1	Vagovina	1
Simlianik	1	Vertlinska	1
Sirinecz	1	Vezische	1
Stanichich	1	Vukovie	1
Stefanye	1	Vuksinecz	1
Stupovacha	1	Zaberdie	1
Surnechany	1	Zdenchecz	1
Sussnyara	1	Zdenczy	1
Sussnyari	1	Zvekovecz	1
Szamaricza	1	Zvonik	1
Szeszvete	1	Összesen .	186

Iwanich (vár) 1 szab. kat. város. Chasma és Czirqueno 2 mező-város.

47. §. 6. szám. Szentgyörgyi Ezred. Főtisztkari-helye: Bellovár.

Határa északról Kőrös vármegye; észak-keletre a' Dráva folyója, melly Somogy vgyétől hasitja-el; kelet-délre Verőcze és Posega; délre Posega vármegye; nyugotra a' kőrösi ezered. $37\frac{8}{}$ [] mfdön lakik 74,887 lélek, u. m. 55,100 romai

katholikus, 19,782 n. e. óhitű, 5 evangelikus. Nyelvökre: horvátok. Van benne 1 mezőváros, 173 falu; ezenkivül Bellovár szabad katonai város is ide számithatik. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rákvörös gallér és hajtóka, fejér gomb.

Nevezetesebb helyek:

Bellovár, szabad katonai város, a' hasonnevű patak mellett: 2218 r. kath., 388 n. e. óhitű lak., kath. és óhitű anyaszentegyházakkal. Főtisztkarihelye mind a' kőrösi, mind a' szentgyörgyi ezrednek. Van fő elemi, leány, és községi oskolája, selyem gombolitója, 150 mesterembere, 480 $\frac{301}{}$ holdnyi határa, heti, hónapi, és 2 országos vásárja. 1756-ban épült, 's még 1769-ben csak 35 polgárt, 28 zsellért számlált. A' végvidéki kincstárba 2000 p. fór. fizet.

Szentgyörgy, (Gyurgyevecz), mezőváros, 3527 kath., 8 n. e. óhitű lak., kath. paroch. templommal, alsó elemi oskolával, hetivásárokkal.

Névsora a' helységeknek, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Babotok	1	Chagyavacz	1
Bachkovicza	1	Chepellovecz	1
Babovchicza	1	Chresznyevicza (nagy)	1
Barna (nagy)	1	Chresznyevicza (kis)	1
Barna (kis)	1	Churlovecz	1
Bedenichka	1	Coprivnichka-Reka	1
Bedenik	1	Czeremussina	1
Berzaja	1	Cziglana	1
Borovlyany	1	Dabchevicza (nagy)	1
Botinecz	1	Dabchevicza (kis)	1
Botinovacz	1	Dautan	1
Brood	1	Delove	1
Budanchevicza	1	Derlyanovecz	1
Budrovecz	1	Dernye	1
Bulinacz	1	Diklenicza (ó)	1
Capella	1	Diklenicza (új)	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Domainkusz	1	Kovachicza (felső)	1
Dominkovicza	1	Kovachicza (szlovinszka)	1
Drasicza	1	Kozarovecz (pittomachi század)	1
Dyugyevacz	1	Kozarovecz (rachani század)	1
Gakovo	1	Kriss	1
Gerbavecz	1	Kupinovacz	1
Gerdak	1	Ladislav	1
Gerginacz	1	Laszovacz	1
Gergyevecz (nagy)	1	Lettichanyi	1
Gergyevecz (kis)	1	Lipovoberdo	1
Glogovacz	1	Loncharicza	1
Grabichany (nagy)	1	Maglencha	1
Grabichany (kis)	1	Markovecz	1
Grabrovnicza	1	Martinecz	1
Grubisnopolye	1	Maselarecz	1
Hampovicza	1	Megyuracha	1
Hergovlyani	1	Michettinecz	1
Hebine	1	Mihollanecz	1
Hudovlyany	1	Millichany	1
Jabuchetta	1	Molve	1
Jakopovacz	1	Mosti (alsó)	1
Jagnyedovecz	1	Mosti (felső)	1
Jaszenasz	1	Mosti (közép)	1
Jaszenik	1	Muchna (nagy)	1
Jaszenovacha (nagy)	1	Muchna (kis)	1
Jaszenovacha (kis)	1	Nevinecz	1
Javorovacz	1	Novigrad	1
Jedussevecz	1	Novoszellyany	1
Ivanovchany	1	Orahevacz	1
Kallinovecz	1	Orlovacz (rachani száz.)	1
Kaszlyavacz	1	Orlovacz (turchevichpoli század)	1
Katallena (Suha)	1	Ottrovanecz	1
Katallena (Sirova)	1	Patkovacz	1
Keglyevecz	1	Paulinkloster	1
Kladare	1	Paunovacz	1
Kloster	1		
Kobassichary	1		
Kovachicza (alsó)	1		

Névsora a' helységeknek, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Pavlovacz	1	Starchevlyany	1
Peratovicza (nagy)	1	Szaszovecz	1
Peratovicza (kis)	1	Szedlaricza	1
Pernyavory	1	Szerdinecz	1
Peschenik	1	Szeszvete	1
Petcranecz	1	Szeverin	1
Pissanicza (nagy)	1	Szibenik	1
Pissanicza (kis)	1	Szigetecz	1
Pittomacha	1	Szkucsany	1
Plavnicza	1	Szokolovecz	1
Plavszinecz	1	Sredicze (alsó)	1
Polyanacz (nagy)	1	Szrem	1
Polyanacz (kis)	1	Ternovecz	1
Palanchany	1	Thomas	1
Povellich	1	Topolovecz	1
Prespa	1	Topolovicza	1
Proklyuvany	1	Troeglava	1
Prugovecz	1	Troistovo (nagy)	1
Puppellicza	1	Troistovo (kis)	1
Racha	1	Turchevichpolie	1
Radallevoszello	1	Velika (nagy)	1
Rakitnicza	1	Velika (kis)	1
Raszenicza (turchevich-poli század)	1	Verbicza	1
		Verhovecz	1
Raszenicza (szokollave-czi század)	1	Virje	1
		Visznyevecz	1
Ravnes	1	Vlaislav	1
Reka	1	Zdalla	1
Ribniachka	1	Zdellicza (alsó)	1
Ribnyak	1	Zdellicza (felső)	1
Rostovacz	1	Zdenczy (kis)	1
Russevecz	1	Zdralova	1
Szent-Anna	1	Zrinska	1
Shandrovecz	1	Összesen .	173
Shemmovecz	1		
Stanichy	1		

Bellovár 1 szabad katonai város. Szent-György 1 mezőváros.

IV. SZAKASZ.

SZEREMI, vagy MAGYAR (Szlavoniai) Végvidék.

48. §. 7. szám. Gradiskai Ezred. Főtisztkarihelye: Új-Gradiska.

Határos nyugotra Posega, Zágráb vármegyével, 's a' 2-ik báni ezereddel, mellytől a' Száva hasitja-el; északra Posega vgyével; keletre a' bródi ezreddel; délre Török-Horvát, 's Bosnyák országokkal, mellyektől a' Száva által választatik-el, $30\frac{4}{}$ [] mfdön lakik 64,850 lélek, u. m. 47,441 romai katholikus, 9 görög katholikus, 17,335 nem egyesült óhitű, 35 evang., 26 ref., 4 zsidó. Nyelvökre: ráczok. Van benne: 1 vár, 1 mezőváros, 141 falu. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, halványvörös gallér és hajtóka, sárga gomb.)

Nevezetesebb helyek:

Ó-Gradiska, vár, a' Száva bal partján, Török-Gradiskával általellenben: 44 r. kath., 9 görög kath., 200 n. e. óhitű, 4 zsidó lak., kath., és óhitű anyaszentegyházakkal, só és harminczad hivatallal. Csak $43\frac{33}{}$ holdnyi földet bir. A' törökökkel lévő közlekedés végett, van itt egy kereskedési-rostélyzat. 1787 előtt szabad katonai város volt, 's akkor még e' következő helységek tartoztak hozzá: Alsó-Város, Felső-Város, Új-Város, Goricze, Uskoke, mellyek összesen $1668\frac{865}{}$ holdnyi földdel birtak.

Új-Gradiska, mezőváros, és főtisztkarihely, Ó-Gradiskához északra $1\frac{1}{2}$ órányira: 747 r. kath., 490 n. e. óhitű, 4 evang. lak., kath., és óhitű anyatemplommal. Van felső elemi, és leány oskolája, 1006 $_{344}$ holdnyi határa, 191 mesterembere és kereskedője. Két országosvásárt tart.

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Acsamovcze	1	Godiniak	1
Andrievcze (felső)	1	Gollesse	1
Banova Jaruga	1	Goricze	1
Banovcze	1	Grabovacz (ó)	1
Batrina	1	Grabovacz (új)	1
Betrina	1	Grediane	1
Becsich	1	Guniavcze	1
Benkovacz	1	Jablanacz	1
Berdiane	1	Jagra	1
Biela Stina	1	Janialipa	1
Bielanovacz	1	Jamaricza	1
Bilibrig	1	Jazavicza	1
Bobare	1	Jessenovacz	1
Bodograe	1	Kanisa	1
Bodovalcze	1	Kobas	1
Bogichevcze (alsó)	1	Komarnicza	1
Bogichevcze (felső)	1	Koritta	1
Borovacz	1	Koshutaricza	1
Brestacha	1	Kosovacz	1
Bzezine	1	Kovacsevacz (maschichi század)	1
Bucsie	1		
Bujavicza	1	Kovacsevacz (csaglichi század)	1
Bukovcsane	1		
Capella (ó)	1	Kozaricza	1
Capella (új)	1	Kralieva	1
Csaglich	1	Krapie	1
Csapragincze	1	Krieska	1
Csoracz	1	Krivaj	1
Czernogovcze	1	Kuinik	1
Cziglenik	1	Kukunievacz	1
Czuje	1	Kutte	1
Dolni-Raich	1	Laze	1
Dollina	1	Liadevacz	1
Dragowcze	1	Liestane	1
Drenovacz	1	Lipovacz (alsó)	1
Drenovbok	1	Lipovacz (felső)	1
Drugatich	1	Lipovacz (közép)	1
Dubovacz	1	Lipovliane	1
Dubovcsacs	1	Liupina	1

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Livadiane	1	Sbieg	1
Lonya	1	Scocze	1
Lovcsics	1	Shagovina	1
Lovska	1	Shameche	1
Luxane	1	Shirincze	1
Macskovacz	1	Sibin	1
Magichmala	1	Sicsicze	1
Malla	1	Sinertich	1
Malina	1	Skenderovacz	1
Massich	1	Slatinik	1
Medare	1	Stivicza	1
Megyurich	1	Stupnik	1
Mereidorf	1	Subozka (novszkai száz.)	1
Mlaka	1	Subozka (csaglichi száz.)	1
Novoszello	1	Subozkigrad	1
Novszka	1	Sviniar	1
Odvorcze	1	Ternakovacz	1
Okucsane	1	Ternava	1
Oriovacz	1	Tisovacz	1
Orubicza	1	Uskoke	1
Ostriverh	1	Városh-Uj	1
Paklenicza	1	Városh (alsó)	1
Pervcza	1	Városh (felső)	1
Petrovoszello	1	Verbie	1
Plezma	1	Verbova	1
Poljane	1	Verbovlyane	1
Pricsacs	1	Velikesiche	1
Puska	1	Vocsaricza	1
Radovanie	1	Xivike	1
Ragolie	1	Xuberkovacz	1
Rathovacz	1	Zagradie	1
Ratkovicza	1	Összesen .	141
Ressetare	1		
Rordanik	1		

Ó-Gradiska 1 vár. Új-Gradiska 1 mezőváros

49. §. 7. szám. Brodi Ezered. Főtisztkarihelye: Vinkovcze.

Határai északról Posega, Verőcze, Szerem vgyék; keletre a' péterváradi ezred; délre Bosnyákország, mellytől a' Száva vize választja - el; nyugotra a' gradiskai ezred. 36 [] mfdön lakik 73,776 lélek, u. m. 67,609 romai katholikus, 8 görög katholikus, 5670 nem egyesült óhitű, 487 evang., 2 zsidó. Nyelvökre nézve 523 németet, 182 görögöt és czigányt, 2 zsidót kivéve, mindnyájan ráczok. Van benne 1 vár és 1 szabad katonai város, 1 mezőváros, 97 falu. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadág, topánka, halványvörös gallér és hajtóka, fejér gomb.

Nevezetesebb helyek:

Brod, hajdan *Marsonia*, vár, 's egyszer'smind szabad katonai város a' Száva bal partján: 2024 r. kath., 232 n. e. óhitű, 1 evang. lak. Van kath., és óhitű anyaszentegyháza, sz. ferenczi monostora, egy felső elemi, 's nemzeti oskolája, só és harminczad hivatala. Határa 3906^{817} holdra terjed. Vagyonos lakosai közűl a' nagyobb rész kézmüvességből és kereskedésből él. A' veszteglőház gondja alatt lévő rostélyzatnál, a' szomszéd törökökkel mindennap vásárt tart. Sertéskereskedése nagy fontosságú. Ezen hely 1818-ban lett katonai szabad várossá, 's a' végvidéki kincstárba évenkint 6000 pengő forinttal adózik

Vinkovcze, a' romaiak idejében *Cibalis*, később püspöki város *Palina*, jelenleg mezőváros a' Bossut vize mellett, Vukovárhoz délre 2 órányira: 2412 r. kath., 628 n. e. óhitű, 60 evang., 2 zsidó lak., kath. és óhitű anyatemplommal, kincstári gymnasiummal, felső elemi és leány oskolával, selyemgombolitóházzal, nagy serfőző intézettel, igen számos mesteremberrel, 2 országosvásárral. Határa 4503^{22} holdat foglal - el. Székhelye az ezred főtisztikarának, és egy brigadiros generálnak.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Adasevcze	1	Kutte	1
Andriasevcze	1	Kupina	1
Andrievcze (alsó)	1	Lazó	1
Apssevcze	1	Lipovacz	1
Babinagreda	1	Maluvaszicza	1
Banovcze	1	Matkovich (kis)	1
Batrovcze	1	Mikanovcze (ó)	1
Bebrina (alsó)	1	Mikanovcze (új)	1
Beravcze	1	Mirkovcze	1
Bicskoszello	1	Nemcze	1
Bosznyake	1	Neudorf	1
Brebina (felső)	1	Novigrad	1
Bukovje	1	Novoszello	1
Cselletovcze	1	Oprisavcze	1
Czaikovcze	1	Oriovacz	1
Czerna	1	Orolik	1
Czernipotok	1	Ottok	1
Divosevcze	1	Pallianeze	1
Dubovik	1	Perkovcze (andriaveczi	
Garcsin	1	száz.)	1
Glogovicza	1	Perkovcze (czernai száz.)	1
Grabarje	1	Pernyavor	1
Gradiste	1	Podgaicze	1
Gromacsnik	1	Podgradje	1
Gundincze	1	Podvin	1
Jankovcze	1	Pozerkavje	1
Jaruge	1	Privlaka	1
Idencze	1	Raevoszello	1
Jexevik	1	Rastusje	1
Illincze	1	Retkovcze	1
Ivankova	1	Rokovcze	1
Kindrovo	1	Russevicza	1
Klakar	1	Sapeze	1
Klokocsevik	1	Selna	1
Knusevicza	1	Shamacz	1
Komletincze	4	Shiskovcze	1
Kopanicza (nagy)	1	Shusnievcze	1
Kopanicza (kis)	1	Sikirevcze	1
Kordussevcze	1	Slakovcze	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Slatinik	1	Topolja (új)	1
Slobodnicza	1	Város (felső)	1
Soljane	1	Verba	1
Sredancze	1	Verhovina	1
Stittar	1	Verpolje	1
Strizi-Voina	1	Vogyincze	1
Struxane	1	Vranovcze	1
Svilaj	1	Xupanje	1
Terniane	1	Zadubravje	1
Tomicza	1	Összesen .	97
Topolje (ó)	1		

Brod 1 vár, és 1 szab. kat. város. Vinkovcze 1 mezőváros.

50. §. 9. szám. Péterváradi Ezered. Főtisztkari-helye: Mitrovicz.

Ezen ezred igen hosszan és keskenyen nyúlik-el a' Száva és Duna folyók mentiben, és Szerém vgyét keleti oldaláról fél hold formában keriti-be. E' szerint északról határa a' Duna, melly Bács vgyétől, és a' Csajkások vidékétől szakitja-el, továbbá alsó részének északi szomszédja Szerem vgye; keletről ismét a' Duna von határt, a' német-bánsági ezeredtől választván el ezredünket; délre a' Száva hasitja-el Rácz és Bosnyákországoktól; nyugotra a' brodi ezred fekszik. 56 6/— □ mfdön lakik 98,048 lélek, u. m. 18,041 romai katholikus, 19 görög katholikus, 75,621 n. egyesült óhitű, 4084 evangelikus, 14 ref., 274 zsidó. Nyelvökre nézve: 89,947 rácz, 2631 tót, 61 magyar, 3027 német, 1600 clementinus, 508 görög, 's más nemzetségbeliek, 274 zsidó. Van benne 1 vár, 3 szabad katonai város, 2 mezőváros, 60 falu. Clementinusok laknak 2 helységben (Hertkovczén és Nikinczén); németek a' városokban, továbbá Új-Pazuán, Szlankamenban, Banovczén; tótok Ó-Pazuán.

Az ezredbeli katonaság egyenruhája; sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, csukaszin gallér és hajtóka, sárga gomb.

Nevezetesebb helyek:

Karlovicz, szabad katonai város, és székhelye a' nem egyesült óhitüek érsekének és metropolitájának. Fekszik a' Duna jobb partján, a' Péterváradról Zimonyba vivő országutban: 1032 kath., 3315 n. e. óhitű, 10 evang. lakossal. Van itt egy görög szekes szentegyház, kath. anyatemplom, virágzó n. e. óhitű lyceum, és nevendékpapház, alsó elemi német, és elemi illyr oskola, leány tanitóintézettel együtt. A' város határához ($9936^{7}|_{8}$ hold) kell számitnunk a' 4632 holdnyi kiterledésű *járkovczei* pusztát is, mellyből $3971^{30}|_{67}$ hold a' kárloviczi érseknek, a' gergetegi és krushedoli kalugyer monostoroknak, és Gollubincze végvidéki helységnek engedtetett-át használatúl. Szőlőhegye nagy kiterjedésű (2595 hold), 's igen hires vörös és fejér bort terem; valamint pezsgő ürmöse szinte országszerte ismeretes. Boron kivűl, még szilvapálinkával is nevezetes kereskedést üz. Országosvásárt 4-et tart. A' végvidéki kincstárba 7000 pengő forinttal adózik. 1699-ben, itt nevezetes békekötés készült a' török, ausztriai, lengyel és velenczei hatalmasságok közt.

Pétervárad, hajdan Cusum, Acumincum, a' szeremi püspök lakhelye, jelenleg erős vár, és szabad katonai város a' Duna jobb partján, általellenben Újvidékkel, melly várossal egy hajóhid által kapcsoltatik-egybe. Áll a' tulajdonképeni várból, melly magas hegyre épült, és két külvárosból, valamint *Bukovicza* faluját is ide számitják. Népessége, Bukoviczát (326 kath., 1215 n. e. óhitű) ideértve 4355 lélekből áll. Ezek közt 3057 r. katholikus, 4 görög kath., 1241 n. e. óhitű, 27 evang., 14 ref., 10 zsidó. Van itt 3 kath. paroch. szentegyház, egy óhitű templom Bukoviczán, felső elemi német, 's egy illyr oskola (Bukoviczán), roppant szőlőhegy (2186 hold), melly becses vörös és fejér bort terem. Egész határa 5809 $\frac{65}{}$ holdat foglal-el. Kereskedésben és műiparban jóval hátrább áll Újvidéknél, ámbár 1783 olta székhelye a' szeremi hadikormányszéknek, 's a' Duna mellett, és a' zimonyi útban feküdvén, helyhezete igen kedvező. Országosvásárt egyet tart.

A' végvidéki kincstárba évenkint 3500 f. fizet p. p. Végre említést érdemlenek: a' törökök itteni megverettetése 1716-ban, és az Eugen szigetje.

Zimony, Zemlin, hajdan Taurunum. Leggazdagabb, legszebb, 's legnagyobb kereskedést űző szabad katonai város az egész Katonai Végvidéken, a' Száva és Duna vizek összefolyásánál, Nándor-Fejérvárnak (Belgrád) általellenben. Számlál 8543 lakost, kik közűl 2213 romai kath., 10 g. kath., 6042 nem egyesült óhitű, 14 evang., 264 zsidó. Van itt kath., n. e. óhitű anyaszentegyház, sz. ferenczi monostor, synagóga, felső elemi német, elemi illyr, 's ismét görög oskola, egy leány, és egy zsidó tanitóintézet, nagy sóház és rakhely, harminczad (már ezelőtt 57 évvel 100,000 f. jövedelmet hozó), posta, veszteglőintézet és kereskedési rostélyzat, mellynél a' törökökkel minden nap vásár tartatik. Átmeneti kereskedése egyfelöl török, másfelől ausztriai portékákkal, felette nagy fontosságú. A' Kulpán és Száván német és olasz, a' Dunán német és magyar portékák és termesztmények tetemes mennyiségben hozatnak-ide. Vagyonos lakosai közt 80 kereskedő, 520 kézmüves találtatik. Határa 6535 $\frac{200}{}$ holdra terjed, 's a' végvidéki kincstárba 7000 pengő forintot fizet évenkint.

Mitrovicz, hajdan Szerem, mezőváros, és főtisztkarihely a' Száva bal partján: 1678 kath., 2720 n. e. óhitű, 4 evang. lak., kath., és óhitű anyatemplommal, selyemgombolitóházzal, felső elemi, és leány oskolával, só és harminczadhivatallal. Országosvásárja kettő van, e' mellett a' kereskedési rostélyzatnál a' törökökkel minden hétfőn, csötörtökön, és szombaton vásárt tart.

Ó-Szlankamen, hajdan Rittium, mezőváros, a' Duna mellett: 475 kath., 960 n. e. óhitű, 6 evang. lak., kath. és n. e. óhitű anyatemplommal. *Új-Szlankamen* ide csak 1|2 órányira esik, 's 1667 katholikust (ezek Csehországból jött németek), 528 óhitűt számlál. Mindnyájan szorgalmas emberek, 's nádból székeket, szövő bordákat csinálván, azokkal nem megvetendő kereskedést űznek.

Ó-Pazuán, evang. tótok laknak, kik sok szalmakalapot készitenek, és szép szarvasmarhát tartanak. Népessége 2631 lélek. Van anyaekklézsiája, egy elemi német és egy nemzeti oskolája.

Morovichon, *Gollubinczén*, selyemgombolitóházak vannak, 's az első helységről nevezett századbeli helységek különféle müiparukról ismeretesek.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Aschanje	1	Martincze	1
Banovcze (ó)	1	Mihailevcze	1
Banovcze (új)	1	Morrovich	1
Battainicza	1	Nikincze	1
Becska	1	Obriek	1
Becsman	1	Ogyar	1
Bellegish	1	Pazua (ó)	1
Beranja	1	Pazua (új)	1
Boljevcze	1	Pecsincze	1
Bossuth	1	Perhova	1
Csortanovcze	1	Petrovcsics	1
Drenovcze	1	Platicsevo	1
Dobanovcze	1	Popincze	1
Döcs	1	Progar	1
Gerk	1	Racsa	1
Gollubincze	1	Racsinovcze	1
Grabovcze	1	Shashincze	1
Gunia	1	Shimanovcze	1
Hertkovcze	1	Szlankamen (új)	1
Jakova	1	Soljane	1
Jamena	1	Strossincze	1
Jarrak	1	Surcsin	1
Juriche	1	Szurdok	1
Karlovcsics	1	Tovarnik	1
Karlovicz (új)	1	Ugranovcze	1
Kercsedin	1	Venki-Pernyavor	1
Kernyassevcze	1	Verbanje	1
Klenak	1	Vitrovjevcze	1
Kupinova	1	Voika	1
Kuzmin	1	Összesen .	60
Ladjarak	1		

Pétervárad 1 vár, és 1 szab. kat. város. Karlovicz 1, Zimony 1 szab. kat. város. Mitrovicz 1, Szlankamen (ó) 1 mezőváros.

51. §. Csajkások Zászlóalya. Főtisztkarihelye: Titel.

A' csajkások vidéke azon szegletben fekszik, mellyet az összefolyó Duna és Tisza képeznek, mellynélfogva részint ezen folyóktól, részint az egyesült Bács és Bodrogh vármegyéktől környékeztetik. Kiterjedése 16 $\frac{5}{}$ [] mfd., 's népessége 27,799 lélek, kik közt 1059 r. katholikus, 26,721 n. e. óhitű, 4 evang., 15. reform. Nyelvökre: ráczok. A' zászlóaly egyenruhája: búzavirágkék kabát, 's nadrág világosvörös hajtóka, fejér gomb. Van benne 1 mezőváros, és 13 falu, mellyek e' következők:

Titel, mezőváros, és főtisztkarihely, közel a' Tisza és Duna vizek összeszakadásához: 789 kath., 1788 n. e. óhitű, 10 ref. lak., kath. és óhitű anyatemplommal, országos vásárokkal. Van egy fő elemi és leány oskolája, 's derék révje a' Tiszán, mellyen a' német-bánsági ezredbe, nevezetesen Perlaszvárosra járnak át.

F a l u k.

Csurug
Gardinovacz
Georgievo
Gospodincze
Josephsdorf, vagy Zsablya, selyemgombolitóházzal.
Kacs
Kovil (Alsó)
Kovil (Felső)
Lok
Moszorin
Nadak
Szentivány
Vilovo

V. SZAKASZ.

BÁNSÁGI VÉGVIDÉK.

52. §. 12. szám. Német-bánsági Ezred. Főtisztkari-helye: Páncsova.

Határa északról Torontál vgye; keletre Temes vgye, és az oláh-illyrus ezred (bánsági illyr zászlóaly); délre Ráczország, mellytől a' Duna választja-el; nyugotra a' péterváradi ezred, mellytől a' Duna, és a' csajkások zászlóalya, mellytől a' Tisza által szakittatik-el. 75 $\frac{3}{}$ [] mfdön lakik 125,191 lélek, kik közt 19,011 romai katholikus, 96,252 nem egyesült óhitű, 7200 evang., 2582 reformatus, 146 zsidó. Nyelvökre nézve: 63,411 rácz, 4680 tót, 2200 horvát, 36,125 oláh, 15,213 német, 3024 magyar, 392 görög, czigány, 's t. b., 146 zsidó. Az ezred egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, égszinkék gallér és hajtóka, fejér gomb.

Nevezetesebb helyek:

Páncsova, szabad katonai város, és főtisztkarihely, a' Temes vizének Dunába való szakadásánál: 2871 r. kath., 7643 n. e. óhitű, 66 evang., 14 ref., 50 zsidó lak. Van itt kath., és óhitű anyaszentegyház, minorita monostor, felső elemi és leány német, — 's elemi nemzeti oskola, veszteglőintézet, só és harminczadhivatal, posta, selyemgombolitóház. Lakosai közt 174 kereskedő és kalmár, 351 kézmüves találtatik. Határa 13,450$\frac{1519}{}$ holdat foglal-el. Búza-marha-fa kereskedése igen élénk, 's a' lakosok közt már is észrevehető vagyonosságot szült. A' végvidéki kincstárba évenkint 9000 forinttal adózik p. p.

Kubin, *Perlaszváros*, *Alibunár*, hetivásárokat tartanak, 's minden esztendőben egy marhavásárt; ezenkivül Alibunárnak és Perlaszvárosnak három országos vásár tartásához van joguk.

Jabuka, hires gyümölcsöskertjéről. *Debeliacsa*, magyar reformatus lakosairól nevezetes, kik ide Veszprém megyéből jöttek-be.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Alibunár	1	Leopoldova	1
Antalfalva	1	Ludwigsdorf	1
Barranda	1	Mramorák	1
Bavanistye	1	Margiticza	1
Borcsa	1	Neudorf	1
Botos	1	Nikolincze	1
Bresztovacz	1	Oppova	1
Debeliacsa	1	Orcshacz	1
Delliblat	1	Orlovath	1
Dobricza	1	Ostrova	1
Dollova	1	Párthe	1
Dubovacz	1	Perlaszváros	1
Farkasdia	1	Petrovoszello	1
Ferdinandsdorf	1	Ploszich	1
Franczfeld	1	Sándorf	1
Gaitasol	1	Sagaieza	1
Gaja	1	Szekuia	1
Glogon	1	Szefkerin	1
Grebenacz	1	Szelleus	1
Homolicz	1	Starsova	1
Jabuka	1	Szamos	1
Jarkovacz	1	Szent - Mihály	1
Idvor	1	Szrepay	1
Illancsa	1	Tomassovacz	1
Izbistie	1	Ullma	1
Karlsdorf	1	Usdin	1
Kubin	1	Összesen .	54

Páncsova 1 szab. kat. város.

53. §. Bánsági - illyr Zászlóaly. Főtisztkarihelye: Fejértemplom.

Ezen zászlóaly, legújabban 1838-ben szakittatott - ki a' német - bánsági és oláh - illyr ezredek vidékeiből. Kiterjedése, 's a' hozzátartozó helységek előttem mind eddig tudva nem

lévén: ez okból, csak az említett két ezered számjai alatt irat-hatott-le. Annyi azonban legközelebb hitelesen értésemre esett, hogy főtisztkarihelynek *Fejértemplom*, szabad katonai város választatott; és hogy 6 gyalogszázadra osztatván-fel, ezek a' következő helységekről neveztettek-el, u. m. *Delliblata*, *Allibunar*, *Izbistie*, *Jassenova*, a' sikságon, *Jassenova*, a' hegyek közt, végre *Rácz-Possechena*. A' három első helység ezelőtt a' német-bánsági ezredhez, a' három utolsó, az oláh-illyrus ezredhez tartozott.

Szabad Katonai Város.

Fejértemplom, igen kies és egészséges völgyben fekvő szabad katonai város, és főtisztkarihely, Verseczhez délre 4, a' Dunához 1½ mfdnyi távolságra: 3213 kath., 2117 n. e. óhitű, 13 evang., 57 zsidó lak., kath., és óhitű anyatemplommal, felső elemi német, és nemzeti illyr oskolával, cs. k. sóházzal, postával, és selyemgombolitó házzal. Határa 5617 $\frac{150}{}$ holdra terjed, mellynek nagyobb része szőlőhegyből áll, melly igen hires vörös, és sok fejér bort terem. A' város, a' végvidéki kincstárba 7000 pengő forintot fizet évenkint.

54. §. 13. szám. Oláh-illyrus Ezered. Főtisztkarihelye: Karansebes.

Határa északról Krassó és Hunyad vármegye; keletről Oláhország; délről a' Duna, melly Ráczországtól választja-el; nyugotról Krassó vármegye, 's a' német-bánsági ezred (bánsági-illyr zászlóaly. 106 $\frac{7}{}$ [] mfdön lakik 98,530 'élek, u. m. vallásokra: 4800 r. katholikus, 93,383 nem egyesült óhitű, 145 evang., 132 reform., 70 zsidó; nyelvökre: 88,709 oláh, 5983 rácz, 3220 német, 132 cseh, 28 magyar, 284 görög, czigány, 's t. b., 70 zsidó. Van benne 3 mezőváros, 111 falu. Az ezred egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, csukaszin gallér és hajtóka, fejér gomb.

Nevezetesebb helyek:

Karansebes, mezőváros és főtisztkarihely, közel a' Temes és Sebes vizek összefolyásához: 646 kath., 2125 n. e. óhi-

tü, 91 evang., 2 ref., 70 zsidó lak., kath. és óhitű anyatemplommal, felső elemi és leány német oskolával, sóházzal, postával, nagy kaszárnyával, számos mesteremberrel. Határa 7544$\frac{659}{}$ holdat foglal-el; bort termeszt; 's a' környékén szedett csigákkal messzi földre kereskedik.

Mehadia, mezőváros, Budához 59$^{1}|_{2}$, Temesvárhoz 19$^{1}|_{2}$, Lugoshoz 12 $^{1}|_{2}$ mfdnyi távolságra: 59 kath., 1543 n. e. óhitű lak., kath. és óhitű anyatemplommal, elemi oskolával, posta-só-harminczadhivatalokkal. De legnevezetesebbé teszik ezen helyet, már a' romaiak idejében hires *Herkulesi melegfördők*, mellyek innen egy órányi messzeségre esnek. A' fördő maga, a' Cserna vizétől áthasitott $^{3}|_{4}$ órányi hosszú, 300—400 lépésnyi széles völgyben fekszik, 's a' Cserna jobb partján 2 sorházból áll, mellynek közepét, egy friss forrásvizet adó 4 csöves ugró kút ékesiti. Egy 1650 lépésnyi körben 22 meleg ásványosforrás buzog itt, mellyek részint használtatva, részint nem használtatva a' Cserna vizébe folynak-le. Ezek közül 21 kénköves állományú, 's csak a' Herkules forrása nem az, de ez is savas alkotórészeire a' többivel megegyezik. Az alkotórészekben hasonló 21 források, a' mennyiségre, és a' viz melegségére nézve különbözők. Igy a' Ferenczforrás + 32° R., és a' Császárforrás 51° R. Egyébiránt a' melegség foka minden időszakban egyenlő, 's itt is csupán a' Herkulesforrás tesz kivételt, mellyben + 18° + 39° R.-ig változik. A' 21 forrás alkotórészei *Schlosser*, *Kitaibel*, *Schuster*, *Zimmermann* szerint e' következők: kénköves vizanyagszesz, kevés szénsav és fojtószesz, konyhasó szép mennyiségben, közönséges mész és gyps. Ize keserű és sós; a' tiszta aranyat kivéve minden érczet, vagy a' bőrön azon helyeket, mellyek érczesfestékkel voltak bemázolva — feketére fest. Használ a' bőr és az alsó belrészek bajaiban, a' köszvényben és csúzban különösen, ha ezek nem gyuladásos természetüek, zsibbadásban, komorkórságban, az anyaméh bajaiban, nehéz hallásban, szem gyengeségben, a' kéneső orvosság miatt származott nyavalyákban, ha ezek venusi bajokkal egybekötve nincsenek, 's t. b. Ellenben mindenféle alakú vénusi betegségekben inkább veszedelmes, mint hasznos. — Mind a' 22 forrás 9 viztartóban fogatik-fel használás végett, a' honnan 9 különös fördőt különböztet

nek-meg, mellyek ezek: 1) *Józseffördő*, 2) *Ferenczfördő* 3) *Szemfördő*, 4) *Ferdinandfördő*, 4) *Császárfördő*, 6) *Karolinafördő* (legszebb és legkényelmesebb), 7) *Lajosfördő* (legnagyobb), 8) *Károlyfördő*, 9) *Herkulesfördő*. — A' vendégek befogadására elegendő és kényelmes épületek vannak; a' rend szigorú; a' szolgálat mérsékelt árú és pontos; a' környék igéző szépségű, melly nem csupán a' természetbuvárt, hanem a' régi történetek barátját is nagy mértékben érdekli. 1837-ben 1900 vendég látogatta meg, ezen minden tekintetben híres, és ajánlható fördőt.

Ó-Orsova, mezőváros, általellenben a' Dunaszigetjében fekvő, 's megerősitett Török-Orsovának: 97 kath., 751 n. e. óhitű, 2 evang. lak., óhitű anyatemplommal, harminczadhivatallal. A' törökökkel való kereskedés a' rostélyzatnál üzetik, melly a' shupaneki veszteglőház felvigyázása alá tétetett, valamint a' Palánkánál, Moldovánál, és Szviniczánál lévő rostélyzatok is.

Shupanek, falu, a' Duna mellékén, Orsovához 1 órányira: 72 kath., 326 n. e. óhitű anyatemplommal. Veszteglőintézete legnagyobb a' zimonyi után, 's egyszersmind legfontosabb is.

A' helységek névsora, bétürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Alibeg	1	Borloveny	1
Armenish	1	Bosovich	1
Bania	1	Bukin	1
Bellobushka	1	Bukoshnicza	1
Bersa	1	Csikleny	1
Bersaska	1	Csireshabistra	1
Bogelti	1	Csutta	1
Bojana	1	Dalboshez	1
Bolvashnicza	1	Dales	1
Bolvashnicza (Valia)	1	Divris	1
		Domashnia	1
Borlova	1	Dubova	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Duplya	1	Nádas	1
Eibenthal	1	Obresha	1
Fényes	1	Ogradina	1
Gerbavecz	1	Ohababistra	1
Glimboka	1	Pattash	1
Globu Krajova	1	Pervova	1
Globurcza	1	Peschelnischka	1
Gollecz	1	Petroshnicza	1
Jablanicza	1	Pettnik	1
Jass	1	Plevissevicza	1
Jassenova	1	Plugova	1
Jeshenicza	1	Possechena (Rácz)	1
Illova	1	Possechena (Oláh)	1
Kanisa	1	Prelipecz	1
Koramnik	1	Prigor	1
Kornia	1	Pristian	1
Korniareva	1	Puttna	1
Korpa	1	Radima	1
Kroshma	1	Rebenberg	1
Krushovecz	1	Rothkirchen	1
Krusicza	1	Rudaria	1
Kuptore	1	Rujen	1
Kussich	1	Ruska	1
Labushniczel	1	Ruskberg	1
Lagerdorf	1	Sadova	1
Langenfeld	1	Sakalovacz	1
Lapusnik	1	Savaj	1
Leskovicza	1	Schnellerruhe	1
Liupkova (alsó)	1	Schöndorf	1
Liupkova (felső)	1	Servestye	1
Lunkavicza	1	Shopoth	1
Maal	1	Sikevicza	1
Macsevich	1	Slakna	1
Marga	1	Szlaticza (falu)	1
Mehadika	1	Szlaticza (monostor)	1
Mocserics	1	Szlatina	1
Ó Moldova	1	Szent-Helena	1
Mörul	1	Suska	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	falu.	Neve a' helynek.	falu.
Soinicza	1	Vallisora	1
Terregova	1	Vecserová	1
Tisovicza	1	Veredin	1
Tosier	1	Voislova	1
Toplecz	1	Vracsevgay	1
Turnul	1	Xupanek v.	
Új - Palánka	1	Shupanek (ó)	1
Vár	1	Schupanek (új)	1
Vallemare	1	Összesen .	111

Karansebes 1, Mehadia 1, Ó-Orsova 1 mezőváros.

VI. SZAKASZ.

ERDÉLYI VÉGVIDÉK.

55. §. 14. szám. Első Székely Ezred. Főtisztkarihelye: Csik - Szereda.

Ezen ezred a' Csik székben fekszik, 's a' végőrök nagyobb részt polgáriakkal vegyest laknak. Népessége 39,549 lélek, u. m. vallásokra: 39,463 romai katholikus, 43 görög katholikus, 11 nem egyesült óhitű, 32 reformatus; nyelvökre: 39,420 székely, 35 oláh, 75 német. Van benne 1 tiszta katonai mezőváros, u. m. Csik - Szereda, és 50 vegyes falu. Az ezred egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rózsaszin gallér és hajtóka, sárga gomb.

Névsora a' helységeknek:

Csik-Szereda, mezőváros és főtisztkarihely.

Altiz	falu
Bankfalva	"
Borsova	"
Csatószeg	"
Csekfalva	"
Csik - Görcsfalva	"
Csik - Szentgyörgy	"
Csik - Szentkirály	"
Csik - Szentmiklós	"
Csicsó	"
Csobotfalva	"
Csomafalva	"
Csomortány	"
Dán	"
Delne	"
Ditro	"
Gyergyó-Alfalva	"
Gyergyó-Szentmiklós	"
Jakabfalva	"
Jenőfalva	"
Imper	"
Karcsfalva	"
Kaszon - Feltiz	"
Kaszon - Ujfalva	"
Killyenfalva	"
Kozmás	"
Lázárfalva	falu
Madaras	"
Madefalva	"
Meneság	"
Mindszent	"
Pálfalva	"
Rákos	"
Remete	"
Szárhegy	"
Szent - Domokos	"
Szent - Imre	"
Szent - Lélek	"
Szent - Márton	"
Szent - Mihály	"
Szent - Simon	"
Szent - Tamás	"
Szent - Szépviz	"
Taplocza	"
Tekerő patak	"
Tusnád	"
Ujfalva	"
Várdotfalva	"
Vacsarcsi	"
Zsögöt	"

Összesen 1 m. v. 50 falu.

56. §. 15. szám. Második Székely Ezred. Főtisztkarihely[1]: Kezdi - Vásárhely.

Ezen ezred főképen a' Háromszékben, és Udvarhelyszékében fekszik. Népessége: 35.259 lélek, u. m. 11.957 romai katholikus, 46 görög katholikus, 300 nem egyesült óhitű, 22,956 reformatus és sociniánus; nyelvökre: 34,836 székely, 310 oláh, 79 német, 24 tót, 10 más nemzetségbeli. Van benne 3 mezőváros, mellyekből egy tisztán katonai, t. i. Kezdi-Vásárhely, kettő vegyes, u. m. Bereczk, és Illyefalva, és 99 falu, mind vegyes. Az ezred egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, róz aszin gallér és hajtóka, fejér gomb

Névsora a' helységeknek:

Neve a' helynek	Hol fekszik	mező-város.	falu.
Albis	Háromszék	—	1
Al - Doboly	„ „	—	1
Almás	„ „	—	1
Alsó Csernáton	„ „	—	1
Altorja	„ „	—	1
Angyalos	„ „	—	1
Arkos	„ „	—	1
Barátos	„ „	—	1
Bardocz	Udvarhelyszék	—	1
Baráth	Háromszék	—	1
Belefalva	„ „	—	1
Bereczk	„ „	1	—
Besenyő	„ „	—	1
Bibarcz falva	Udvarhelyszék	—	1
Bikfalva	„ „	—	1
Bodok	Háromszék	—	1
Bodos	„ „	—	1
Bölön	„ „	—	1
Bitta	Udvarhely	—	1
Csomortán	Háromszék	—	1
Czofalva	„ „	—	1
Dálnok	„ „	—	1
Egerpatak	„ „	—	1
Eresztevény	„ „	—	1
Esztelnek	„ „	—	1
Etfalva	„ „	—	1
Fel - Doboly	„ „	—	1
Fel - Csernáton	„ „	—	1
Felső - Torja	„ „	—	1
Futásfalva	„ „	—	1
Füle	Udvarhely	—	1
Gelencze	Háromszék	—	1
Ginofalva	„ „	—	1
Haraly	„ „	—	1
Hatolyka	„ „	—	1
Hermany	Udvarhely	—	1
Hilib	Háromszék	—	1
Ikafalva	„ „	—	1
Illyefalva	„ „	1	—

Névsora a' helységeknek.

Neve a' helynek	Hol fekszik	mező-város.	falu.
Imecz falva	Háromszék	—	1
Kálnok	„ „	—	1
Kezdi - Vásárhely	„ „	1	—
Killyen	„ „	—	1
Kis - Baczon	Udvarhely	—	1
Kis - Borosnyó	Háromszék	—	1
Komoló	„ „	—	1
Kovászna	„ „	—	1
Kurtapatak	„ „	—	1
Kökös	„ „	—	1
Köpécz	„ „	—	1
Körös	„ „	—	1
Köröspatak	„ „	—	1
Közép - Ajta	„ „	—	1
Laborfalva	„ „	—	1
Lemhény	„ „	—	1
Leczfalva	„ „	—	1
Lisznyó	„ „	—	1
Magyaros	„ „	—	1
Malnás	„ „	—	1
Markos falva	„ „	—	1
Marton falva	„ „	—	1
Martonos	Udvarhely	—	1
Matisfalva	Háromszék	—	1
Maksa	„ „	—	1
Miklósvár	„ „	—	1
Nagy - Ajta	„ „	—	1
Nagy - Borosnyó	„ „	—	1
Nyujtod	„ „	—	1
Olostelek	Udvarhely	—	1
Oltszeme	„ „	—	1
Oroszfalva	„ „	—	1
Osdola	Háromszék	—	1
Pake	„ „	—	1
Papolcz	„ „	—	1
Páva	„ „	—	1
Polyán	„ „	—	1
Réti	„ „	—	1
Sárfalva	„ „	—	1

Neve a' helynek	Hol fekszik	mező-város.	falu.
Sepsi - Baczon	Háromszék	—	1
Sepsi - Mártonos	„ „	—	1
Sepsi - Sz. György	„ „	—	1
Száldobos	Udvarhely	—	1
Száraz - Ajta	Háromszék	—	1
Szászfalva	„ „	—	1
Szacsva	„ „	—	1
Szemeria	Háromszék	—	1
Szent - Ivány	„ „	—	1
Szent - Katolna	„ „	—	1
Szent - Király	Udvarhely	—	1
Szent - Lélek	„ „	—	1
Szotyor	Háromszék	—	1
Szörcse	„ „	—	1
Tamásfalva	„ „	—	1
Tattos	„ „	—	1
Telegdi - Batson	Udvarhely	—	1
Telek	Háromszék	—	1
Uzon	„ „	—	1
Vargyas	Udvarhely	—	1
Zabola	Háromszék	—	1
Zagon	„ „	—	1
Zalán	„ „	—	1
Zoltán	„ „	—	1
Összesen .		3	99

57. §. 16. szám. Első Oláh Ezered. Főtisztkari-helye: Orlat.

Ezen ezred fekszik Hunyad, Alsó-Fejér vármegyében, Szeben és Szászváros székében, Fogaras és Brassó vidékén. Népessége: 28,891, u. m. 266 romai katholikus, 18,108 görög katholikus, 9545 nem egyesült óhitű, 922 reformatus; nyelvökre: 27,568 oláh; 914 magyar, 222 német, 25 tót, 162 más nemzetbeli. Van benne 1 tiszta katonai mezőváros, 16 tiszta katonai falu, 65 vegyes falu. Az ezred egyenruhája: sötét-

barna kabát, kék nadrág, topánka, zöld gallér és hajtóka, sárga gomb.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	tiszta katon. hely	vegyes hely.	mező-város.	falu.
Al-Pestes	Hunyad	—	1	—	1
Alsó-Árpás	Fogaras	—	1	—	1
Alsó-Porumbach	,, ,,	—	1	—	1
Alsó-Szilvás	Hunyad	—	1	—	1
Alsó-Vist	Fogaras	—	1	—	1
Alsó-Ucsa	,, ,,	—	1	—	1
Baad	,, ,,	1	—	—	1
Bajesd	Hunyad	—	1	—	1
Bacsia	,, ,,	—	1	—	1
Besenbach	Fogaras	—	1	—	1
Braza	,, ,,	—	1	—	1
Brettelim	Hunyad	—	1	—	1
Bucsum	Fogaras	1	—	—	1
Desan	,, ,,	—	1	—	1
Dragus	,, ,,	—	1	—	1
Dridiff	,, ,,	—	1	—	1
Farkadin	Hunyad	—	1	—	1
Fejérviz	,, ,,	—	1	—	1
Felső-Árpás	Fogaras	—	1	—	1
Felső-Porumbach	,, ,,	—	1	—	1
Felső-Száláspataka	Hunyad	—	1	—	1
Felső-Szilvás	,, ,,	—	1	—	1
Felső-Vist	Fogaras	—	1	—	1
Felső-Ucsa	,, ,,	—	1	—	1
Gallacz	Alsó-Fejér	—	1	—	1
Háró	Hunyad	—	1	—	1
Hatszeg	,, ,,	1	—	1	—
Herseny	Fogaras	—	1	—	1
Hosdat	Hunyad	—	1	—	1
Huresz	Fogaras	—	1	—	1
Jaas	,, ,,	—	1	—	1
Illyén	,, ,,	—	1	—	1
Kaun	Hunyad	1	—	—	1
Keresztúr	,, ,,	—	1	—	1
Keresztúr-Almás	,, ,,	—	1	—	1
Kernyak	,, ,,	—	1	—	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	tiszta katon. hely.	vegyes hely.	mező-város.	falu.
Kersics	Hunyad	—	1	—	1
Kis-Barcsa	„ „	—	1	—	1
Kis-Berivoj	Fogaras	—	1	—	1
Kis-Vojvodény	„ „	—	1	—	1
Klopotiva	Hunyad	—	1	—	1
Kopacsel	Fogaras	1	—	—	1
Korojesd	Hunyad	—	1	—	1
Koszia	„ „	—	1	—	1
Kudsir	Szászváros	1	—	—	1
Lisza	Fogaras	1	—	—	1
Livadia	Hunyad	1	—	—	1
Ludisor	Fogaras	—	1	—	1
Lucza	„ „	—	1	—	1
Magyarosd	Hunyad	—	1	—	1
Mardsinény	Fogaras	1	—	—	1
Madsest	Hunyad	—	1	—	1
Nagy-Baar	„ „	—	1	—	1
Nagy-Berivoy	Fogaras	—	1	—	1
Nagy-Vojvodény	„ „	—	1	—	1
Nettod	„ „	—	1	—	1
Ohaba	„ „	—	1	—	1
Orlát	Szeben	1	—	—	1
Paros	Hunyad	—	1	—	1
Pestyan	„ „	—	1	—	1
Posorita	Fogaras	—	1	—	1
Rákosd	Hunyad	—	1	—	1
Rakovicza	Szeben	1	—	—	1
Reusor	Fogaras	—	1	—	1
Száraz-Almás	Hunyad	—	1	—	1
Sebes	Fogaras	1	—	—	1
Sinka	„ „	1	—	—	1
Sinna	Szeben	1	—	—	1
Szecsel	Hunyad	—	1	—	1
Szeszcsor	Fogaras	—	1	—	1
Szevesztrey	„ „	—	1	—	1
Skorey	„ „	—	1	—	1
Szunyogszeg	Brassó	1	—	—	1
Telegdi-Récse	Fogaras	—	1	—	1
Todtest	Hunyad	—	1	—	1

Á' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	tiszta ka-ton. hely.	vegyes hely.	mező-város.	falu.
Tohan	Brassó	1	—	—	1
Vaad	Fogaras	1	—	—	1
Vajda-Récse	„ „	—	1	—	1
Vesten	Szeben	1	—	—	1
Veczel	Hunyad	—	1	—	1
Vojla	„ „	—	1	—	1
Zejkany	„ „	1	—	—	1
Összesen .		16	65	1	81

58. §. 17. szám. Második Oláh Ezered. Főtisztkarihelye: Naszód.

Ezen ezred fekszik Doboka és Kolos vármegyében, és Besztercze vidékén, 's egy külön szakitott kerületet képez. Népessége: 34,487 lélek, kik közt 292 romai katholikus, 28,748 görög egyesült óhitű, 5810 nem egyesült óhitű, 115 reformatus; nyelvökre: 34,328 oláh, 206 német, 72 magyar 230 más nemzetbeli, 39 tót. Van benne 44 falu, mellyek mind tiszta katonai helységek. Az ezred egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, zöld gallér és hajtóka, fejér gomb.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	Neve a' helynek.	Hol fekszik.
Bikis	Besztercze	Ilvamika	Besztercze
Bisztricza	Doboka	Kis-Sajó	Kolos
Feldra	Besztercze	Lesch	Besztercze
Gaureny	„ „	Maccod	„ „
Gleden	Kolos	Majer	„ „
Hordo	Besztercze	Maros Orosz-falu	Kolos
Ilvamare	„ „		

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	Neve a' helynek.	Hol fekszik.
Misloesény	Doboka	Rebrisora	Besztercze
Mittitje	Besztercze	Romuli	,, ,,
Mogura	,, ,,	Runk	,, ,,
Monor	Doboka	Ruszt	,, ,,
Monosfalu	,, ,,	Szalva	,, ,,
Nagyfalu	Besztercze	Szent-György	,, ,,
Naszód	,, ,,	Szent-József	,, ,,
Nepos	,, ,,	Szent-Iván	,, ,,
Oláhbudak	Doboka	Szoszény	Doboka
Parva	Besztercze	Szoplay	Besztercze
Pojén	,, ,,	Szuszény	Doboka
Prund	Doboka	Telcs	Beszfercze
Ragla	,, ,,	Tyba	Doboka
Rodna (ó)	Besztercze	Zagra	Besztercze
Rodna (új)	,, ,,	Összesen 44 falu.	
Rebramare	Doboka		

59. §. 11-ik szám. Székely Huszár Ezered. Főtisztkarihelye: Sepsi-Szent-György.

Ezen ezred fekszik Hunyad, A. Fejér, Torda vármegyékben, Három, Csik, Udvarhely, Aranyos székekben, Fogaras vidékén. Népessége: 29,487 lélek, kik közt 12,655 romai katholikus, 8781 reformatus és socinianus, 5422 görög katholihus, 2629 nem egyesült óhitü; nyelvökre: 21,346 székely és magyar, 8045 oláh, 75 német, 9 tót, 12 más nemzetbeli. Tisztán laknak egy mezővárosban, t. i. Dobrán (Hunyad vgye), csupán polgáriakkal vegyest 5 mezővárosban, u. m. Borbándon, Vajasdon, Egerbegyen, Tövisen, Gyiresen, és még 10 faluban; ezenkivül végőrökkel vegyest 2 mezővárosban, és 152 faluban. Az ezred egyenruhája, sötétkék dolmány, mente és nadrág, fekete csákó, fejér gomb.

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	mező-város.	falu.
Albis	Háromszék	—	1
Al-Doboly	" "	—	1
Almás	" "	—	1
Alsó-Csernáton	" "	—	1
Altiz	Csik	—	1
Altorja	Háromszék	—	1
Angyalos	" "	—	1
Arkos	" "	—	1
Bagyon	Aranyos	—	1
Bankfalva	Csik	—	1
Barátos	Háromszék	—	1
Bardocz	Udvarhely	—	1
Baróth	Háromszék	—	1
Belefalva	" "	—	1
Bereczk	" "	1	—
Besenyő	" "	—	1
Bibarczfalva	Udvarhely	—	1
Bikfalva	" "	—	1
Bodok	Háromszék	—	1
Bodos	" "	—	1
Bölön	" "	—	1
Borbánd	A. Fejér	1	—
Borsova	Csik	—	1
Csató	Aranyos	—	1
Csatószeg	Csik	—	1
Csekfalva	" "	—	1
Csik-Göröcsfalva	" "	—	1
Csik-St. György	" "	—	1
Csik-St. Király	" "	—	1
Csik-St. Miklós	" "	—	1
Csicsó	" "	—	1
Csobot falva	" "	—	1
Csomafalva	" "	—	1
Csomortán	" "	—	1
Csomortány	Háromszék	—	1
Czofalva	" "	—	1
Dálnok	" "	—	1
Dánfalva	Csik	—	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	mező-város.	falu.
Delne	Csik	—	1
Désán	Fogaras	—	1
Ditro	Csik	—	1
Dobra	Hunyad	1	—
Dombro	Aranyos	—	1
Dridiff	Fogaras	—	1
Egerbegy	Torda	1	—
Egerpatak	Háromszék	—	1
Eresztevény	,, ,,	—	1
Esztelnek	,, ,,	—	1
Elfalva	,, ,,	—	1
Fel-Doboly	,, ,,	—	1
Felső-Csernaton	,, ,,	—	1
Feltorja	,, ,,	—	1
Futásfalva	,, ,,	—	1
Füle	Udvarhely	—	1
Gelencze	Háromszék	—	1
Gidófalva	,, ,,	—	1
Gyergyó-Alfalu	Csik	—	1
Gyergyó St. Miklós	,, ,,	—	1
Gyires	Torda	—	1
Haraly	Háromszék	—	1
Hatalyka	,, ,,	—	1
Hermany	Udvarhely	—	1
Hidos	Aranyos	—	1
Hilib	Háromszék	—	1
Huresz	Fogaras	—	1
Jaas	,, ,,	—	1
Jakabfalva	Csik	—	1
Jenőfalva	,, ,,	—	1
Ikafalva	Háromszék	—	1
Illyefalva	,, ,,	1	—
Illyén	Fogaras	—	1
Imper	Csik	—	1
Kálnok	Háromszék	—	1
Karczfalva	Csik	—	1
Kaszon-Feltiz	,, ,,	—	1
Kaszon-Ujfalu	,, ,,	—	1
Killyen	Háromszék	—	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	mező-város.	falu.
Killyenfalva	Csik	—	1
Kis - Baczon	Udvarhely	—	1
Kis - Berivó	Fogaras	—	1
Kis - Borosnyó	Háromszék	—	1
Kodormány	" "	—	1
Kovászna	" "	—	1
Kozmás	Csik	—	1
Kurtapatak	Háromszék	—	1
Kökös	" "	—	1
Köpete	" "	—	1
Köröspatak	" "	—	1
Közép - Ajta	" "	—	1
Laborfalva	" "	—	1
Lemhény	" "	—	1
Leczfalva	" "	—	1
Lisznyó	" "	1	—
Losad	Hunyad	—	1
Ludisor	Fogaras	—	1
Madaras	Csik	—	1
Madefalva	" "	—	1
Magyáros	Háromszék	—	1
Malnas	" "	—	1
Markosfalva	" "	—	1
Mártonfalva	" "	—	1
Martonos	Udvarhely	—	1
Matisfalva	Háromszék	—	1
Maksa	" "	—	1
Meneság	Csik	—	1
Mihajesd	Hunyad	—	1
Miklósvár	Háromszék	—	1
Mindszent	Csik	—	1
Mohács	Aranyos	—	1
Nagy - Ajta	Háromszék	—	1
Nagy - Berivó	Fogaras	—	1
Nagy - Borosnyó	Háromszék	—	1
Nagy - Vojvodény	Fogaras	—	1
Nettod	" "	—	1
Nyujtod	Háromszék	—	1
Olasztelek	Udvarhely	—	1

A' helységek névsora, betűrend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	mező-város.	falu.
Osdola	Háromszék	—	1
Örményes	Aranyos	—	1
Pake	Háromszék	—	1
Pálfalva	Csik	—	1
Papolcz	Háromszék	—	1
Pava	,, ,,	—	1
Polyán	,, ,,	—	1
Pesorita	Fogaras	—	1
Pryisnik	Hunyad	—	1
Rákos	Csik	—	1
Remete	,, ,,	—	1
Réty	Háromszék	—	1
Sárfalva	,, ,,	—	1
Sepsi - Baczon	,, ,,	—	1
Sepsi - Martonos	,, ,,	—	1
Sepsi Sz. György	,, ,,	—	1
Száldobos	Udvarhely	—	1
Száraz - Ajta	Háromszék	—	1
Szárhegy	Csik	—	1
Szászfalva	Háromszék	—	1
Szemeria	,, ,,	—	1
Szent - Imre	Csik	—	1
Szent - Ivány	Háromszék	—	1
Sz. Kátolna	,, ,,	—	1
Sz. Király	Udvarhely	—	1
Sz. Lélek	,, ,,	—	1
Sz. Lélek	Csik	—	1
Sz. Márton	,, ,,	—	1
Sz. Mihály	,, ,,	—	1
Sz. Simon	,, ,,	—	1
Sz. Tamás	,, ,,	—	1
Szépviz	,, ,,	—	1
Szestsór	Fogaras	—	1
Szevesztrény	,, ,,	—	1
Szotyor	Háromszék	—	1
Taplocza	Csik	—	1
Tattos	Háromszék	—	1
Tekerőpatak	Csik	—	1
Telegdi - Baczon	Udvarhely	—	1

A' helységek névsora, betürend szerint:

Neve a' helynek.	Hol fekszik.	mező-város.	falu.
Telegdi-Recse	Fogaras	—	1
Telek	Háromszék	—	1
Tövis	A. Fejér	1	—
Tusnád	Csik	—	1
Ujfalu	„ „	—	1
Uzon	Háromszék	—	1
Vajasd	A. Fejér	1	—
Vajda-Récze	Fogaras	—	1
Várdotfalva	Csik	—	1
Vargyas	Udvarhely	—	1
Vacsarsi	Csik	—	1
Vojla	Hunyad	—	1
Zabola	Háromszék	—	1
Zagon	„ „	—	1
Zalán	„ „	—	1
Összesen .		8	162

V é g e.

Jegyzés. A' Katonai Végvidék leirásában, különösen fő-haditanácsi titoknok Hietzinger, továbbá Csaplovics, Benigni, Demian, Engel, Marienburg, Taube, Griselini, és Schams jeles munkáikat használtam.

MAGYAR ORSZÁGNAK,

'S A' HOZZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK

MOSTANI ÁLLAPOTJA

STATISTIKAI ÉS GEOGRAPHIAI

TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Az I-ső — VI-ik Kötetekhez tartozó

NÉVMUTATÓ.

NÉVMUTATÓ BETŰREND SZERINT.

C.

D.

E.

L.

Q.

R.

T.

U.

Vége a' VI-ik és utólsó kötetnek.

P ó t l é k.

Az 1838-ik évben az oláh-illyr és német-bánsági végezredek vidékeiből egy uj zászlóaly szakitatott ki *bánsági-illyr* név alatt, az oláh-illyr ezred, nevét oláh-bánságira változtatván. Melly helységek adattak légyen ez uj független zászlóalyhoz: azt hivatalosan most kaphatván meg, csak e' helyen közölhetem. E' szerint az uj *bánsági-illyr* zászlóalyhoz e' következő helységek tartozandnak:

Főtisztkarihely (Stabsort): Fejértemplom.

Helységek.

Alibég	Kussich
Allibunár	Kruschicza
Bellobreszka	Lyubkova (Gornya)
Berzaszka	Leszkovicza
Carlsdorf	Langenfeld
Dubovacz	Lagerdorf
Dupplai	Mramorák
Delliblat	Ó-Moldova
Divics	Macsevich
Elisabethfeld	Neudasch
Ferdinandsdorf	Nicolincze
Gaja	Oreschacz
Gaitasol	Osztrova
Grebenacz	Parta
Illancsa	Palánka
Izbistie	Rácz-Posseschena
Jassenova	Oláh-Posseschena

Radimna
Rebenberg
Rothkirchen
Selleusch
Szent-Heléna
Szent-Mihály
Schaudorf
Szagaicza
Szakallovacz
Szlaticza és Kloster Szlaticza
Suschka
Svinicza
Szikevicza
Schnellersruhe
Weitzenried
Wracsevgay.

VI. Weld Izsák Utazásai az Éjszak Amerikai Státusokban és Felső és Alsó Canada tartományiban 1795. 1796. 1797. eszt. ford. Baranyai Ferencz kép. Philadelphia városának prospectusa nagy 8-ad rét (19) 1 for.

VII. Chateaubriand Utazása Görög Országba ezen Ország Története, mostani állapotja — készítette Matskásy Ferencz, kép. Tripolitza városa nagy 8. r. (24) 1 for.

VIII. Meerman Utazása éjszaki Europában: Daniában, Norvegia, és Svetzia és az Orosz-Birodalomban ford. Horváth 'Sigmond. Stockholm városa prospectusával nagy 8-ad r. (18) . . . . 1 for.

Buday Esaias Magyar Ország Historiája a' legujjabb időkig. Három kötet . . . . . 2 for. ezüstp.

Első Ferencz Austriai Császár és Magyar Király Élete és Korának Történeti. Ő Felsége képével . . 1 for.

Második József Császár Élete és Tettei 2 darab 1 for. 12 kr.

Kannabich Prof. Közönséges Geographia v. Földleirás az egész világról, a' legujjabb változások szerint javitva 2 darab 1 for. 36 kr. ezüstp.

Katona Mihál Közönséges természeti földleirás. 2 for. ezüstp.

Nemzeti Plutarchus v. Magyar Ország és a' vele egygyesült Tartományok nevezetes Férjfiainak Életirásaik 4. darab 4. képpel . . . . 2 for. 24 kr. ezüstp.

